

**BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**TARİH ÖNCESİ DÖNEMLERDE DOĞU
ANADOLUDAKİ DOĞAL SU KAYNAKLARININ
TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL HAYATA
YANSIMALARI**

**Hazırlayan
Ömer GÜNAY**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Doç. Dr. Sırrı TİRYAKİ**

Bingöl – 2022

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ BİLİM DALI

TARİH ÖNCESİ DÖNEMLERDE DOĞU
ANADOLUDAKİ DOĞAL SU KAYNAKLARININ
TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL HAYATA
YANSIMALARI

Hazırlayan
Ömer GÜNAY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Sırrı TİRYAKİ

Bingöl – 2022

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	IV
TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
ÖZET	VII
KISALTMALAR	XI
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	XII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
1. DOĞU ANADOLU BÖLGESİ ve DOĞAL SU KAYNAKLARI.....	4
1.1. Doğu Anadolu'nun Coğrafi Yapısı.....	4
1.2. Doğu Anadolu Bölgesi'nin Eskiçağı'na Dair Genel Bir Değerlendirme.....	6
1.3. Tarih Öncesi Dönemlerde Doğu Anadolu'da Bulunan Akarsular	14
1.3.1. Murat Nehri	17
1.3.2. Aras Nehri.....	18
1.3.3. Kura Nehri	19
1.3.4. Karasu Nehri	20
1.3.5. Fırat Nehri.....	20
1.3.6. Dicle Nehri	22
1.4. Tarih Öncesi Dönemlerde Doğu Anadolu Bölgesinde Bulunan Göller	23
1.4.1. Van Gölü	23
1.4.2. Erçek Gölü.....	25
1.4.3. Çıldır Gölü.....	25
1.4.4. Hazar Gölü.....	26
İKİNCİ BÖLÜM.....	28
2. TARİH ÖNCESİ DÖNEMLERDE DOĞU ANADOLUDA DOĞAL SU KAYNAKLARINA YAKIN YERLEŞİM YERLERİ	28
2.1. Paleolitik Çağ ve Mezolitik Çağ'da Genel Durum	28
2.2. Neolitik Çağ Yerleşmeleri	31
2.2.1. Boytepe.....	34
2.2.2. Çınaz III.....	34
2.2.3. Tepecik	35
2.2.4. Cafer Höyük.....	36

2.2.5. İkiz Höyük	38
2.3. Kalkolitik Çağ Yerleşimleri	38
2.3.1. Çayboyu.....	41
2.3.2. Çınaz I	42
2.3.3. Korucutepe.....	43
2.3.4. Tepecik	45
2.3.5. Tülintepe.....	47
2.3.6. Norşuntepe.....	49
2.3.7. Pulur Sakyol.....	51
2.3.8. Arslantepe	53
2.3.9. Değirmentepe.....	56
2.3.10. İkiz Höyük	58
2.3.11. Karaz	59
2.3.12. Pulur	60
2.3.13. Tilkitepe.....	61
2.4. Tunç Çağ Yerleşimleri.....	63
2.4.1. Aşvan Kale	66
2.4.2. Han İbrahim Şah	67
2.4.3. Korucutepe.....	68
2.4.4. Şemsiyetepe	70
2.4.5. Taşkun Mevkii	71
2.4.6. Tepecik	72
2.4.7. Norşuntepe.....	75
2.4.8. Pulur Sakyol.....	77
2.4.9. Tülintepe.....	78
2.4.10. Pirot Höyük.....	79
2.4.11. Değirmentepe.....	80
2.4.12. Karaz	81
2.4.13. Sos Höyük.....	82
2.4.14. Dilkaya	83
2.4.15. Tilkitepe.....	84
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	86
3. DOĞAL SU KAYNAKLARIN TOPLUMSAL ve KÜLTÜREL HAYATA YANSIMALARI	86
3.1. İktisadi Hayata Yansımaları.....	89

3.2. Tarıma Olan Yansımaları.....	92
3.3. Hayvancılığa Olan Yansımaları	94
3.4. Taşımacılığa Olan Yansımaları	97
3.5. Mutfak Kültürüne Olan Yansımaları	98
3.6. Güvenliğe Olan Yansımaları.....	100
3.7. Ticarete Olan Yansımaları	101
SONUÇ.....	105
KAYNAKÇA.....	109
ÖZGEÇMİŞ	Error! Bookmark not defined.

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *Eskiçağda Doğu Anadolu'daki Doğal Su Kaynaklarının Toplumsal ve Kültürel Hayata Yansımaları* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

..... /..... / 2022

İmza

Ömer GÜNAY

TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI

Ömer GÜNAY tarafından hazırlanan *Eskiçağda Doğu Anadolu'daki Doğal Su Kaynaklarının Toplumsal ve Kültürel Hayata Yansımaları* başlıklı bu çalışma, [Savunma Sınavı Tarihi] tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [oybirliği/oy çokluğuyla] başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : İmza:

Danışman : İmza:

Üye : İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../201.... tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Doğal su kaynakları sadece insanlar için değil tüm canlılar için bir yaşam kaynağıdır. Aynı zamanda ülkemizin Doğu Anadolu Bölgesi, akarsu bakımından diğer bölgelere nazaran daha zengin konuma sahiptir. Eski Çağ'dan başlayarak insanlar akarsu havzalarında yerleşmeye başlamış tarım ve hayvancılığın gelişmesiyle ilk köy toplulukları akarsu havzalarında ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmamızda Doğu Anadolu Bölgesi'nin coğrafi yapısı ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bununla birlikte Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan önemli akarsular irdelenmiştir. Ayrıca bu akarsuların Paleolitik Çağ'dan başlayarak Orta Tunç Çağı'na kadar olan zamanda insanlara olan ticari, sosyal ve kültürel etkileri incelenmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi, yer şekilleri ve ikliminden ötürü tarih öncesi çağlarda az sayıda yerleşim yerleri görülmesine neden olmuştur. Ancak buna rağmen zengin maden yataklarından ötürü Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki yerleşim yerlerinin bölgeler arası kültürel ve ticari faaliyetlerinde görülen artış tüm ayrıntılarıyla incelenmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen, sıcakkanlılığı ile bizleri kendine dost edinen çok değerli hocam *Doç. Dr. Sırrı TİRYAKİ*'ye ayrıca tezin yazım aşamasında bilgileriyle katkı sunan *Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ*'a ve eğitim hayatım boyunca maddi manevi desteğini esirgemeyen babam *İbrahim GÜNAY*'a şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Ömer GÜNAY

Bingöl - 2022

ÖZET

Tezin Başlığı : Eskiçağda Doğu Anadolu'daki Doğal Su Kaynaklarının Toplumsal ve Kültürel Hayata Yansımaları

Tezin Yazarı : Ömer GÜNAY

Danışman : Doç. Dr. Sırrı TİRYAKİ

Anabilim Dalı: Tarih

Bilim Dalı : Eskiçağ

Kabul Tarihi :

Sayfa Sayısı : 12 (ön kısım) + 114 (tez)

Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal su kaynakları bakımından zengin oluşu insanların Paleolitik Çağ'dan itibaren bu coğrafyada yaşamlarını sürdürmeye olanak sağlamıştır. Paleolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi'nde insanlar günlük besin ihtiyaçlarını su kaynaklarının havzalarında avcılık ve toplayıcılık yaparak karşılamıştır. Ayrıca coğrafyanın zorlu iklim koşullarından korunmak için akarsu vadilerinde bulunan mağaraları barınak olarak kullanmıştır.

Neolitik Çağ'ın başlamasıyla akarsuların oluşturduğu ovalarda ilk yerleşim yerleri görülmeye başlamıştır. Böylece insanlar artan bilgi birikimiyle ilk tarımsal üretim ve hayvan evcilleştirmeleri görülmeye başlamıştır. İnsanoğlun da görülen bu köklü değişiklikler artarak devam etmiş ve Kalkolitik Çağ'da büyük yerleşim yerlerini ortaya çıkarmıştır.

Kalkolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi'nde büyük yerleşim yerlerinin ortaya çıkması nüfusun ciddi anlamda arttığını göstermiştir. Artan nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması için üretim artmış ve bölgeler arası ticari faaliyetler görülmüştür. Kalkolitik Çağ'da bakır madenin günlük hayatta kullanılmaya başlamasıyla farklı meslek kollarında uzmanlaşma giderek artmıştır. Madencilikğin öneminin artması ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde bolca maden yataklarının bulunması, Mezopotamya ve Kuzey Suriye kültürel ve ticari etkileşimin artmasına olanak sağlamıştır. Halaf, Ubeyd ve Uruk Kültür Evreleri ile Doğu Anadolu Bölgesi Mezopotamya ile yoğun kültürel ve ticari ilişkiler içinde kalmıştır. Böylece Doğu Anadolu Bölgesi'nde görülen yerleşim yerlerinde ticari ve kültürel organizasyonları yapabilen elit bir gücün ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde İlk Tunç Çağ'ın başlamasıyla bölgenin kırsal kesimleri Transkafkasya üzerinden yoğun göç almaya başlamıştır. Bunun sonucunda Karaz

Kültürü olarak ortaya çıkan kültür evresi Doğu Anadolu Bölgesi'nde geniş coğrafyaya yayılmıştır. Bu göçlerle birlikte nüfus artmış merkezi yönetimler güç kaybetmeye başlamıştır. Kafkasya üzerinden gelen pastoral guruplar akarsu havzalarında hayvancılığın gelişmesinde önemli rol üstlenmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi'nin akarsu havzaları otlak bakımından zengin olduğu için konar-göçer toplulukların ilgisini çekmiş ve Kura-Aras Vadisi boyunca yoğun göç almıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Anadolu Bölgesi, Kültür, Ticaret, Tarım, Hayvancılık.

ABSTRACT

Tezin Başlığı : Reflections of Natural Mater Resources in Eastern Anatolia on Social and Cultural Life in Ancient Time

Tezin Yazarı : Ömer GÜNAY

Danışman : Doç. Dr. Sırrı TİRYAKİ

Anabilim Dalı: History

Bilim Dalı : Antiquity

Kabul Tarihi :

Sayfa Sayısı : 12 (front) + 114 (thesis)

The richness of the Eastern Anatolia Region in terms of natural water resources has allowed people to live in this geography since the Paleolithic Age. In the Paleolithic Age, people in the Eastern Anatolia Region met their daily nutritional needs by hunting and gathering in the basins of water sources. he also used the caves in the river valleys as shelters to protect himself from the harsh climatic conditions of the geography.

With the onset of the Neolithic Age, the first settlements began to appear in the plains formed by the rivers. Thus, people began to see the first agricultural production and animal domestication with increasing knowledge. These radical changes in human beings continued increasingly and revealed large settlements in the Chalcolithic Age.

Although large settlements were seen in the Eastern Anatolia Region during the Chalcolithic Age, the population increased rapidly. In order to meet the needs of the increasing population, production increased and interregional commercial activities were observed. In the Chalcolithic Age, specialization in different professions gradually increased with the use of copper mine in daily life. The increase in the importance of mining and the abundance of mineral deposits in the Eastern Anatolia Region have enabled the cultural and commercial interaction of Mesopotamia and Northern Syria to increase. Halaf, Ubeyd and Uruk Cultural Phases and the Eastern Anatolia Region remained in intense cultural and commercial relations with Mesopotamia. Thus, it has led to the emergence of an elite power that can make commercial and cultural organizations in the settlements seen in the Eastern Anatolia Region.

With the beginning of the Early Bronze Age in the Eastern Anatolia Region, the rural parts of the region started to receive intense migration through Transcaucasia. As a

result, the cultural phase that emerged as the Karaz Culture spread over a wide geography in the Eastern Anatolia Region. With these migrations, the population increased and the central governments began to lose power. Pastoral groups coming from the Caucasus have played an important role in the development of animal husbandry in the river basins. Since the river basins of the Eastern Anatolia Region are rich in grassland, they attracted the attention of nomadic communities and received intense migration along the Kura-Aras Valley

Keywords: Eastern Anatolia Region, Culture, Trade, Agriculture, Livestock.

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
C.	Cilt
Çev.	Çeviri
Doç. Dr.	Doçent Doktor
Ed.	Editör
MÖ	Milattan Önce
Prof.	Profesör
s.	Sayfa
S.	Sayı
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TDK	Türk Dil Kurumu
vb.	Ve benzeri

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Doğu Anadolu Bölgesi Fiziki Haritası.....	4
Şekil 2: Doğu Anadolu Bölgesi'nde Bulunan Akarsular.....	15
Şekil 3: Doğu Anadolu Bölgesinde Bulunan Göller	23
Şekil 4: Neolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi'nde Yer Alan Yerleşim Yerleri	33
Şekil 5: Kalkolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi'nde Bazı Yerleşim Yerleri.....	41

GİRİŞ

Doğu Anadolu Bölgesi 171.000km² alanı ile ülkemizin en büyük coğrafi bölgesini oluşturmaktadır. Bölgenin sınırları I. Türk Coğrafya Kongresi kararıyla şu şekilde çizilmiştir. Bölgenin güney sınırı; derin vadilerle ve yüksek kıvrımlı dağlarla çevrilerek yani Elbistan, Ergani, Lice, Kulp ve Siirt'in Cudi Dağlarından geçmektedir. Batı sınırı; Kızıldağ ve Tahtalı dağlarının arasından geçerek Kızılırmak ve Fırat Nehri su hattını takip etmektedir. Yüksek dağların ve dar geçitlerin var olduğu kuzey sınırı ise; Çoruh-Kura ırmaklarının hattı boyunca Kızıldağ, Çimen, Keşiş, Kargapazarı, Allahuekber ve Yalnızçam Dağlarının zirvelerinden geçer. Doğu sınırı; ülkemizin komşuları olan Gürcistan, Ermenistan, Nahçıvan ve İran Devletlerinin sınırlarıyla kesişerek tamamlanır.

Eskiçağda Doğu Anadolu'daki doğal su kaynaklarının toplumsal ve kültürel hayata yansımalarını inceleyebilmek için ilk önce Doğu Anadolu Bölgesi'nin coğrafi yapısını ve doğal su kaynaklarını belirtmemiz gerekiyor. Doğu Anadolu Bölgesi'nin dağlık yapısı ve sert iklimi insanların, başlangıçtan günümüze kadar doğal su kaynaklarının etrafındaki düzlüklere yerleşmelerini sağlamıştır.

Doğal su kaynakları, sadece insanlar için değil yeryüzündeki bütün canlıların var olması için bir yaşam kaynağıdır. Eski Çağ'da su kaynaklarının kullanımına baktığımızda suya duyulan ihtiyaç bilgi birikiminin gelişmesine paralel olarak artmaktadır.

Paleolitik ve Mezolitik Çağ'larda insanlar küçük gruplar halinde mağaralarda yaşamakta ve besin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için avcılık ve toplayıcılıkla uğraşmaktaydılar. Bu çağlarda sadece tüketici olan insanlar, doğal su kaynaklarını sadece beslenme ihtiyacı olarak görmüştür.

Buzul Çağ'ın sona ermesi ve iklim sıcaklıklarının artması insanların mağaraları terk ederek su kaynaklarının etrafındaki düzlüklere inmelerini sağlamıştır. Neolitik Çağ ile birlikte doğal su kaynaklarının yakınlarında ilk yerleşim yerleri oluşmaya başlamıştır. Doğal su kaynaklarını aktif bir şekilde kullanmaları sonucunda tarım ve hayvancılık alanlarında önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Böylece doğaya bağımlı bir şekilde yaşayan insanoğlunun doğayı kontrol altına alınmasında önemli ilk adımlar atılmıştır. İnsanoğlunda sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda yaşanan

bu değişim ve gelişmeler aniden ortaya çıkmadığı aksine binlerce yıl süren devamlılığın ve gelişen bilgilerin sonucunda ortaya çıkmıştır.

Tüketen insanlardan, düşünen ve üreten insan toplulukları ortaya çıkması insanlık tarihi açısından da önem arz etmektedir. Kalkolitik Çağ'ın başlamasıyla düşünen toplumların suyu kullanmasıyla üretim artmış ve bunun sonucunda tüketim çeşitliliği ortaya çıkmıştır. Üretim sonucunda artan ürünler depolanarak saklanmış ya da ticari amaçlarla kullanılmıştır. Tarımsal üretim dışında Doğu Anadolu Bölgesi'nde zengin maden yataklarının varlığı bölgeler arası ticaretin artmasına önemli katkı sağlamıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak ticari ürünlerinin çeşitlenmesi sonucunda farklı meslek grupları ortaya çıkmış ve bu meslek gruplarını organize eden elit bir grubun giderek güçlendiği görülmüştür.

Doğu Anadolu Bölgesi gerek konumu itibariyle gerekse hammadde zenginliğinden ötürü Mezopotamya ve Kuzey Suriye kültürlerinin etki sahası içerisinde kalmıştır. Halaf, Ubeyd ve Uruk Kültür Evreleri ile Doğu Anadolu Bölgesi'nde kültürel ve ticari etkileşim artmış ve Doğal su kaynaklarına yakın yerleşim yerleri Kuzey Suriye ve Mezopotamya'nın ticari kolonileri haline gelmiştir.

İlk Tunç Çağı'nın başlamasıyla Doğu Anadolu Bölgesi, Transkafkasya üzerinden yoğun bir şekilde göç almaya başlamıştır. Bunun sonucunda kültürel ve ekonomik alanlarda önemli gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Transkafkasya üzerinden gelen bu pastoral guruplar hayvancılığın geçim ekonomisinde önemini arttırmıştır. Pastoral gurupların Doğu Anadolu Bölgesi'nin dağlık yapısı ve ikliminin sert olmasından ötürü konargöçerlik yaşama biçimini benimsemiştir. Böylece akarsu havzalarında bulunan verimli otlakların bolluğu hayvancılığın gelişmesine katkı sağlamıştır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeyinde bulunan Kura-Aras Havzaları'nda nüfus artmış ve kültürel etkileşim hız kazanmıştır. Bunun dışında pastoral gurupların yayılmacı politikalarıyla ticari, sosyal ve kültürel organizasyonları gerçekleştiren merkezleri zayıflamıştır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde doğal su kaynaklarının havzalarında yerleşmiş insanlar, su kaynaklarını her alanda kullanmış ve yaşamsal ekonomilerini çeşitlendirmiştir. Doğal su kaynaklarının verimli ovaları oluşturduğu alanlarda tarımsal üretim yapılmış ve su kaynaklarının geçtiği yaylaklarda ise hayvancılık gelişmiştir. Ayrıca ticaretin yapılması, mutfakta kullanılan ürün çeşitliliğine bağlı

olarak mutfak kültürünün oluşması, su kaynaklarının kullanımına bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Bunun dışında su kaynakları üzerinde taşımacılık yapılarak bu alanların kısa zamanda önemli ticari merkezler haline gelmesi sağlanmıştır. Böylece oluşan bu ticari merkezler dış tehlikelere maruz kalmış ve güvenlik sorununu ortaya çıkarmıştır.

Çalışmamda Paleolitik Çağ'dan başlayarak İlk Tunç Çağı'nın sonuna kadar Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan doğal su kaynaklarına yakın yerleşim yerlerinin su kaynaklarını kullanması ve kullanıma bağlı olarak toplumsal, kültürel ve ekonomik gelişmeler kronolojik biçimde irdelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DOĞU ANADOLU BÖLGESİ ve DOĞAL SU KAYNAKLARI

1.1. Doğu Anadolu'nun Coğrafi Yapısı

Şekil 1: Doğu Anadolu Bölgesi Fiziki Haritası ([_Hata! Köprü başvurusu geçerli değil.](#) Erişim Tarihi: 03.09.2022)

Doğu Anadolu Bölgesi 171.000km² alanı ile ülkemizin en büyük coğrafi bölgesini oluşturmaktadır. Bölgenin sınırları I. Türk Coğrafya Kongresi kararıyla şu şekilde çizilmiştir. Bölgenin güney sınırı; derin vadilerle ve yüksek kıvrımlı dağlarla çevrilerek yani Elbistan, Ergani, Lice, Kulp ve Siirt'in Cudi Dağlarından geçmektedir. Batı sınırı; Kızıldağ ve Tahtalı dağlarının arasından geçerek Kızılırmak ve Fırat Nehri su hattını takip etmektedir. Yüksek dağların ve dar geçitlerin var olduğu kuzey sınırı ise; Çoruh-Kura ırmaklarının hattı boyunca Kızıldağ, Çimen, Keşiş, Kargapazarı, Allahuekber ve Yalnızçam Dağlarının zirvelerinden geçer. Doğu sınırı; ülkemizin komşuları olan Gürcistan, Ermenistan, Nahçıvan ve İran

Devletlerinin sınırlarıyla kesişerek tamamlanır.¹ Böylece bu sınırla eğik bir üçgen biçimine benzemektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi'ni özel kılan ve diğer bölgelerden ayıran özelliği yüksek ve engebeli olması bir de engebeli arazilerin içerisinde geniş düzlüklerin var olmasıdır.² Doğu Anadolu Bölgesi'nde tüm jeolojik zamanlara ait araziler bulunmaktadır. Özellikle 3. Jeolojik dönemde ve 4. Jeolojik dönemin başlarında volkanik püskürtmeler neticesinde topraklarının bir kısmı volkanik malzemelerle örtülüdür. Bu da bize zengin maden yataklarının olduğunu göstermektedir.³

Doğu Anadolu Bölgesi ülke sınırlarımızın %21'lik bir alanını kaplamakla birlikte yükselti sebebiyle Türkiye'nin çatısını oluşturmaktadır.⁴ Doğu Anadolu Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi'ne göre ortalama 1000 m daha yüksek coğrafi arazilere sahiptir. Yer şekillerine baktığımızda yarısından fazlası 2000 m'nin üzerinde bir yüksekliğe sahiptir. Bölgenin en alçak yeri olan Iğdır Ovası 875 m yüksekliğe sahiptir. Yüksek rakımlı ovaları ise; Yüksekova 2000 m, Başkale Ovası 2400 m, Erzurum Ovası 1950 m ile Batı Anadolu'da pek çok dağın zirvesiyle aynı yüksekliğe sahiptir.⁵

Doğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin önemli akarsularını barındırmaktadır. Aynı zamanda doğal su kaynakları bakımından da yüksek potansiyele sahiptir. Bu akarsu havzaları tarihin şekillenmesinde önemli rol üstlenmişlerdir. Çünkü savaşlar ve önemli olaylar akarsu havzalarında gerçekleşmiştir.⁶ Doğu-Batı yönünde akan akarsular genellikle rejimlerinde değişkenlik göstermektedir. Bunun nedeni ise farklı yer şekilleri ve karasal iklimin etkisiyle akarsuların buzul ya da kar sularından beslenmeleridir.⁷

Doğu Anadolu Bölgesi'nin tamamında karasal iklim görülmektedir. Bunun nedeni açıklamak gerekirse ortalama yükseltinin fazla oluşu ve denizden olan uzaklığından kaynaklanmaktadır. Batıdan doğuya doğru gidildiğinde karasallığın

¹ Ersin Gündoğdu, *Türkiye'nin Coğrafyası*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2003, s. 85.

² Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, Elazığ Belediyesi, Elazığ 2017, s. 1.

³ Alparslan Ceylan, *Doğu Anadolu araştırmaları Erzurum, Erzincan, Kars, Iğdır 1988-2008*, Erzurum Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2008 s. 33.

⁴ Oktay Özgül, *Eskiçağda Yukarı Aras Vadisi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Erzurum 2011, s. 13.

⁵ Ersin Gündoğdu, *Türkiye'nin Coğrafyası* s. 85.

⁶ Alparslan Ceylan, *Doğu Anadolu araştırmaları (Erzurum, Erzincan, Kars, Iğdır 1988-2008)*, s. 39

⁷ Kenan Arıncı, *Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri*, Eser Oset Matbaacılık, Erzurum 2016, s. 37-38.

etkisi daha da artmaktadır.⁸ Karasal iklim ve yüzey şekillerinin etkisiyle bölgenin toprakları Bozkırlar, Dağ Bozkırları, Meşe Ormanları ve Dağ Çayırıları ile örtülüdür.⁹

Bölge kendi içerisinde Erzurum- Kars, Yukarı Fırat, Yukarı Murat- Van ve Hakkâri bölümlerinden oluşmaktadır. Aynı zamanda kentleşme ve ziraat faaliyetleri bakımından ülkemizin diğer bölgelerine göre farklılık göstermektedir. Yer şekillerinin yüksek ve aşırı dağlık olmasından ötürü çok dağınık yerleşmeler görülmektedir. Bunun yanı sıra kış şartlarının soğuk ve uzun olması nedeniyle ziraat faaliyetleri tarımdan çok hayvancılığa dayanmaktadır.¹⁰

Doğu Anadolu Bölgesi'nin jeomorfolojik yapısından kaynaklı olarak doğal yollar dışında ulaşım güçlüğüle sağlanmaktadır. Doğal yollar ise doğu-batı olarak uzanmaktadır. Bu yolların birincisi kuzeyde bulunan Erzincan, Erzurum ve Kars üzerinden Kafkaslara ya da Erzurum, Ağrı üzerinden İran' ulaşmaktadır. İkinci yol ise Malatya, Elazığ, Muş ve Van güzergâhından geçmektedir. Bu iki güzergâhı birbirine bağlayan dikey yollar bulunmakla birlikte tarihin her döneminde bu yollar askeri ve ticari amaçlarla kullanılmıştır.¹¹

1.2. Doğu Anadolu Bölgesi'nin Eskiçağı'na Dair Genel Bir Değerlendirme

Anadolu jeopolitik konumuyla ve beslenme ekonomisine sağladığı katkılardan dolayı tarih boyunca insan topluluklarının ilgisini çekmiş ve insanlık tarihinin başlangıcından bu yana insanların uğrak alanı olmuştur.¹² Geçmişten günümüze kadar insanlar yaşadığı coğrafyayı kendilerine göre şekillendirmiştir. Bundan ötürü insanların yaşadığı coğrafya çok değerli bir mekân haline gelmiştir. Bütün tarihsel gelişmeler bir mekânda geliştiği için Tarih öncesi dönemlerde Doğu Anadolu Bölgesi'ni etkileyen unsurlar hiç şüphesiz yer şekilleri ve iklim olmuştur.¹³ Yer şekilleri ve iklim, üzerinde yaşayan insanların kaderini belirler.¹⁴

Doğu Anadolu Paleolitik Çağ'dan başlayarak Son Tunç Çağ'ına kadar olan dilimlerinde yerleşim yerlerinin kurulmasında ya da yıkılmasında yer şekillerinin ve

⁸ Alparslan Ceylan, *Doğu Anadolu araştırmaları (Erzurum, Erzincan, Kars, Iğdır 1988-2008)*, s. 36.

⁹ Alparslan Ceylan, *Doğu Anadolu araştırmaları (Erzurum, Erzincan, Kars, Iğdır 1988-2008)*, s. 37.

¹⁰ Ersin Gündoğdu, *Türkiye'nin Coğrafyası*, s. 88.

¹¹ Alparslan Ceylan, *Doğu Anadolu araştırmaları (Erzurum, Erzincan, Kars, Iğdır 1988-2008)*, s. 43

¹² Sırrı Tiryaki, *Başlangıçtan Orta Demir Çağına Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Tarih Okulu Dergisi, 37,2018, s. 626.

¹³ Oktay Özgül, *Eskiçağda Yukarı Aras Vadisi*, s. 31.

¹⁴ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetler Tarihi*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2019, s. 103.

iklimin önemli bir etkisi olmuştur. Çünkü coğrafi bölgelerin topoğrafik özellikleri insanlar üzerinde sosyal, ekonomik ve kültürel izler bırakmaktadır.¹⁵ Buna örnek olarak engebeli yerde barınan ve sert iklimde yaşayan bir toplum ile ovada daha ılıman bir iklimde yaşayan toplumların alışkanlıkları ve ekonomileri farklılık gösterir. Doğu Anadolu'nun iklimine topoğrafik yapısına baktığımız zaman tarih öncesi dönemlerde arazinin dağlık olmasının yanı sıra kışa dayanıklı sık ormanlarının varlığı sanılmaktadır.¹⁶ Bu sık ormanlar zamanla tahrip edilerek günümüz görünümüne kavuşmuştur. Buzul çağında iklimin sert olması ve arazinin yüksek olmasından ötürü iri hayvanlar yaşamıştır. " Buzul çağının sonları (Würn) ve Holosen Çağı'nın başlarına doğru"¹⁷ daha yumuşak bir iklim hâkim olmaya başlamış ve böylece iri hayvanlar yerini daha küçük hayvanlara bırakmıştır. İklimin değişmesi ve zamanın ilerlemesi doğa ve canlı türlerinde de değişkenliğe yol açmıştır.¹⁸

Anadolu da Pleistosen sonu ve Holosen başlarında iklim değişmeye başlamıştır. MÖ 18000 yıl öncesine dayanan 4000 yıl süren Glasiyal Dönemi'nde Doğu Anadolu Bölgesi'nin 2500 rakımlı yüksek yerleri buzulların etkisinde kalmıştır. MÖ 12000-11000 yılları arasında Holosen Dönem başlarında iklimin de ısınmaya başlamasıyla mağaralarda yaşayan insan toplulukları görülmeye başlamıştır.¹⁹ İklimin ısınmaya başlamasıyla Paleolitik Çağ'da insanlar günlük besin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için avcılık ve toplayıcılıkla uğraşmışlardır.²⁰ İnsanlığın başlangıcı olarak kabul edilen Paleolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi'nde varlığını sürdüren insanların ekonomileri hakkındaki bilgilerimiz bölgede yapılan bilimsel Arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmalarına dayanmaktadır. Bilimsel arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan bulgular; Doğu Anadolu coğrafyasında Paleolitik Çağ'dan itibaren insana dair izlerin en önemli kanıtları olmuştur. Doğal mağaralarının varlığı ve besin bolluğundan dolayı insanlar burada yaşamıştır.²¹ Paleolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi'nde mağara ve kaya altı sığınaklara örnek olarak Elazığ-

¹⁵ Veli Ünsal, *Eskiçağda Anadolu Su Kaynakları Orta ve Doğu Anadolu*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 28, Konya 2012, s. 211.

¹⁶ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 17.

¹⁷ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 23.

¹⁸ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 23-24.

¹⁹ İbrahim Atalay, *Pleistosen Sonu ve Holosen Başlarında, Anadolu'nun Paleocoğrafya Şartlarına Genel Bir Bakış*, Doku Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi, İzmir, s. 8-10.

²⁰ Sırrı Tiryaki, *Başlangıçtan Orta Demir Çağına Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s. 627.

²¹ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 16.

Küllününini, Kars-Camuşlu,²² Cilavuz, Tombultepe, Ağzıaçık; Muş'ta bulunan Liz ve Tunceli yöresinde Pınarlar, Eşkinisefine'yi gösterebiliriz.²³ Bu yerleşim yerleri dışında Adıyaman-Palanlı ve Van-Hakkâri yöresinde bulunan Tirişin Yaylası'nda vurma tekniğiyle yapılmış binlerce kaya resimlerinin bulunması, Paleolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi'nde insanlığa ait birçok izler bulunmuştur.²⁴

Neolitik Çağ'ın başlamasıyla mağaralarda yaşayan insanların artık buldukları mağaraları terk edip akarsu havzalarına yerleşmeye başladıkları görülmüştür. Bu süreçte insanların yaşam ve geçim alışkanlıkları köklü değişikliğe uğrayarak yerleşik yaşamın ve üretimin ilk evresi başlamıştır.²⁵ Neolitik Çağ her ne kadar tarımsal üretimin başlangıcı sayılsa da Doğu Anadolu Bölgesi'nde çok yoğun bir şekilde avcılık ve toplayıcılık devam etmiştir. Ancak insanlar yavaş yavaş doğaya bağlı asalak yaşamdan doğaya uyum sağlayan bir yaşama geçmiştir.²⁶ Neolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi'ni önemli kılan özelliklerden biri de Kars, Van ve Bingöl üçgeninin bol miktarda obsidyen tabakasıyla kaplı olmasıdır. Bundan ötürü Doğu Anadolu Bölgesi'nde Neolitik Çağ'ın başlarından itibaren Güney Mezopotamya'ya kadar olan uzak merkezlere bu bölgeye ait obsidyenlerin taşındığı görülmüştür. Bu da bize Kuzey-Güney arasında bir obsidyen ticaretin olduğunu göstermiştir.²⁷ Volkan Camı olarak bilinen Obsidyeni önemli kılan özellikler ise kesici, delici ve bıçak olarak kullanılmasının yanı sıra ekinleri biçmeye yarayan orak yapımında da kullanılmıştır.²⁸

Kalkolitik Çağ ile birlikte Doğu Anadolu Bölgesi'nde daha önceki çağlara nazaran daha çok yerleşim yerlerinin ortaya çıkması ile birlikte hızlı bir nüfus artışı görülmüştür. Ayrıca kültürel ve ekonomi alanlarında daha ileri bir seviyede olan Kuzey Mezopotamya kültürleriyle ticari ve kültürel ilişkiler başlamıştır. Kuzey Mezopotamya kültürlerinden olan Halaf kültürüne ait çanak çömlekler parçaları Van Gölü'nün kıyısında yer alan Tilkitepe yerleşiminde görülmüştür. Ayrıca ticaret kolonisi şeklinde gelişen Tilkitepe, obsidyen yataklarına yakınlığı bakımından da

²² Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul 2016, s. 12.

²³ Sırrı Tiryaki, *Başlangıçtan Orta Demir Çağına Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s. 627.

²⁴ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 11.

²⁵ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 18.

²⁶ Savaş Harmankaya, *Türkiye Neolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme*, http://tayproject.org/downloads/Neolitik_SH.pdf, s. 13 Erişim Tarihi: 24.02.2021.

²⁷ Sırrı Tiryaki, *Başlangıçtan Orta Demir Çağına Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s. 629-630.

²⁸ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi* s. 29.

önemli bir merkez konumundaydı.²⁹ Doğu Anadolu Bölgesi'nde nüfusun artmasıyla birlikte özellikle bölgenin kuzey ve doğu kesimi kendi içine kapanık bir yaşam sürdürürken bölgenin güneyinde yer alan Elazığ-Malatya yöresi Mezopotamya ile yoğun kültürel ve ticari ilişkilerini sürdürmüştür. Bu ilişkiler sonucunda güney kültürleri olan Halaf ve Ubeyd çömlekleri Doğu Anadolu Bölgesi'ne yayılmıştır.³⁰

MÖ 3000 yılı başlarında aynı zamanda Kalkolitik Çağ'ın devamı olarak bilinen Tunç Çağı'na baktığımızda, Doğu Anadolu Bölgesi'nde teknoloji ve madenciliğin gelişmesiyle birlikte küçük beylikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Aynı zamanda Kafkasya ve İran coğrafyasından yoğun göçler sonucu nüfus yoğunluğu artmış ve böylece kültürel etkileşim hız kazanmıştır.³¹ Doğu Anadolu Bölgesi'nin hemen hemen tamamında etkili olan bu kültüre "Kura-Aras", "Erken Transkafkasya", "Khirbet Kerak", "Karaz" ve "Doğu Anadolu İlk Tunç Çağı" gibi değişik adlar verilmiştir.³² Doğu Anadolu Bölgesi'nde Karaz Kültürü olarak adlandırılan bu kültürde siyah, kırmızı, devetüyü renklerine sahip, elle yapılmış çanak çömlek türüne rastlanmıştır.³³ Bu kültürün kuzeydoğu sınırı Transkafkasya, güneydoğu sınırı Urmiye Gölü, kuzey sınırı Karadeniz Dağları, doğu sınırı Sivas Yöresi³⁴ olarak bilinmektedir. Tarnskafkasya'da görülen konut yapıları, çanak çömlek türleri ve dinsel amaçlı bezenmiş kutsal ocaklar Doğu Anadolu Bölgesi'nde de görülmeye başlanmıştır.³⁵

Karaz kültürü, adını Erzurum Karaz Höyük'ten almaktadır. Bu kültürün Erzurum-Kars civarlarında yoğunlaşmasının nedeni ise Kafkasya ile ticari faaliyetlerin yapılması ve aralarında ulaşım ağının bulunmasından kaynaklanmaktadır.³⁶ Bu kültürün önemli yerleşim yerleri arasında Erzurum-Karaz, Güzelova, Pulur, Malatya-Arslantepe, Elazığ-Norşuntepe, Tepecik, Korucutepe gösterilebilir.³⁷

²⁹ Sırrı Tiryaki, *Başlangıçtan Orta Demir Çağına Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s. 634.

³⁰ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi* s. 95.

³¹ Sırrı Tiryaki, *Başlangıçtan Orta Demir Çağına Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s. 635.

³² Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi* s. 144.

³³ Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, Kömen Yayınları, Konya 2011, s. 195.

³⁴ Savaş Harmankaya, *Türkiye İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme*, http://w.tayproject.org/downloads/ITC_SH.pdf, s. 21 (Erişim Tarihi: 20.02.2021).

³⁵ Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, s. 196.

³⁶ Sırrı Tiryaki, *Başlangıçtan Orta Demir Çağına Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s. 636.

³⁷ Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, s. 196.

Orta Tunç Çağı'nın başlamasıyla Doğu Anadolu Bölgesi sosyal ve kültürel açıdan değişikliğe uğramıştır. Kafkaslar'ın güneyinden başlayarak doğuda Hazar Denizi ve Urmiye Gölü, güneyde Güneydoğu Toroslara kadar olan coğrafyayı etkisi altına alan yeni bir kültür oluşmuştur. Bu kültüre Aras Boyalıları Kültürü adı verilmiştir. Yeni oluşan bu kültür diğer kültürlerle nazaran sosyo-ekonomik ve kültürel yönden farklılık göstermektedir.³⁸ Aras Boyalıları Kültürü'nün çanak çömleklerine baktığımız zaman "İçe dönük ağız kenarlı, yuvarlak ya da keskin karınlı çanaklar ve boyunlu, yumurta ya da yuvarlak gövdeli çömleklerdir."³⁹

Aras Boyalılarının getirmiş olduğu sosyal ve ekonomik değişiklikler sonucu yarı göçebe yaşam sistemi benimsenmiş ve hayvan besiciliğine geçilmiştir. Bununla birlikte otlak bakımından zengin olan yaylaklar, yoğun bir şekilde yerleşime açılmıştır. Buna örnek olarak Doğubayazıt, Sinek Yaylası ve Süphan Dağı'nın eteklerinde bulunan yaylaklar, otlak bakımından son derece elverişli alanlar olmuştur.⁴⁰

Yarı göçebe hayat sistemine geçilmesi sonrası, aşiret beylerinin güçlenerek zenginleştikleri görülmektedir. Bu kaniya ise günümüzde yapılan bilimsel arkeolojik kazılar sonucu Ağrı, Kars, Ardahan civarında bulunan kurgan mezarlarından varılmaktadır.⁴¹ Kurgan Mezarlarının büyüklüğü ya da derinliğinin değişkenlik göstermesinin sebebi ise kişinin toplum içerisindeki konumundan kaynaklanmaktadır. Buna örnek olarak Transkafkasya ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin elit kişileri daha büyük kurgan mezarlara gömüldüğü bilimsel araştırmalarda ortaya konulmuştur.⁴²

Tunç Çağlar'ında Doğu Anadolu Bölgesi'nin güney kesimleri daha güçlü ve büyük yerleşim yerlerine hâkim olurken, bölgenin kuzey kesimi ise daha çok hayvancılıkla uğraşan pastoral köy yerleşmelerine sahne olmuştur.⁴³ Son olarak Tunç Çağlar'ında geniş otlaklar potansiyeline sahip Doğu Anadolu Bölgesi'nde,

³⁸ Sırrı Tiryaki, *Başlangıçtan Orta Demir Çağına Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s. 641.

³⁹ Aynur Özfırat, *Aras Boyalıları*, [https://www.academia.edu/AekeoAtlas3:Orta_ve_Son_Tunç Çağları Ed. N. Karul Doğan Burda Dergi Yayıncılık İstanbul,2004: 119](https://www.academia.edu/AekeoAtlas3:Orta_ve_Son_Tun%C7A7lar%C4%B1_Ed._N._Karul_Do%C7A7an_Burda_Dergi_Yayincilik_İstanbul,2004:119) s. 119 (Erişim Tarihi: 24.02.2021).

⁴⁰ Sırrı Tiryaki, *Başlangıçtan Orta Demir Çağına Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s. 641.

⁴¹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi* s. 160-161.

⁴² Sırrı Tiryaki, *Başlangıçtan Orta Demir Çağına Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s. 644.

⁴³ Savaş Harmankaya, *Türkiye İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme*, http://w.tayproject.org/downloads/ITC_SH.pdf, s. 29 (Erişim Tarihi: 25.02.2021).

hayvancılığa dayalı ekonomi gelişmiş bunun sonucunda ise bölge yoğun göç almıştır. Hayvancılığın yanı sıra bol miktarda madenlerin bulunmasından ötürü, Mezopotamya kültürleriyle sürdürülen ticari ilişkiler neticesinde bölgede kültürel, ekonomik ve sosyal değişimleri de beraberinde getirmiştir.⁴⁴

Doğu Anadolu'nun yer şekilleri ve iklimi günümüz insanların ekonomik ve toplumsal yapısını nasıl etkilemişse Eskiçağ'da da insanlar bu zorlu doğaya karşı daha çok mücadele etmişlerdir. Çünkü insanların bilgi birikimi arttıkça doğanın insanlar üzerindeki baskısı da azalmaya başlamıştır.⁴⁵

Son Tunç Çağı'na girildiğinde Doğu Anadolu Bölgesi'nin batı kısmı olan Malatya-Elazığ yöresi Hitit İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir. Hurri kökenli olan insanların oluşturduğu bu bölge IV. Tudhaliya döneminde ele geçirilmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi'nin daha doğusunda ise insanlar göçebe yaşam sürmeye devam etmiştir. Göçebe yaşamın benimsendiği bu coğrafyalar ise Nairi ve Uruatri kabileleri arasında paylaşılmıştır.⁴⁶

MÖ 1200 yılında başlayıp 330 yılında biten Demir Çağı'nda ise Doğu Anadolu Bölgesi askeri ve siyasi hareketliğin merkezi haline gelmiştir. Asur Devleti tarafından bölgeye birçok askeri seferler düzenlenmiştir. Bu zamanlarda Doğu Anadolu Bölgesi'nin yerel ve politik gücü sayılan Nairi ve Uruadri, siyasi konfederasyon olarak varlığını sürdürmüştür.⁴⁷ Birden çok kabileden oluşan bu yerel güçlerden Uruadri olarak söz edilmiştir. Her ne kadar konfederasyon olarak yönetilse de bölgenin coğrafi şartlarından ötürü kabileler arası bağlantı zayıf kalmış ve bunun sonucunda da merkezi otorite sağlanamamıştır.⁴⁸

Nairi ve Uruatri Krallıkları birleşerek Doğuda Hazar Denizi, Batıda Fırat Nehri, Kuzeyde Gökçeöl, Transkafkasya ve Güneyde Toroslara kadar olan coğrafyada büyük bir Urartu Devleti olarak kurulmuştur. Asurca bir kelime olan Uruatri, aslında etnik bir topluluğu ifade etmekten çok dağlık bölge anlamına gelen coğrafi bir terimdir.⁴⁹ Van Gölü ve çevresi merkez olmak üzere kurulan Urartu Devleti I. Sarduri döneminde Van Ovası içindeki görkemli kayalıkların üzerinde

⁴⁴ Sırrı Tiryaki, *Başlangıçtan Orta Demir Çağına Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s. 649-650.

⁴⁵ Metin Alparslan, *Anadolunun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul 2010, s. 32.

⁴⁶ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi* s. 192-193.

⁴⁷ Sırrı Tiryaki, *Eski Çağ'da Muş İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.19 Temmuz 2019, s. 94

⁴⁸ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi* s. 199.

⁴⁹ Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, s. 224-225.

Tuşpa şehri kurulmuştur.⁵⁰ Orta Demir Çağı'nda Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli siyasi ve askeri gücü olan Urartu Devleti, bölgenin zorlu arazi şartları ve iklimine rağmen güçlü bir egemenlik kurmuştur. Ayrıca Urartu'nun güneyinde Asur, batısında Melid, Tabal ve Kummuh gibi Geç Hitit Krallıkları, Kuzeybatısında ise Mana Krallıklarına karşı mücadele etmiştir.⁵¹

Urartu Devleti'nin önemli hedefleri arasında Murat Vadisi'nde güçlü bir egemenlik kurmak istemeleri yer almıştır. Urartu Krallarından İşpuini ve oğlu Menua Dönemi'nde izlenen batı politikasındaki amaç İç Anadolu Bölgesi'nden Karadeniz Bölgesi'ne kadar olan coğrafyada ticari yollara ve zengin maden kaynaklarına hâkim olmak istemiştir.⁵² Daha önceleri birçok beyliğin egemen olduğu Doğu Anadolu Bölgesi, Urartuların kurulmasıyla merkezîyetçi bir sistemle yönetilmeye başladı. Urartu toplumu soylular, savaşçılar, çiftçiler ve köleler olmak üzere sınıflara ayrılmış aynı zamanda ülke eyaletlere bölünerek merkezden atanan valiler tarafından yönetilmiştir. Urartuların bölgeye yaptıkları en büyük katkıları ise ülkenin engebeli yapısı ve sert iklimine rağmen bayındırlık alanında önemli eserler bırakmıştır. Bu eserlerden günümüze kalmış çok sayıda kale, kent, su bendi ve kanalı, karayolu ve kaya anıtı gibi birçok eser bayındırlık alanında yaptıkları çalışmaların kanıtıdır.⁵³ Bayındırlık alanlarına örnek verecek olursak en önemli kaleler arasında Van Kalesi, Anzaf Kalesi, Çavuştepe ve Başkale olarak söylenebilir. Bunlar dışında Doğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan kazılar neticesinde 30 tane kale kalıntısı tespit edilmiştir.⁵⁴

Urartular, Doğu Anadolu Bölgesi'nin engebeli coğrafyasına rağmen doğu batı yönünde dünyanın en eski karayolu ağını yapmıştır. Bu ulaşım ağı başkent Tuşpa'dan başlayarak Harput'a kadar devam eder. Urartu Krallarının batıya yönelik yayılım politikaları Muş, Bingöl, Elazığ arasında yapılan karayolu ile ulaşım sorununu çözmüştür. Tarihi Urartu Yolu'nun izlediği güzergâh Türkiye Cumhuriyeti döneminde de eşdeğer şekilde yollar yapılmıştır. Urartu Yolu, Bingöl'ün yüksek dağları üzerinde bulunan yaklaşık 90 km'lik kısmı günümüze kadar ulaşmıştır.⁵⁵

⁵⁰ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi* s. 204.

⁵¹ Sırrı Tiryaki, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Politik Güçler*, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 5, Cilt. 5, Sayı:9, Bahar 2015, s. 105-104.

⁵² Sırrı Tiryaki, *Eski Çağ'da Muş*, s. 95-96.

⁵³ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi* s. 210.

⁵⁴ Ali Narçın, *A'dan Z'ye Urartu*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 23.

⁵⁵ Sırrı Tiryaki, *Eski Çağ'da Muş*, s. 97.

Urartu Devleti, Doğu Anadolu Bölgesi'nde var olan zengin maden yataklarını kullanmışlar. Özellikle gümüş, demir ve bakır alanlarında gelişmiştir. Dövme ve dökme tekniklerinin ustaca kullanıldığı bu madenlerden kılıç, ziynet eşyaları, tunç kemerler, at koşum takımları, mızrak ve ok ucu v.b silahlar yapmıştır,⁵⁶

Urartu Devleti'nin sanatına bakacak olursak aslında Urartu Sanatı farklı kültürlerin etkisinin olduğu eklektik bir kültürdür. Mimari ve mühürcülükte Suriye ve Anadolu gelenekleri daha etkiliyken, yazı, resim ve süsleme sanatlarında Asur kültürünün etkisi görülmüştür. Ancak her ne kadar eserlerinde başka ülkelerin kültürleri görüle bile yapılan bütün eserlerde Urartulara özgü bir Urartu damgası kendini göstermiştir.⁵⁷ Urartu Devleti'nin yıkılmasından sonra MÖ 728-550 tarihleri arasında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Medler hüküm sürmüştür. Her ne kadar bu dönem bilimsel arkeolojik kazılarla aydınlatılmasa da Medler MÖ 625'ten itibaren Doğu Anadolu Bölgesi tehdit unsuru olmaya başlamıştır ve MÖ 590 yılında ise Muş ve Van bölgelerini ele geçirip Kızılırmak Nehrine kadar olan coğrafyada güçlü bir egemenlik kurmuştur. Böylece Medler Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartulardan sonra büyük bir askeri ve siyasi güç olmuştur.⁵⁸

Med Krallığı sonrasında Doğu Anadolu Bölgesi'nde güçlü bir egemenlik kuran Akhaimenidler MÖ 550 – 330 tarihleri arasında hüküm sürmüştür. İran Bölgesi'nden gelen Akhaimenidler, Büyük Kyros'un fetihleri ile imparatorluk haline gelen Akhaimenidler, ele geçirdikleri bölgelerin etnik yapılarıyla ilgilenecek Akhaimenid yönetim sistemleri içine dâhil etmiştir⁵⁹ Doğu Anadolu Bölgesi'nde ilk kurulan Urartulardan sonra Anadolu'ya hâkim olan, sanat, mimari ve din alanlarında gelişmiş bir kültürel seviyeye ulaştıran Akhaimenidler'dir.⁶⁰

MÖ 301 yılında Ipsos Savaşı'ndan sonra Doğu Anadolu Bölgesi askeri ve siyasi güç olarak Seleukosların hâkimiyetine girmiştir. Seleukosların Doğu Anadolu Bölgesi'ne hâkim olmak ve burada güçlü bir egemenlik kurmak istemeleri şüphesiz bölgenin zengin maden yataklarının varlığı etkili olmuştur.⁶¹

⁵⁶ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi* s. 231.

⁵⁷ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi* s. 238.

⁵⁸ Sırrı Tiryaki, *Eski Çağ'da Muş*, s. 99-100.

⁵⁹ Sırrı Tiryaki, *Eski Çağ'da Muş*, s. 100.

⁶⁰ Davut Yiğitpaşa, *Doğu Anadolu Bölgesi'nde Akhaimenid, Med Ve Post-Urartu Dönemi'nde Kültürel Değişim*, Uluslararası Amisos Dergisi, Journal of International Amisos C. 1, S.1, 2016, s. 87-106.

⁶¹ Sırrı Tiryaki, *Eski Çağ'da Muş*, s. 101.

MÖ 248 yılında Yakın Doğu coğrafyasında başlayarak Doğu Anadolu Bölgesi'nde de Seleukosların egemen olduğu coğrafyayı da içine alarak yeni bir siyasi ve askeri güç olan Part İmparatorluğu kurulmuştur.⁶² Part İmparatorluğu'nun kurulması yani tarih sahnesinde yerini almasının en önemli nedenlerinin başında Büyük İskender'in ölümünden sonra fethedilen topraklar üzerinde siyasi ve kültürel açıdan büyük bir kargaşanın olmasıdır. Böylece Partlar bu kaos ortamında kendi çıkarları doğrultusunda yükselişe geçmiştir.⁶³ Partlar kısa süre içerisinde batıda Fırat Nehri'nden doğuda Asya ve Baktria sınırlarına olan coğrafyayı egemenliği altına almıştır. Sınırlarını hızla genişletmesinden ötürü Roma'nın düşmanı arasına girmiştir. Böylece Doğu Anadolu Bölgesi'nde Partlar ve Roma'nın hâkimiyet mücadeleleri yaşanmıştır.⁶⁴

Romalılar ile Partlar arasında ikili mücadeleler devam ederken Roma senatosu MÖ 92 yılında Romalı General Lucius Cornelius Sulla'yı Anadolu'da Roma egemenliğini kurma için görevlendirmiştir. Sulla, Anadolu'daki ilerleyişi esnasında Partlarla işbirliği yapan Armenia kralı Tigranes'i yenilgiye uğratmış ve bu galibiyetle birlikte Fırat Irmağı, Romalılar ve Partlar arasında sınır olarak kabul edilmiştir. Daha sonraları ise Marcus Antonius'la birlikte Roma İmparatorluğu Partlara karşı büyük bir askeri üstünlük sağlanmıştır. Bunun sonucunda Doğu Anadolu Bölgesi Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir.⁶⁵ Doğu Anadolu Bölgesi zengin maden yataklarının bol oluşu ve bölgede genç nüfusun çok olmasından ötürü tarihin her çağında savaşlara sahne olmuştur.⁶⁶

1.3. Tarih Öncesi Dönemlerde Doğu Anadolu'da Bulunan Akarsular

Türkiye, akarsu ağı bakımından oldukça zengin bir konumda yer almaktadır. Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde var olan akarsularına baktığımız zaman mevsimsel özellikleri, akış hızı ve uzunlukları bakımından birbirinden farklı özellikler göstermektedir. Bu özelliklerin yanı sıra Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan akarsular oluştukları kaynaktan itibaren çevresinde bulunan çay, dere gibi

⁶² Sırrı Tiryaki, *Eski Çağ'da Muş*, s. 102.

⁶³ Berkay Çoban, *Mö I. Binyılda Hazar Denizi Çevres*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek lisans Tezi, 2020 Denizli, s. 106

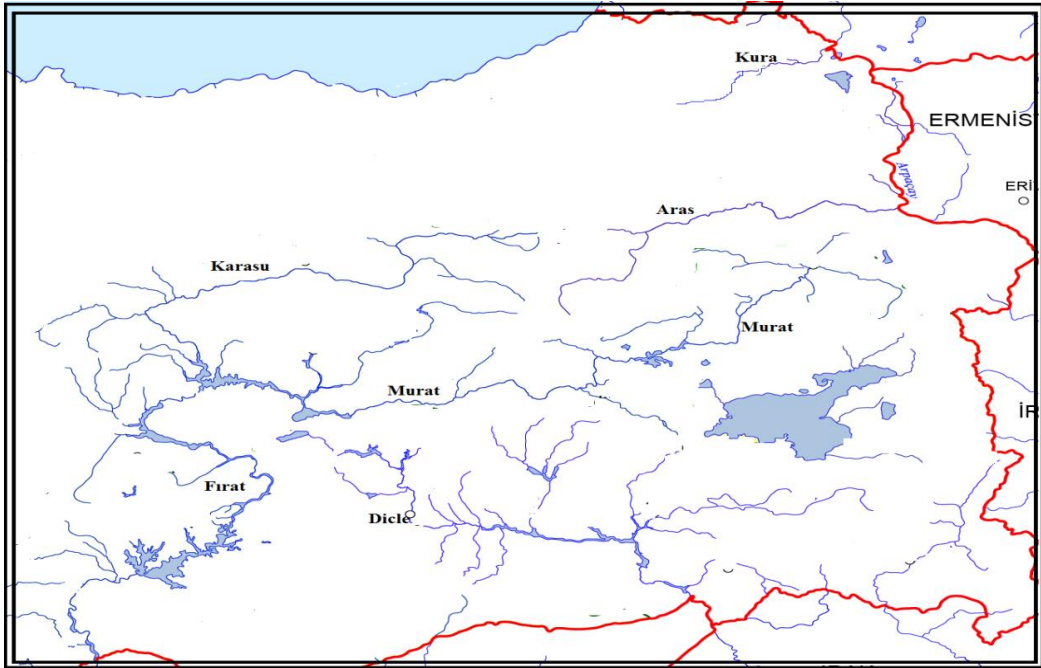
⁶⁴ Sırrı Tiryaki, *Eski Çağ'da Muş*, s. 102-103.

⁶⁵ Sırrı Tiryaki, *Eski Çağ'da Muş*, s. 103-104.

⁶⁶ Sırrı Tiryaki, *Eski Çağ'da Muş*, s. 108.

farklı kolları da kendi havzalarında toplayıp uzunluk bakımından ülkemiz sınırlarının dışına kadar çıkmaktadır.⁶⁷

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan akarsuların hızı, debi ve akış yönü iklim ve yer şekilleri ile bağlantılıdır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin yer şekillerinin engebeli ve dağlık, ikliminin soğuk ve uzun olmasından ötürü birçok dere ve çay kolları bulunmaktadır. Hızlı, akışkan ve farklı yağış türleri ile beslenen bu dere ve çay kolları, büyük akarsu havzalarında birleşmektedir.⁶⁸ Oluşan bu akarsu havzalardan başta Fırat ve Dicle olmak üzere birçok akarsu havzası sularını hidrografik açıdan Basra Havzası'na, kuzeydoğu yönünde akan Kura ve Aras akarsuları ise sularını Hazar Denizine ulaştırmaktadır.⁶⁹

Şekil 2 :Doğu Anadolu Bölgesi'nde Bulunan Akarsular (<http://coğrafyaharita.com/haritalarım/2turkiye-akarsu-havzaları-haritası.png>) Erişim Tarihi: 01.03.2021

Buzul Çağ'ın yaşandığı yıllarda Doğu Anadolu Bölgesi'nin yüksek kesimlerinde akarsular donmaktaydı. Ancak iklimin ılımanlaşması ile Buzul Çağ'ının sonlarına doğru buzların ve karların erimesiyle ani seller meydana gelmiş ve bu

⁶⁷ İbrahim Atalay, *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*, Ege Üniversitesi Basım Evi, İzmir 2000, s. 120.

⁶⁸ Reşat İzbrak, *Türkiye I*, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1996, s. 135.

⁶⁹ Kenan Arınç, *Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri*, s. 37.

seller sonucunda Fırat ve Dicle havzalarında kalınlığı 2 metreyi aşan kaba çakıllar oluşmuştur⁷⁰

Paleolitik Çağ'dan başlayarak insan toplulukları yerleşim yeri seçiminde sürekli olarak doğal su kaynaklarına yakın yerleri tercih etmişlerdir. Eskiçağ'ın güçlü medeniyetlerine baktığımız zaman genellikle akarsu havzalarında mevcudiyetlerini sürdürmüştür. Örnek olarak Mezopotamya da gelişen kültürler Fırat, Dicle arasında yeşerirken, Mısır medeniyeti Nil civarında, Hitit Devleti, Kızılırmak ve Yeşilirmak havzalarında da ve son olarakta Doğu Anadolu Bölgesi'nde Van Gölü ve Urmiye Gölü arasında ortaya çıkan Urartu Devleti'ni gösterebiliriz.⁷¹

Paleolitik Çağ ve Mezolitik Çağ'da insanlar avlanabilmek için sürekli hayvan sürülerini takip ederek doğal su kaynaklarına yakın coğrafyalarda göçebe bir hayat sürdürmüştür. Bu yaşam tarzları neticesinde akarsu havzalarında tehlikeye açık bir şekilde yaşamak zorunda kalarak kaya oyuklarını ve mağaraları sığınak olarak kullanmıştır.⁷²

Neolitik Çağ'ın başlangıcında hayvan evcilleştirmenin başarıya ulaşması, akarsu kenarlarında verimli otlakların bulunması ile birlikte sığır ve koyun yetiştiriciliği ortaya çıkmıştır. Daha sonraki çağlara nazaran az da olsa Elazığ, Malatya civarında yani Murat ve Fırat havzasında ilk iskân yerleri görülmeye başlanmıştır.⁷³

Kalkolitik Çağ'dan başlayarak Doğu Anadolu Bölgesi'nde akarsu havzalarında yerleşim yerleri çoğalmış, aynı zamanda bu bölgelerde sosyo-ekonomik ve kültürel etkileşimler artmıştır. Mezopotamya kültürlerinden olan Halaf ve Ubeyd, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Fırat ve Dicle havzalarından başlayarak Murat Nehri'nin yatağı boyunca devam edip Van Gölü kıyısına kadar uzanan bir coğrafyayı etkilemiştir.⁷⁴ Kalkolitik Çağ'ın ilerleyen zamanlarından Son Tunç Çağı'na kadar olan süreçte Doğu Anadolu Bölgesi'nin güney kesimleri Mezopotamya ile ekonomik ve kültürel

⁷⁰ İbrahim Atalay, *Pleistosen Sonu ve Holosen Başlarında, Anadolu'nun Paleocoğrafya Şartlarına Genel Bir Bakış*, s. 9.

⁷¹ Ekrem Memiş, *Tarihi Coğrafyaya Giriş*, Ekin Yayınevi, Bursa 2012, s. 5-6.

⁷² Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eski Çağ Tarihi ve Uygarlıkları*, İlyaz İzmir Yayınevi, İzmir 2011, s. 29.

⁷³ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 28-29.

⁷⁴ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi* s. 90-91.

etkileşim yaşarken, Erken Tunç Çağı ile birlikte Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzey kesimi Kura-Aras havzasından gelen pastoral kültürlerin etkisi altına girmiştir.⁷⁵

Doğu Anadolu Bölgesi, her ne kadar akarsu bakımından zengin olsa bile buraya yerleşen topluluklar genellikle tarımsal faaliyetler yerine hayvancılıkla uğraşmışlardır. Çünkü bu coğrafyanın yüksek dağlar ve platolarla kaplı olması insanlara hayvancılık yapmaktan başka bir imkân sunmamıştır.⁷⁶

Bütün bunlara rağmen Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan akarsular geçmişte olduğu gibi günümüzde de birçok amaçla kullanılmıştır. Bu amaçlara bakacak olursak bunların başında ulaşım, akarsu ürünlerinden yararlanma, sulama ve içme suyu olarak kullanma gibi ihtiyaçlar yer alır.⁷⁷

1.3.1. Murat Nehri

Murat Nehri, Aladağ ve Muratbaşı Dağlarından doğan akarsu kaynaklarının birleşmesiyle meydana gelir. Ağrı, Muş, Bitlis illerinden geçen bu akarsu buradaki küçük kollar halinde bulunan dere ve çayları da kendi suyuna katarak Bingöl üzerinden Keban Baraj Gölü'ne ulaşır.⁷⁸ Toplam uzunluğu 1263 km olan bu akarsu, Doğu Anadolu Bölgesi'nin en uzun akarsuyu olma özelliğini taşır. Van Gölü'nün kuzey dağlarından başlayarak Keban Barajı'na kadar olan kısımda bünyesine birçok küçük akarsu kollarını da katarak doğu-batı yönünde akmaktadır.⁷⁹

Tarih öncesi çağlarda Doğu Anadolu'nun tam ortasında bulunan Murat Havzası'nda yaşayan topluluklar Van'ın kuzeyinden Elazığ'a kadar uzanan coğrafyada Güney Mezopotamya kültürlerinden etkilenmiş, Van Gölü ve Elazığ çevresinde ticari merkezlerin görülmesiyle bu havza da bir kültür etkileşimi ortaya çıkmıştır.⁸⁰

Murat Nehri'nin geçtiği coğrafya özellikle Kalkolitik Çağ'dan itibaren Mezopotamya kültürleri olan Halaf ve Ubeyd kültürlerinin etkisi içinde kalmıştır.

⁷⁵ Sırrı Tiryaki, *Başlangıçtan Orta Demir Çağına Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s. 634-635.

⁷⁶ Ekrem Memiş, *Tarihi Coğrafyaya Giriş*, s. 15.

⁷⁷ Erdoğan Akkan, *Türkiye'de Akarsulardan Yararlanma*, Fiziki Coğrafya ve Jeoloji Kürsüsü, s. 506.

⁷⁸ Kenan Arınç, *Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri*, s. 40.

⁷⁹ Emrullah Güney, *Türkiye Hidrocoğrafyası*, Çantay Kitapevi, Diyarbakır 2004, s. 143.

⁸⁰ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 94-95.

Malatya, Elazığ ve Van'a kadar uzanan bu coğrafyada yerleşim yerlerinde ticaret gelişmiş aynı zamanda vadi yataklarında ulaşım yolları ortaya çıkmıştır.⁸¹

Tunç Çağı'nın başlamasıyla Murat Havzası'nda bulunan yerleşmeler, güneyi ile etkileşim içerisinde olmakla beraber Kura-Aras civarından gelen Transkafkasya kültürlerinin etkisine de girerek nüfusta büyük bir artış ortaya çıkmıştır.⁸² Murat havzası, maden bakımından zengin bir havza olması sebebiyle Kalkolitik Çağ ve Tunç Çağlarında bu havza da yerleşme açısından ticari merkezleri oluşturmuştur. Bunun yanında bu coğrafya volkanik araziler bakımından zengin obsidyen yataklarına sahip olması sebebiyle buralarda obsidyen ticareti de yapılmaktadır.⁸³

1.3.2. Aras Nehri

Aras Nehri, Bingöl'ün kuzeybatı dağlarından doğan onlarca kaynağın birleşmesiyle oluşur. Doğuya doğru akan bu nehir Pasin Suyu'nu da havzasına katarak devam eder. Toplam uzunluğu 1072 km olan bu akarsuyun ½ kısmı yani 548 km'si Doğu Anadolu Bölgesi'nden geçmektedir. Kuzeydoğu Anadolu'nun önemli akarsularından olan Aras Nehri, yağış türlerinin etkisiyle Nisan-Mayıs aylarında kar erimeleri ve bol yağış alması nedeniyle havzasında bol miktarda su taşır.⁸⁴

Aras, " Antik kaynaklarda Arexses, Arax gibi isimlerle anılmıştır."⁸⁵ Günümüzde ülke sınırlarının belirlenmesinde etkili olan akarsular geçmiş çağlarda da Aras Nehri, havzasında yaşayan toplumların sınırlarını belirlemede etkili olmuştur. Aynı zamanda Aras Nehri geçtiği toprakların ekonomik ve kültürel gelişiminde önemli rol almıştır.⁸⁶

Aras Nehri, tarih öncesi dönemlerden başlayarak günümüze kadar insanların uğrak alanları içerisinde yer almıştır. Eski Çağ'da Aras Nehri'nin oluşturduğu derin vadiler, ormanlık alanların bolluğu, av hayvanlarının çeşitliliği, sulak alanların varlığı ve kaya altı sığınaklarının olması nedeniyle tarih öncesi dönemlerde de insanların bu havzaya yerleşmelerinde belirleyici unsur olmuştur.⁸⁷ Tunç Çağı'ndan

⁸¹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 96-97.

⁸² Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 122-123.

⁸³ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 136-137.

⁸⁴ Kenan Arınç, *Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri*, s. 38.

⁸⁵ Veli Ünsal, *Eskiçağda Anadolu Su Kaynakları Orta ve Doğu Anadolu*, s. 217.

⁸⁶ Veli Ünsal, *Eskiçağda Anadolu Su Kaynakları Orta ve Doğu Anadolu*, s. 217.

⁸⁷ Oktay Özgül, *Eskiçağda Yukarı Aras Vadisi*, s. 33.

itibaren Kura-Aras Havzası Transkafkasya'dan gelen göçlerle nüfusu artmış ve Kafkasya kültürleriyle etkileşim içerisine girmişlerdir.⁸⁸

Kafkasya'nın Mezopotamya'sı olarak adlandırılan Aras Havzası, hayvancılık ve tarım için elverişli arazilerin olması sebebiyle Traskafkasya'dan gelen göçlerin bu havzaya yerleşmesini kolaylaştırmıştır.⁸⁹ Aras Nehri Havzası'nda yapılan bilimsel Arkeolojik kazılar neticesinde burada var olan Eski Çağ yerleşmelerinin daha çok Kalkolitik Çağ ve Tunç Çağlara ait olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bölgede yapılan yüzey araştırmaları Erzurum çevresinde ve Aras Havzası'nda Paleolitik Çağ'a ait kalıntılar da bulunmuştur.⁹⁰

1.3.3. Kura Nehri

Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğusunda yer alan Allahuekber Dağlarının kuzey yamaçlarından doğan çayların, Göle Ovası'nın kuzeyinde birleşmesiyle Kura Nehri oluşur. Batı-doğu doğrultusunda akan Kura, Ardahan çevresini suladıktan sonra Kurtkale civarından Gürcistan'a geçer. Oradan da Azerbaycan topraklarını aşarak Hazar Denizi'ne dökülür. Toplam uzunluğu 1515 km ile Kafkasya'nın büyük akarsuyu olma özelliğine sahip olan Kura Nehri, Ülkemizdeki toplam uzunluğu ise sadece 189 km'dir. Geri kalan kısmı ise Gürcistan ve Azerbaycan topraklarından geçer.⁹¹

Kura Nehri, aktığı coğrafya itibariyle tarih öncesi dönemlerde yapılan bilimsel kazılar ve yüzey araştırmalar sonucu Kalkolitik Çağ'dan itibaren insan topluluklarının yaşadığı anlaşılmaktadır. Kura Nehri'nin ve havzasının araştırılmasında yeterince arkeoloji çalışmaları yapılmamıştır. Eski Çağ'da Kura Havzasından en çok faydalanan medeniyet ise Urartu Devleti'dir. Urartular bu havzada sulama kanalları yapmış, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde bulunmuştur.⁹²

Kura Havzası, özellikle Tunç Çağlar'da Kafkasya Bölgesi'nden yoğun göç almış bunun sonucunda da nüfus artarak sosyo-ekonomik ve kültürel etkileşim yaygınlaşmıştır. Kafkasya'dan gelen insanların Kura Havzası'na yerleşmesine imkân

⁸⁸ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 143-144.

⁸⁹ Mehmet Işıklı, *Urartu Devletinin Kuzey Yayılım Sürecinde Aras Havzası, Tarih ve Kültür Ekseninde Orta Aras Havzası Uluslar arası Sempozyumu*, 17-19 Kasım 2016, s. 7.

⁹⁰ Oktay Özgül, *Eskiçağda Yukarı Aras Vadisi*, s. 42.

⁹¹ Kenan Arınç, *Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri*, s. 39.

⁹² Sami Patacı, *Transkafkasya Arkeoloji Kapsamında Ardahan, Yeni Türkiye*, Ardahan 2015 S. 72, s. 52.

sağlayan özelliği ise bölgenin otlaklar bakımından geniş arazilerle kaplı olmasıdır. Bunun neticesinde ise pastoral bir yaşam biçimi benimsenmiş toplulukların Kura Havzası'na yerleşmeleriyle ekonomilerinin tarımdan çok hayvancılık alanında gelişmesinde önemli katkılar sunmuştur.⁹³

1.3.4. Karasu Nehri

Toplam uzunluğu 971 km olan Karasu, Fırat Nehri'ni oluşturan önemli kollarından biri sayılmaktadır. Erzurum'un Kargapazarı Dağlarından doğarak Erzincan Ovası'na kadar irili ufaklı onlarca derenin suyunu da kendi havzasına katarak batıya doğru akar. Erzincan Ovasını suladıktan sonra Munzur Dağlarını aşır Keban Baraj Gölü'ne kuzey yönünden akarak Fırat Nehri'nin oluşmasına katkı sağlamıştır.⁹⁴

Karasu Nehri, yüksek dağları aşarak derin vadiler oluşturmaktadır. Tarih öncesi çağlarda bu derin vadiler insanların doğu- batı yönünde birer geçit olarak kullanılmasını kolaylaştırmıştır. Aynı zamanda havzasında yaşayan insanların su ihtiyacını karşılamakla kalmayıp, Erzincan civarında verimli tarım arazilerin oluşmasını sağlamıştır.⁹⁵

Karasu Havzası, yüksek ve engebeli arazisiyle Paleolitik Çağ'dan itibaren insanlara doğal barınaklar sunarak insanların yaşamını kolaylaştırmıştır. Karasu Havzası'nın batı kısmında Neolitik Çağ'dan itibaren yerleşim yerleri görülmüşse bile Havzanın doğu kısmında ise insanların daha çok Kalkolitik ve Tunç Çağlar'da yarı göçebe bir yaşam sürdükleri görülmektedir. Yarı göçebe şeklinde yaşayan bu pastoral gurupların bize bu coğrafyanın Karaz Kültürü'nün etkisinde kaldığını kanıtlamaktadır.⁹⁶

1.3.5. Fırat Nehri

Fırat Nehri'nin başlangıç yeri olarak Erzurum'un kuzeyinde yer alan Dumlu Dağ'ı kabul edilmektedir. Asıl birleşme ise Murat ve Karasu Nehirleri'nin Keban

⁹³ Sırrı Tiryaki, *Başlangıçtan Orta Demir Çağına Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s. 649.

⁹⁴ Emrullah Güney, *Türkiye Hidrocoğrafyası*, Çantay, s. 141.

⁹⁵ Duygu Canan, *Eskiçağ'da Erzincan'ın Ulaşım Ağları*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 137.

⁹⁶ İbrahim Üngör, *Yeni Araştırmalar Işığında Erzincan'ın Eskiçağ Tarihi*, <https://hdl.handle.net/20.500.12432/2475> s. 217 Erişim Tarihi (01.03.2021).

Baraj Gölü'nde birleşmesi ile ortaya çıkmıştır.⁹⁷ Sınırları aşan Fırat Nehri'nin toplam uzunluğu ise 2800 km'dir. Ülkemiz sınırları içerisinde ise 915 km uzunluğuna sahiptir. Dünya'nın önemli akarsuları arasında yer alan Fırat, sadece ülkemiz için değil sularının geçtiği Suriye ve Irak için de önem taşımaktadır. Geçtiği topraklarda önemli tarım arazilerini sulamakla birlikte havzasında yaşayan toplulukların su ihtiyacını da karşılamıştır.⁹⁸ "Antik kaynaklar tarafından Euphrates, Sümerler tarafından Buranun ve Akkadlar tarafından ise Pu-rattu olarak isimlendirilen Fırat Nehri sadece Anadolu için değil geçtiği tüm coğrafyalar için çok önemli bir su kaynağıdır"⁹⁹

Fırat ve Dicle Nehirleri Doğu Anadolu Bölgesi'nin yüksek ve engebeli topraklarını aşındırarak güney Mezopotamya'yı beslemiş ve Mezopotamya'da önemli tarım arazilerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.¹⁰⁰ Tüm çağlarda önemli bir su kaynağı sayılan Fırat Nehri, büyük medeniyetlerin kurulmasında olduğu gibi, Güney-Kuzey ticaretinin gelişmesinde etkili olmuştur. Tarih öncesi çağlardan itibaren havzasında yerleşen toplumların her alanda gelişmelerine katkı sağlayan Fırat Nehri aynı zamanda birçok savaşa da tanıklık etmiştir.¹⁰¹

Kalkolitik Çağ'dan itibaren Fırat ve Dicle Havzası'nda ticari merkezler görülmeye başlamıştır. Bu ticari merkezler Güney Mezopotamya kültürlerinin kuzeyinde yer alan ticari istasyonları haline gelmiştir. Bunun sonucunda da Doğu Anadolu Bölgesi'nin Güney Mezopotamya kültürlerinin etkisi altına girmesine neden olmuştur.¹⁰² Kalkolitik Çağ ile birlikte başlayan Kuzey-Güney etkileşimi madenin kullanımına bağlı olarak ticareti geliştirmiştir. Böylece Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan madenler Fırat Havzası'nda kurulan ticaret merkezleri aracılığı ile Mezopotamya'ya taşınmıştır. Doğu Anadolu ve Mezopotamya arasında gelişen bu ticaret aslında Neolitik Çağ'dan itibaren obsidiyen ticareti ile başlamış Kalkolitik ve Tunç Çağlar'da maden ticareti olarak devam etmiştir. Fırat Havzası'nda gelişen bu ticari sitem daha sonraki çağlarda ticari olmaktan çıkıp siyasal amaçlı seferlere dönüştüğü görülmüştür.¹⁰³

⁹⁷ Kenan Arınç, *Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri*, s. 39.

⁹⁸ Emrullah Güney, *Türkiye Hidrocoğrafyası*, s. 141.

⁹⁹ Veli Ünsal, *Eskiçağda Anadolu Su Kaynakları Orta ve Doğu Anadolu*, s. 219.

¹⁰⁰ Duygu Canan, *Eskiçağ'da Erzincan'ın Ulaşım Ağları*, s. 14.

¹⁰¹ Veli Ünsal, *Eskiçağda Anadolu Su Kaynakları Orta ve Doğu Anadolu*, s. 220-221.

¹⁰² Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 95-96.

¹⁰³ Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, s. 185.

1.3.6. Dicle Nehri

"Antik kaynaklarda Tigris, Sümerler tarafından Idigna/Idigina ve Akkadlar tarafından ise Idiglat olarak adlandırılmıştır."¹⁰⁴ Dicle Nehri, her ne kadar Güneydoğu topraklarında kendini gösterse de Doğu Anadolu Bölgesi'nin sularını kendi havzasında toplar.¹⁰⁵ Ülkemiz içerisindeki sularını Hazar Gölü, Güneydoğu Toroslar ve Hakkâri yöresinden alır. Dicle Nehri ülke sınırları içerisinde 523 km uzunluğuna sahiptir. Türkiye sınırları dışında 1400 km uzunluğunda olan Dicle Nehri, Suriye, Irak ve İran topraklarını sulayarak Basra Körfezi'ne dökülür.¹⁰⁶

Dicle Nehri, Fırat Nehri gibi Mezopotamya topraklarını sulayan ve Eski Mezopotamya sınırlarını oluşturan önemli bir kaynaktır. Aynı zamanda Fırat Nehri'nden daha kısa olan Dicle Nehri, havzasında bol su taşımasıyla tarih öncesi çağlardan günümüze kadar bütün medeniyetler için bir verim kaynağı olmuştur.¹⁰⁷

Doğal sınırları olmayan akarsu özelliğine sahip olan Fırat ve Dicle Havzaları tarih öncesi çağlarda Güney-Kuzey yönlerinde yapılan göçlerde ve ticari faaliyetlerde önemli bir yere sahiptir.¹⁰⁸ Dicle Havzası arkeolojik veriler ve kültürel öğeler bakımından oldukça zengin kalıntılar barındırmaktadır. Çünkü Dicle Havzası'nın, Tarih öncesi Çağlar'da yerleşime elverişli olduğu jeomorfolojik yapısından anlaşılmakta ve havzasında bulunan kayaçlar hem mesken yapımına hem de alet yapımına uygun litolojik koşulları taşımaktadır.¹⁰⁹

Dicle Nehri, havzasında yaşayan toplulukların kültürel paylaşım içerisine girmelerini ve ticari faaliyetlerinin geliştirilmesini sağlamıştır. Doğu Anadolu Bölgesi ve Mezopotamya arasındaki bu ticari ve kültürel ilişki Neolitik Çağ'dan başlayarak Kalkolitik ve Tunç Çağlar'da da artarak devam eden bir durum olmuştur. Mezopotamya kültürlerinin Doğu Anadolu Bölgesi'ne yönelmesinde obsidiyen ve

¹⁰⁴ Veli Ünsal, *Eskiçağda Anadolu Su Kaynakları Orta ve Doğu Anadolu*, s. 218.

¹⁰⁵ Kenan Arınç, *Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri*, s. 41.

¹⁰⁶ Emrullah Güney, *Türkiye Hidrocoğrafyası* s. 135.

¹⁰⁷ Veli Ünsal, *Eskiçağda Anadolu Su Kaynakları Orta ve Doğu Anadolu*, s. 219.

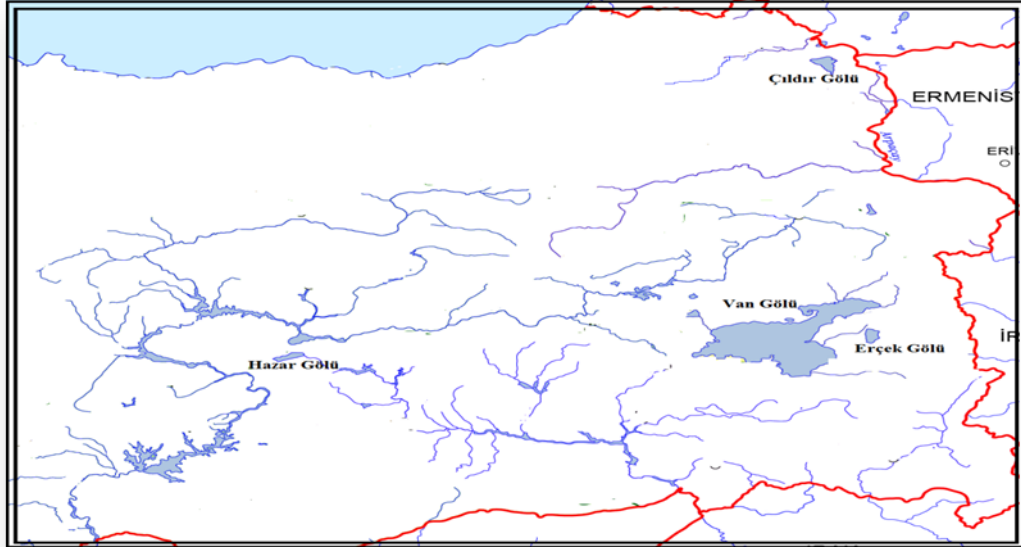
¹⁰⁸ Veli Ünsal, *Eskiçağda Anadolu Su Kaynakları Orta ve Doğu Anadolu*, s. 218.

¹⁰⁹ Sabri Karadoğan, Gulriz Kozbe, *Dicle Nehri Vadisi Çevresinde (Batman Kenti Güneyi) Jeomorfolojik Tespitler ve Kültürel Yerbilimi Açısından Önemi*, <https://www.researchgate.net/publication/321904981>, s. 344 Erişim Tarihi (01.03.2021).

bol maden yataklarının varlığı etkili olmuştur. Neolitik Çağ'dan itibaren Dicle Havzası, Kuzey-Güney topluluklarıyla ortak bir tarih paylaşımına girmiştir.¹¹⁰

1.4. Tarih Öncesi Dönemlerde Doğu Anadolu Bölgesinde Bulunan Göller

Doğu Anadolu Bölgesi, göl bakımından oldukça zengin bir konumda yer almıştır. Birçok göl olmasına rağmen her bir gölün oluşumu ve özellikleri birbirinden farklıdır.¹¹¹ Göller birer su deposu olduğu için çevresinde kurulan yerleşim yerleri gölün özelliklerine göre yararlanmıştır. Örneğin suyu tatlı olan göl suları içme suyu olarak kullanılmakta ve suyu sodalı ve tuzlu olan diğer göllerden ise balıkçılık, tarım gibi birçok alanda faydalanılmıştır.¹¹²

Şekil 3: Doğu Anadolu Bölgesinde Bulunan Göller (<http://coğrafyaharita.com/haritalarım/2turkiye-akarsu-havzaları-haritası.png>) Erişim Tarihi: 01.03.2021

1.4.1. Van Gölü

Van Gölü, bir volkanik patlama sonucu lavların vadi ağzını kapatmasıyla oluşan 3713 km² alanın sularla dolmasıyla meydana gelmiştir. Geniş bir alana sahip

¹¹⁰ Yüksel Arslantaş, Tarih öncesi Dönemlerde Elazığ Yöresinin Çevre Bölgelerle İlişkileri, <https://dergipark.org.tr/en/pub/esosder/issue/6138/82360>, s. 384-385 Erişim Tarihi (01.03.2021).

¹¹¹ Kenan Arıncı, *Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri*, s. 41.

¹¹² Yıldız Hoşgören, *Türkiyenin Gölleri*, Türk Coğrafya Dergisi, S.29, İstanbul 1994, s. 37.

olan göl üzerinde Akdamar, Çarpanak, Adır ve Kuş adlarında 4 ada bulunmaktadır.¹¹³

Van gölü, dünyanın önemli gölleri arasında yer almakla birlikte Türkiye'nin en büyük doğal gölüdür. Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan bu göl Bitlis ve Van illerine kıyısı bulunmaktadır. Gölün etrafındaki volkanik kayalardan ötürü suyu sodalı ve tuzludur. Kapalı bir havza olmasına rağmen Kuzey ve Güney yönlerinde gölü besleyen dereler ve çaylar bulunmaktadır.¹¹⁴

Van Gölü Havzasında Paleolitik Çağ'dan itibaren insan yerleşmeleri görülmüştür. Özellikle bilimsel arkeolojik kazılar neticesinde Van-Erciş'te Gürbaba Tepesi'nde Paleolitik Çağ'a ait kalıntılar bulunmuştur.¹¹⁵ Neolitik Çağ'da özellikle volkanik arazilerin bolluğundan dolayı Van Gölü Havzası'nda bulunan obsidiyen yatakları bölge için önemli bir kaynak olmuştur. Özellikle Tatvan-Bingöl kuşağındaki obsidiyenlerin yapılan yüzey araştırmaları neticesinde Mezopotamya'ya kadar geniş bir coğrafyada kullanıldığı saptanmıştır.¹¹⁶

Van Gölü havzası Kalkolitik Çağ ile birlikte Mezopotamya'da ortaya çıkan kültürlerle etkileşim içerisine girmiştir. Bu havzada yer alan Tilkitepe yerleşmesinde bir ticaret kolonisi kurulmuştur.¹¹⁷ Van Gölü'nün doğusunda yer alan Tilkitepe Höyük'te Mezopotamya kültürleri olan Halaf-Obeyd kültürlerinin ticaret kolonisi haline gelmiştir. Halaf- Obeyd kültürlerine ait çanak çömleklerin Tilkitepe Höyük'ünde bulunması ve Tilkitepe'den de obsidiyenlerin Mezopotamya'ya taşınması bölgenin ticaret açısından önemli olduğunu göstermektedir.¹¹⁸

MÖ 3000 yıllarında Van Gölü Havzası, Transkafkasya üzerinden çok yoğun biçimde göç almaya başlamıştır. Bu göçler neticesinde bölgede ciddi nüfus artışı meydana gelmiş ve aynı zamanda Van Gölü'nün kıyısında bulunan Dilkaya Höyüğü'nde yapılan bilimsel arkeolojik kazılar neticesinde Kafkasya kültürlerinin

¹¹³ Yıldız Hoşgören, *Türkiyenin Gölleri*, s. 25.

¹¹⁴ Kenan Arınç, *Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri*, s. 42.

¹¹⁵ İsmail Baykara, Berkay Dinçer, Serkan Şahin, Gürbaba Tepesi: Alt ve Orta Paleolitik Dönem Buluntu Yerleri, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/674651>, s. 78 Erişim Tarihi (02.03.2021).

¹¹⁶ Sırrı Tiryaki, *Başlangıçtan Orta Demir Çağına Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s. 630-631.

¹¹⁷ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 93

¹¹⁸ Hülya Çalışkan Akgül, Van Gölü Havzası Prehistoryasında Çanak Çömlek Üretimi: Değişim ya da Gelişim, <https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/>, s. 4 Erişim Tarihi (02.03.2021).

etkisi açıkça görülmüştür.¹¹⁹ Tunç Çağı'nın ortalarına doğru Van Gölü etrafında yaşayan toplulukların siyasallaşarak birden çok aşiret şeklinde yaşadığı bilinmektedir. Bu aşiretlerden de Doğu Anadolu Bölgesi'nin siyasal ve politik gücü olan Urartu Devleti kurulmuştur.¹²⁰

Van Gölü ve çevresi tarih boyunca yerleşim yeri olarak seçilmiş birçok medeniyete de ev sahipliği yapmıştır. Tarihsel süreç içerisinde farklı kültürlerin etkisi altına girmiştir. Van Gölü Havzası'nda en güçlü etki bırakan hiç şüphesiz Urartu Krallığı olmuştur. Urartular güçlü birer krallık olmakla beraber Van Gölü'nün etrafında da birçok eser bırakmıştır.¹²¹ Özellikle Urartular'ın Van-Merkez ve ilçelerinde, Bitlis-Merkez ve kıyı ilçelerinde çok güçlü bir ulaşım ağı, planlı yerleşme sistemi, sulama kanalları ve kaleler kurmaları, Urartuların sosyo-ekonomik ve kültürel izleri günümüze kadar ulaşmıştır.¹²²

1.4.2. Erçek Gölü

Van Gölü'nün yaklaşık 30 km güneyinde bulunan Erçek Gölü, suyu sodalı ve tuzlu olmasıyla birlikte içerisinde her hangi bir balık türü yaşamamaktadır. Mevsim geçişlerinde kuşların uğrak alanı olarak bilinen bir kuş gölüdür.¹²³

Erçek Köyü'nde Karagündüz höyüğü bulunmasıyla Demir Çağ'ı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Yapılan kazılar sonucunda elde edilen bulgular neticesinde Erçek Havzası, Paleolitik Çağ'dan başlayarak Van gölü havzası ile bir kültür birliğinden bahsedilmiştir.¹²⁴

1.4.3. Çıldır Gölü

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Van Gölü'nden sonra gelen en büyük doğal göl olma özelliği taşır. Bölgenin kuzeydoğusunda yer alan Çıldır Gölü, suyu tatlı olmakla birlikte Kars ve Ardahan illerinin sınırında yer almaktadır. Çıldır Gölü'nün

¹¹⁹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 145.

¹²⁰ Sırrı Tiryaki, *Başlangıçtan Orta Demir Çağına Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s. 650.

¹²¹ Ayşegül Keleş Eliçok, *Van Gölü Havzasında Kültür rotası ve Önerisi*, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/821561> s. 180 Erişim Tarihi (03.03.2021).

¹²² Ayşegül Keleş Eliçok, *Van Gölü Havzasında Kültür rotası ve Önerisi*, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/821561> s. 180-181 Erişim Tarihi (03.03.2021).

¹²³ Kenan Arınç, *Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri*, s. 50.

¹²⁴ Karagündüz Höyüğü. <http://www.tayproject.org>, Erişim Tarihi: (03.03.2021).

oluşumuna baktığımızda akarsu birikintilerinin ve lavların ortak oluşturduğu bir göldür.¹²⁵

Paleolitik ve Neolitik Çağlar'da ciddi bir yerleşme potansiyeli olmayan Çıldır Gölü Havzası, Kalkolitik Çağ itibariyle her ne kadar nüfusu artmış olsa bile yer şekilleri ve ikliminden ötürü kendi içine kapanık kalmıştır. Kalkolitik Çağ'ın sonlarından itibaren Transkafkasya üzerinden yoğun göçler almıştır. Bu göçlerin daha çok Erzurum-Kars civarlarında yoğunlaşmasının nedeni ise ticaretin yapılması ve Kafkasya ile arasında ulaşım ağının bulunmasından kaynaklanmıştır.¹²⁶

Son olarak Çıldır Gölü Havzası yer şekilleri iklimin etkisiyle Kafkasya'dan gelen pastoral gurupların durağı haline gelmiştir. Böylece yarı göçebe yaşam sistemi benimsenerek hayvancılık gelişmiştir.¹²⁷

1.4.4. Hazar Gölü

Elazığ'ın tek doğal gölü olan Hazar Gölü, Elazığ'ın yaklaşık 30 km güneydoğusunda yer alan tektonik bir göldür. Gölün çevresi engebeli olmakla birlikte 81 km² alanı kapsamaktadır.¹²⁸ Diğer bir adı Gölcük olan bu göl daha önceleri kapalı havza konumundayken daha sonradan Dicle Irmağı'nın koluna bağlanmıştır.¹²⁹ Doğu Anadolu Fay hattını üzerinde yer alan Hazar Gölü, tarihsel süreç içerisinde iklim değişikliklerinden etkilenerek su seviyesi de değişmiştir.¹³⁰

Elazığ ve çevresi Doğu Anadolu Bölgesi'nin diğer yerlerine nazaran Paleolitik Çağ'dan itibaren yerleşmelere sahne olmuştur. Bölgedeki ovalar ve bol hayvan çeşitliliği insanların yerleşmesinde olumlu etkenler olmuştur.¹³¹

Kalkolitik Çağ'da Hazar Gölü, konumu itibariyle ve Dicle nehri ile bağlantısının olmasından ötürü Güney Mezopotamya kültürlerinin etkisi altına

¹²⁵ Kenan Arınç, *Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri*, s. 47-48.

¹²⁶ Sırrı Tiryaki, *Başlangıçtan Orta Demir Çağına Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s. 636.

¹²⁷ Sırrı Tiryaki, *Başlangıçtan Orta Demir Çağına Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s. 641.

¹²⁸ Yusuf Tatar, Mehmet Turan, Ercan Aksoy, *Hazar Gölü Yakın Çevresinde Jeolojisi ve Göl'ün Oluşumu*, I Hazar Gölü Çevre Sempozyumu, 20 Mayıs Sivrice/Elazığ 1995, s. 2-3.

¹²⁹ Kenan Arınç, *Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri*, s. 51.

¹³⁰ Emine Gül Sürmelihindi, *Hazar Gölü (Elazığ) Çökellerinde Holosen'deki İklim Kayıtları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 1.

¹³¹ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 29.

girmiştir. ¹³² Mezopotamya kültürleri olan Halaf, Obeyd, Uruk Dönemlerinde Elazığ coğrafyası, Mezopotamya ile ticari ve kültürel etkileşim içerisinde olmuştur.¹³³ Elazığ'da bulunan yerleşim yerlerinden Korucutepe, Norşuntepe, Tülintepe ve Altınova birer ticari kolonisi olmakla birlikte Kuzey Mezopotamya ve Suriye ile olan ilişkilerinin aydınlatılmasında önemli birer merkez olmuştur.¹³⁴

Tunç Çağlar'ın başlamasıyla Elazığ çevresi Mimari, ticari ve kültürel anlamda halen Mezopotamya'nın etkisi altındaydı.¹³⁵ Mezopotamya çömlüklerinin çok yaygın olarak görüldüğü Hazar Havzası'nda Kafkasya'dan gelen göçler sonucunda farklı çanak çömlükler görülmüştür. Kafkasya'nın bu pastoral gurupların yerleştikleri coğrafyalarda yarı göçebe yaşam benimsedikleri için mimari alanda bir gerileme yaşanmıştır. Bölgeye yerleşen bu göçebe topluluklar istikrarsız politikalar neticesinde merkezi denetimler zayıflamış yerine yeni bir düzen ortaya çıkmıştır.¹³⁶

¹³² Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 95.

¹³³ Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, s. 186.

¹³⁴ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 54.

¹³⁵ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.142.

¹³⁶ Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, s. 195.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TARİH ÖNCESİ DÖNEMLERDE DOĞU ANADOLUDA DOĞAL SU KAYNAKLARINA YAKIN YERLEŞİM YERLERİ

2.1. Paleolitik Çağ ve Mezolitik Çağ'da Genel Durum

İnsanlık tarihinin başlangıcı olarak kabul edilen Paleolitik Çağ yani "Palaios=eski ve lithos=taş" sözcüklerinden türetilmiştir. Türkiye'de bilinen en yaygın kullanılan ismi ise Yontma Taş Devri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³⁷ Yaklaşık olarak 400 bin yıl öncesine kadar dayanan Paleolitik Çağ, kendi içerisinde Alt, Orta, Üst Paleolitik döneme ayrılmıştır.¹³⁸

Türkiye'de Paleolitik Çağ yerleşmeleri bakımından karşımıza iki önemli merkez çıkmaktadır. Bunlardan birincisi İstanbul ilinde bulunan Yarımburgaz Mağarası, diğeri ise Antalya'nın 30 km uzaklığında bulunan Karain Mağarası'dır. Her iki yerleşme yerinde de Paleolitik Çağ'ın 3 dönemine ait buluntulara rastlanmıştır.¹³⁹ İnsanlık tarihinin en uzun sürecini oluşturan Paleolitik Çağ'da insanlar zorlu iklim koşullarına ayak uydurmakla birlikte çok geniş coğrafyalarda dağınık bir şekilde yaşamışlardır. Doğanın zorlu şartlarına ve vahşi hayvanların saldırılarına karşı mağaraları, kaya altı sığınaklarını ve açık alanlarda yaptıkları ilkel barınakları kullanmışlardır.¹⁴⁰ Paleolitik Çağ'da insanların barınaklarını kullanmaları ise mevsime ve besin ihtiyaçlarına göre değişkenlik göstermiştir. Çünkü insanlar sert geçen iklimden korunmak ve hayvan sürülerinin konumuna göre buldukları barınakları değiştirmiştir¹⁴¹

Kültür seviyeleri bakımından henüz üretimi bilmeyen Paleolitik Çağ insanları 20-25 kişilik küçük guruplar halinde konar- göçer yaşam tarzını benimsemiştir. Tamamen tüketim ekonomisine dayanan Paleolitik Çağ insanları besin ihtiyaçlarını karşılamak için avcılık ve toplayıcılıkla uğraşmıştır.¹⁴²

¹³⁷ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 7.

¹³⁸ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 15.

¹³⁹ Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eski Çağ Tarihi ve Uygarlıkları I " Tarih Öncesi Çağlardan Demir Çağına kadar*, İlya Yayınevi, İzmir 2011, s. 31.

¹⁴⁰ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 7.

¹⁴¹ Sırrı Tiryaki, *Eski Çağ'da Muş*, s. 81.

¹⁴² Galip Akın, *Prehistorya'ya Giriş (Prehistorik Arkeoloji)*, Alter Yayınevi, Ankara 2018, s. 29.

Doğu Anadolu Bölgesi'ne bakacak olursak Paleolitik Çağ yerleşmeleri hakkında edinilen bilgilere Keban Baraj Gölü ve diğer illerde yapılan bilimsel arkeolojik kazılardan öğrenmekteyiz. Doğu Anadolu Bölgesi, doğal barınakların bolluğu, av hayvanlarının çeşitliliği ve zengin bitki örtüsünden ötürü Paleolitik Çağ insanların uğrak alanı haline gelmiştir.¹⁴³

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Alt Paleolitik dönemden itibaren insanlar avcılık yapmak ve kendini korumak için taşlardan el baltaları yapmıştır. El baltalarının Anadolu'nun batı bölgelerine nazaran Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'nde sayısal olarak daha çok olduğu söylenebilir. Bunun nedenine bakacak olursak Filistin'den başlayıp Kafkasya'ya kadar Kuzey-Güney insan koridorunun olmasıdır. Doğu Anadolu ve Mezopotamya arasında oluşan bu koridor insan hareketliliği bakımından çok büyük bir potansiyele sahip olduğunu göstermiştir.¹⁴⁴ Mamut Çağı olarak bilinen Orta Paleolitik dönem de Doğu Anadolu Bölgesi'nde iklimin sertleşmesiyle insanlar soğuktan korunmak için iri memeli hayvanların postlarından yararlanmışlardır. Çakmaktaşı, obsidiyen, bazalt, andezit ve ağaç dallarını kullanarak çeşitli aletler yapmışlardır.¹⁴⁵ Üst Paleolitik Dönem'den itibaren taş aletler çeşitlenmiştir. Kaba taşlardan yapılan aletlerin yanı sıra kemiklerden yapılan iğne ve bız gibi aletler de bu dönemde kullanılmaya başlanmıştır.¹⁴⁶

Yapılan bilimsel araştırmalar neticesinde Paleolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi'nde tespit edilen yerleşim yerleri arasında Kars- Camuşlu, Adıyaman-Palanlı, Van-Hakkâri bölgesinde bulunan Tirişin Yaylası yer alır.¹⁴⁷ Aynı zamanda Elazığ Baraj Gölü Havzası'nda, Murat ve Karasu boylarında Alt, Orta ve Üst Paleolitik dönemlere ait kalıntılar tespit edilmiştir.¹⁴⁸ Bu önemli yerleşim yerleri dışında Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars Bölümü, bünyesinde doğal geçitleri barındırmakla birlikte bol miktarda Paleolitik Çağ'a ait aletler ve yerleşim kalıntılarına rastlanılmıştır. Buna örnek verecek olursak: Erzurum-Hasankale'de Paleolitik Çağa ait aletler ve Erzurum-Dumlu yakınlarında ise volkanik taş yatakları bulunmuştur. Ayrıca Kars civarında Ağzıaçık, Ani Çevresi, Cilavuz ve Tombultepe

¹⁴³ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 16.

¹⁴⁴ Galip Akın, *Prehistorya'ya Giriş (Prehistorik Arkeoloji)*, s. 33-34.

¹⁴⁵ Galip Akın, *Prehistorya'ya Giriş (Prehistorik Arkeoloji)*, s. 39-40.

¹⁴⁶ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 10.

¹⁴⁷ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 11.

¹⁴⁸ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 18.

yerleşmelerinde yontma taş aletlerinin bulunması Kuzeydoğu Anadolu'nun Paleolitik Çağ bakımından önemli olduğunu kanıtlamıştır.¹⁴⁹ Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'ne bakacak olursak: Paleolitik Çağda insanların su kaynakların yakınlığında bulunan mağaralarda barındıkları ve yüksek yerlerde ise besin ihtiyaçlarını karşılamak için avlandıkları anlaşılmıştır. Yukarı Fırat Bölümü'nde Paleolitik Çağ'a ait yerleşim yerleri arasında Elazığ yakınlığında Fırat'ın batı kıyısında Pağnik (Kaşpınar), Keban yakınındaki Enerli, Acuzlu Köyü'ndeki Karapınar mevki¹⁵⁰ ve Tunceli ilinde bulunan Kaynarca Höyüğü, Yeniköy, Dere Nahiyesi ve Ovacık İlçesi'nde bulunan Mercan Deresi Paleolitik Çağ hakkında bilgi veren önemli yerler sayılmıştır.¹⁵¹ Bunun dışında Yukarı Murat Van Bölümü ise volkanik oluşumlardan dolayı bol miktarda obsidiyenin oluşmasına katkı sağlamıştır. Bol miktarda obsidiyenin olması Paleolitik Çağ'da insanların bu coğrafyaları yaşam alanı olarak benimsemelerine katkı sağlamıştır. Bu yerleşim yerlerine örnek olarak Van-Gürbaba Tepesi¹⁵² ve Muş'un Bulanık İlçesi'nin 12 km güneybatısında yer alan Liz Köyü Paleolitik Çağ açısından önemli yerler sayılmıştır.¹⁵³

Paleolitik Çağ'ın devamı olarak nitelenen Mesolitik Çağ ise Neolitik Çağ'a geçişi hazırlayan ve hızlandıran bir Ara Taş Dönemi'dir. Bu çağda iklimin giderek ısınmaya başlanmasıyla oluşan ekolojik ortam insanları da kültürel değişime itmiştir. Bu çağ insanları Paleolitik Çağ'ın özelliklerini sürdürmekle birlikte yeni teknolojik aletleri de kullanmıştır. Çünkü oluşan yeni çevre beraberinde küçük ve çevik hayvan türleri getirmiştir. Bunun sonucunda ise küçük ve çevik hayvanları avlayabilmek için eski hantal silahların yerini yavaş yavaş daha küçük ve seri kullanılan silahlar almıştır. Mesolitik Çağ'ın en önemli özelliği mikrolit denen yani obsidiyen ve çakmak taşlarından yapılan küçük aletlerin kullanılmasıdır.¹⁵⁴ Mikrolit denen bu küçük aletler tahta, kemik ve boynuz saplarının üzerine yerleştirilerek daha da işlevsel bir hale dönüştürülmüştür. Mezolitik Çağ'ın diğer bir özelliği ise

¹⁴⁹ Veli Ünsal, Kuzeydoğu Anadolu'nun İskan Tarihi Üzerine Bazı Gözlemler Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD) The Journal of International History Researches, s. 364-365.

¹⁵⁰ Yüksel Arslantaş, *Tarih öncesi Dönemlerde Elazığ Yöresinin Çevre Bölgelerle İlişkileri*, s. 384.

¹⁵¹ Berkay Dinçer, Yasemin Yılmaz, Göknur Karahan, Mehmet Ali Polat, Zeynep Kelpetinkenan Öncel, Mehmet Ozan Özbudak, *Tunceli İli Paleolitik Çağ Araştırmaları*, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1652519> s. 3-9, Erişim Tarihi: 01.03.2022.

¹⁵² İsmail Baykara, Berkay Dinçer, Serkan Şahin, *Gürgürbaba Tepesi: Alt ve Orta Paleolitik Dönem Buluntu Yerleri, Erciş-Van* s. 77-78.

¹⁵³ Sırrı Tiryaki, *Eski Çağ'da Muş*, s. 84.

¹⁵⁴ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 14-15.

beslenmenin çeşitlenmesidir. Yani Paleolitik Çağ'da protein ağırlıklı beslenen insanlar bu çağ ile birlikte yemişlerden, bitkilerden ve bitki köklerinden de yararlanmışlardır.¹⁵⁵ Ayrıca İklimin uygun olduğu bazı coğrafyalarda balıkçılık önem kazanmış ve böylece su ürünlerinin ya da yabani hayvan bolluğunun olduğu coğrafi alanlar kalıcı yerleşmelerin kurulmasında önemli rol almıştır.¹⁵⁶

Mezolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi'nde insanların açık alanların yanı sıra mağara ve kaya altı sığınaklarını da barınak olarak kullanmaya devam etmiştir. Besin toplayıcıları oldukları için ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bazen buldukları coğrafyadan göç etmişlerdir.¹⁵⁷ Mezolitik Çağ, Neolitik Çağ'a geçişi sağlayan bir köprü konumunda olduğu için yani Paleolitik Çağ ve Neolitik Çağ'ın özelliklerini yansıtır.¹⁵⁸ Mezolitik Çağ'ın sonlarına doğru ise insanlar artık tarıma geçiş ve hayvan evcilleştirme deneyimine başlamıştır.¹⁵⁹

2.2. Neolitik Çağ Yerleşmeleri

Neolitik Çağ, günümüz dünyanın sosyal, ekonomik ve kültürel düzeninin temelini oluşturmada önemli katkıları olmuştur. Neolitik Çağ adı ise neos- yeni, lithos- taş sözcüklerinden türetilmiş yani Yeni Taş Dönemi olarakta bilinen Neolitik adı kullanılmıştır. Türkiye'de Cilalı Taş Devri adıyla bilinen bu çağda insanların sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarında köklü değişiklikler olmuştur.¹⁶⁰ Neolitik Çağ ile birlikte bir milyon yıldan fazla süren avcılığın ve toplayıcılığın egemen olduğu yaşam tarzı zamanla değişime uğrayarak günümüze kadar uzanan yeni bir toplumsal örgütlenmeyi ortaya çıkarmıştır.¹⁶¹ İlk Üretim Çağ'ı olarakta tanımlanan Neolitik Çağ insanları gelişen teknolojileri ile iklim ve çevre koşullarına hızlıca uyum sağlamıştır. Bununla birlikte Neolitik Çağ, kültürlerin birbirleriyle etkileşime geçmesi hasebiyle birçok ilklerin başlangıcı olarak kabul edilmiştir.¹⁶²

¹⁵⁵ Galip Akın, *Prehistorya'ya Giriş (Prehistorik Arkeoloji)*, s. 53.

¹⁵⁶ Sevcan Yıldız, *Anadolu ve Tarih Öncesi Çağlar* <https://iksadyayinevi.com/wpcontent/uploads/2020/02/Anadolu-ve-Tarih-Öncesi-Çağlar.pdf> s. 45 Erişim Tarihi: 01.04.2021.

¹⁵⁷ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 24-25.

¹⁵⁸ Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, s. 176.

¹⁵⁹ Sevcan Yıldız, *Anadolu ve Tarih Öncesi Çağlar*, s. 46.

¹⁶⁰ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 18.

¹⁶¹ Mehmet Özdoğan, *Neolitik Dönemi Yeniden Düşünmek*, https://www.academia.edu/32093862/Neolitik_Dönemi_Yeniden_Düşünmek, s. 52 Erişim Tarihi: 10.03.2022.

¹⁶² Mehmet Özdoğan, *Yakın Doğu Neolitikliği ve Güneydoğu Anadolu Eleştirel Bir Değerlendirme, Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, s. 268.

Neolitik Çağ'ın temel özelliklerine bakacak olursak; doğal barınakları olan mağaralar ve kaya altı sığınaklardan köy yerleşimlerine, avcılık ve toplayıcılıktan ise üretime yani tarım ve hayvancılığa geçilmiştir.¹⁶³ İnsanlarda yaşanan bu köklü değişimler insanları asalak yaşamdan kurtarmıştır. Açıkçası daha önceleri ne bulduysa onunla yetinen insanoğlu Neolitik Çağ ile birlikte bulunduğu ile yetinmeyen bulduğunu araştıran ve seçen bir varlık haline dönüşmüştür.¹⁶⁴ Yaşanan bu değişimler bazen bir devrim olarak nitelense de aksine birdenbire değişen gelişmeler olmamış, uzun yıllar boyunca sürekli olgunlaşan ve birbirinin devamı olan olayların sonucunda ortaya çıkmıştır.¹⁶⁵ İnsanların değişen iklime adapte olmasıyla üretim sürecine girdiği görülmüştür. Böylece üretimin gerçekleştiği coğrafyalarda yerleşik hayata geçilmiş ve iş bölümü, uzmanlaşma, sosyal statü gibi roller ortaya çıkmıştır. Tüm bu değişimler toplumsallaşma sürecinin başlamasını sağlamıştır.¹⁶⁶

Neolitik Çağ'ın ayırt edici özelliği olan yerleşik hayat ve tarımsal üretim her coğrafyada aynı anda başlamamıştır. Bazı bölgelerde yerleşik hayata geçilirken bazı bölgelerde ise olumsuz iklim koşullarından ötürü yerleşik yaşama geçilmemiş ve tarımsal üretim gerçekleşmemiştir. Buna bağlı olarak olumsuz iklim koşullarının yaşandığı yerlerde avcılık ve toplayıcılık çok yoğun bir şekilde yapılmaya devam edilmiştir. Tarımsal üretime geçişi sağlayan buğday ve arpa gibi ürünlerin yetişmesi için uygun coğrafi araziler Anadolu'nun özellikle güney kesiminde yer almıştır. Bundan dolayı Anadolu'nun güneyi Neolitik Çağ'da önemli bir yere sahip olmuştur.¹⁶⁷

Neolitik Çağ, kendi içerisinde Çanak Çömleksiz Neolitik ve Çanak Çömlekli Neolitik olmak üzere iki döneme ayrılmıştır. Yapılan bu ayırım ise doğada bol miktarda var olan kilden kap kakak gibi yeni teknoloji icatların ortaya çıkmasıyla birlikte bu çağın iki farklı dönemde incelenmesini zorunlu kılmıştır.¹⁶⁸

Doğu Anadolu Bölgesi'ne bakacak olursak coğrafyanın dağlık ve engebeli oluşu insanların yaşamını zorlaştırmıştır. Bu coğrafya Neolitik Çağ'da kendinden

¹⁶³ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 25.

¹⁶⁴ Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, Çev. Filiz Ofluoğlu, Varlık Yayınları, İstanbul 2010, s.54

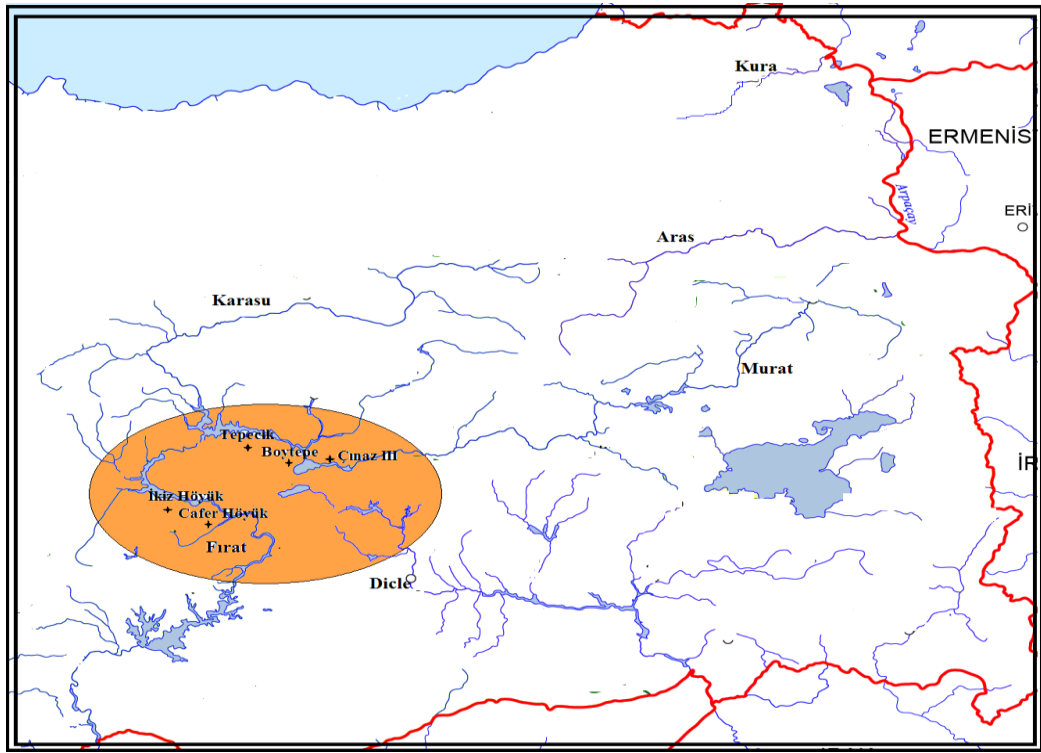
¹⁶⁵ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 18.

¹⁶⁶ Arzu Güngör, *Neolitik Dönemde Beslenmenin İnsan Morfolojisine Yansımaları*, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2153251> s. 375, Erişim Tarihi: 10.07.2022

¹⁶⁷ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 19-20.

¹⁶⁸ Galip Akın, *Prehistorya'ya Giriş (Prehistorik Arkeoloji)*, s. 77.

sonraki çağlara nazaran daha az yerleşim yerleri görülmüştür.¹⁶⁹ Geniş coğrafyaya sahip olan Doğu Anadolu Bölgesi'nin büyük bir kısmında avcılık ve toplayıcılık devam etmiştir.¹⁷⁰ Bölgede bulunan obsidiyen yataklarından ötürü Van, Bitlis ve Bingöl hattı ile Elazığ, Malatya çevresi nüfuslanmaya başlamıştır.¹⁷¹ Elazığ, Malatya bölgesinde görülen yerleşimlere rağmen Doğu Anadolu Bölgesi'nin dağlık bölgelerinde avcılık ve toplayıcılıkla uğraşan insanların güneydeki tarımcı topluluklarla olan ilişkilerinin türü tam olarak anlaşılmamıştır. Ancak bazı hammaddelerin ya da ticaret ürünü sayılabilecek dokuma gibi ürünlerin varlığı iki farklı kültür arasında ticaret yapıldığını kanıtlamıştır.¹⁷²

Şekil 4: Neolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi'nde Yer Alan Yerleşim Yerleri ([http:// coğrafyaharita.com/haritalarım/2 turkiye-akarsu-havzaları-haritası.png](http://coğrafyaharita.com/haritalarım/2_turkiye-akarsu-havzaları-haritası.png)) Erişim Tarihi: 01.03.2021

¹⁶⁹ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 29.

¹⁷⁰ Savaş Harmankaya, *Türkiye Neolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme*, http://tayproject.org/downloads/Neolitik_SH.pdf, s. 13 Erişim Tarihi: 01.04.2021.

¹⁷¹ Sırrı Tiryaki, *Başlangıçtan Orta Demir Çağına Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s. 629-630.

¹⁷² Galip Akın, *Prehistorya'ya Giriş (Prehistorik Arkeoloji)*, s. 90.

2.2.1. Boytepe

Boytepe Höyüğü, Elazığ il merkezinin yaklaşık 40 km güneydoğusunda; Elazığ-Bingöl karayolunun 500 m kuzeyinde yer alan İçme Nahiyesi'ne bağlı Değirmenönü Zerteriç Köyü'nün 700 m kuzeybatısındadır. Höyüğün bulunduğu mevki Kıraç olarak bilinmektedir. Kuzeyinde baraj gölü; batısında Körtepe ve Norşuntepe yerleşmeleri vardır. Ayrıca Boytepe Höyüğü'nün hemen altından geçen Murat Nehri yerleşim yerinin su ihtiyacını karşılamakla birlikte hayvancılık ve tarımsal üretimin gelişiminde de önemli rol almıştır.¹⁷³ “Yerleşim; 150 x 50 x 2.75 m. Ebatlarında yayvan bir höyüktür.¹⁷⁴ Höyük, R. Whallon ve S. Katman'ın yönetiminde 1967 yılında Keban Baraj suları içinde kalan sit alanlarını saptamaya yönelik yüzey araştırmasında tespit edilmiştir.”¹⁷⁵

Boytepe Höyüğü'nde yapılan bilimsel kazılar neticesinde Çanak Çömleksiz Neolitik, İlk Tunç Çağı I ve II, Hitit Dönemi ve Ortaçağ olmak üzere dört evre tespit edilmiştir. Ayrıca Kalkolitik ve Demir Çağlar'a ait çanak çömlekler tespit edilmiştir. Boytepe yerleşiminde yapılan kazılar neticesinde obsidiyen ve çakmaktaşıdan yapılan bol miktarda aletlerin bulunması bu yerleşim yerinin taş endüstrisi bakımından önemli olduğunu göstermiştir.¹⁷⁶

2.2.2. Çınaz III

Elazığ'ın 72 km, Kovancılar ilçesinin de 6 km doğusunda yer alan Çınaz III Höyüğü yaklaşık olarak 160×150 m boyutlarında ve 4 m de yüksekliktedir. Kuzeyinde küçük bir derenin aktığı yayvan biçimli bu höyük etrafında bulunan iki höyük nedeniyle Çınaz III olarak adlandırılmıştır. Bu yerleşim yerinin su kaynaklarını bilinçli kullanmasıyla tarımsal ve ticari alanda önemli bir merkez olmasını sağlamıştır.¹⁷⁷ Bu höyükte bulunan aletlerin başında obsidiyenden yapılmış küçük kesici, delici ve kazıyıcı aletler ele geçirilmiştir. Bingöl Dağlarının obsidiyen

¹⁷³ Boytepe, <http://www.tayproject.org> Erişim Tarihi: 12.04.2021.

¹⁷⁴ Whallon, Robert. *An archaeological survey of the Keban reservoir area of east-central Turkey*. Vol. 11. U of M Museum Anthro Archaeology, 1979, s. 246.

¹⁷⁵ Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, s. 27.

¹⁷⁶ Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, s. 27-28.

¹⁷⁷ Hasan Bahar, *Elazığ, Bingöl, Tunceli İlleri Prehistorik araştırmalar 1987*, VI Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 1988, s. 501.

bakımından zengin oluşu Çınaz III yerleşmesinin de bu endüstri dalında önemli bir merkez olduğunu göstermiştir.¹⁷⁸

Yüzey araştırmaları sırasında bulunan diğer buluntular ise taştan kap parçaları, bilezikler ve bazalttan bir kapı mili yatağı bulunmuştur. Ayrıca bu buluntular arasında bulunan beyaz mermerden yapılmış silindirik gövdeli ve düz dipli kap, iyi açılmış yüzeyiyle mükemmel bir işçiliğin eseridir. Bazalttan oyulmuş yayvan bir çanak ise daha kaba bir işçilik gösterir. Tüm bu eserlerin benzerlerine Cafer Höyük, Çayönü ve Kuzey Irak'taki Jarmo gibi Akeramik Neolitik merkezlerde de rastlanmıştır.¹⁷⁹

Çınaz III yerleşmesi Doğu Anadolu'da şimdiye kadar Boytepe'den sonra bulunan ilk Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ B Evresi yerleşme yeri olma özelliğini taşımaktadır. Daha sonraki dönemlerde başka bir yerleşmeye maruz kalmadığı için; özellikle Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ kültürünün kolaylıkla gün ışığına çıkarılması için uygun şartları barındırmıştır.¹⁸⁰

2.2.3. Tepecik

Elazığ il merkezinin yaklaşık olarak 31 km doğusunda yer alan tepecik, Keban Baraj Gölü'nün suları altında kalmıştır. Arkeolojik belgelerde Tepecik olarak adlandırılrsa da asıl adı Makaraz Tepe'dir. 1967 yılında R. Whallon ve S. Kantman yönetiminde yapılan yüzey araştırmaları esnasında Neolitik Çağ'dan Demir Çağ'ın sonuna kadar yerleşime açık olduğu tespit edilmiştir.¹⁸¹ Daha sonra Ufuk Esin başkanlığında 1968-1974 yılları arasında kazılmaya başlamıştır.¹⁸²

Son Neolitik Dönemden itibaren yerleşim görmeye başlayan Tepecik Höyüğü'ü MS 11. yüzyıldan itibaren uzun bir süre büyük bir mezarlık olarak kullanılmıştır.¹⁸³ Yapılan bilimsel kazılar neticesinde höyüğün en eski yerleşmesinin Son Neolitik Çağ olduğu tespit edilmiştir. Bu tabakada çıkarılan kalıntılar arasında yuvarlanmış çanak çömlek parçaları ele geçmiştir. Tepecik Höyüğü'nün Neolitik Çağ zamanına ait

¹⁷⁸ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 31.

¹⁷⁹ Hasan Bahar, *Elazığ, Bingöl, Tunceli İlleri Prehistorik araştırmalar 1987*, s. 501.

¹⁸⁰ Hasan Bahar, *Elazığ, Bingöl, Tunceli İlleri Prehistorik araştırmalar 1987*, s. 502.

¹⁸¹ R. Whallon, S. Kantman, *1968 Yaz Çalışması ODTÜ Keban Projesi Yayınları*, Seri 1, Cilt.2, s. 1-11.

¹⁸² Ufuk Esin, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Kürsüsü Tepecik Kazısı 1968 Raporu*, Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı. XVIII, Cilt. I, 1970 Ankara, s. 51.

¹⁸³ Tepecik, Makaraz Höyük, <http://www.tayproject.org/> Erişim Tarihi: 12.04.2021.

mimari alanında herhangi bir kalıntısı bulunmamıştır. Ayrıca elde edilen diğer kalıntılar arasında kireç taşından yapılmış boncuklar ve insan kemikleri de bulunmuştur. Neolitik Çağ'dan itibaren bu yerleşme yerinde evcilleştirilmiş köpek, koyun, sığır, keçi ve domuza ait kalıntılar saptanmıştır.¹⁸⁴

Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli yerleşim yerleri arasında yer alan Tepecik Höyük'ünde Geç Neolitik Çağ'a ait iki çanak çömlek türüne rastlanılmıştır. Bunlardan birincisi Amik Ovası'nın Neolitik Çağ'ında tanınan koyu yüzlü açkılı, bol saman katkılı, açık renkli kaplar olmasıdır. İkincisi ise Halaf tipi, mat morumsu, kahverengi geometrik bezemeli, yine çarkta tamamlanmış açık renkli üzeri bezemeli çanak çömleklere rastlanmıştır.¹⁸⁵ Tepecik Höyüğü'n, Heringet Çayı'nın oluşturduğu menderesin topraklarında kuruluşu tarımsal üretimi artırmış ve Kuzey Mezopotamya, Suriye, İran ve Kafkasya arasında birbirine bağlanan ticari yolların kavşak noktasında bulunması bu yerleşim yerini birer ticaret merkezi haline getirmiştir. İnsanların buraya yerleşmesinde doğal su kaynaklarının varlığı ve Mezopotamya ile ticari potansiyelin varlığı etkili olmuştur.¹⁸⁶

2.2.4. Cafer Höyük

Cafer Höyük, 1976 yılında İstanbul Üniversitesi'nin yapmış olduğu yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiştir. Konumu itibariyle Malatya'nın 40 km kuzeydoğusunda Değirmendere'nin Fırat Nehri'ne kavuştuğu bereketli topraklar üzerinde kurulmuştur.¹⁸⁷ Kurtarma kazıları ise 1979-1986 yılları arasında J. Cauvin ve O. Aurenche tarafından gerçekleştirilmiştir. "Höyüğün daha yüksek olan kısmı ve geç döneme ait çanak çömleği veren batı kısmına dokunulmamıştır. Doğu kısmında ana toprağa ulaşmak amacıyla 50 metrekarelik, orta kısmında ise tarihöncesi yerleşmenin son evresini ortaya çıkaran 175 metrekarelik iki açma açılmıştır. İki açma 40 m. uzunluğunda 1 m. genişliğinde bir açma ile bağlanmıştır. Kazılan tüm alanlarda Neolitik Çağ yerleşmesi ortaya çıkmıştır.¹⁸⁸ Bu yerleşmede 13. yüzyıla ait bir mezarlık tarafından tahrip edilmiştir. Doğudaki açmanın sonuçlarına göre

¹⁸⁴ Ufuk Esin, *Tepecik ve Tülintepe Kazıları*, VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, 1976 Ankara, Cilt I, s. 70-71.

¹⁸⁵ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 35.

¹⁸⁶ Ufuk Esin, *Tepecik ve Tülintepe Kazıları*, s. 67.

¹⁸⁷ Hüseyin Bildirici, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Neolitik Çağ Heykel Sanatı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, s. 27.

¹⁸⁸ Jacques Cauvin, *Cafer Höyük Kazısı*, V. Kazı Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Yıl 1983, s. 65-66.

tabakalanmaya üstten başlayarak I-IV. Tabakaları Yeni Evre, V-VIII. Tabakaları Orta Evre, IX-XIII. Tabakaları Eski Evre olarak şekillenmiştir.¹⁸⁹

Cafer Höyük'te yapılan bilimsel araştırmalar neticesinde çok önemli kalıntılara rastlanılmıştır. Eski Evre X. Tabakada dikdörtgen biçimli bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Aralarında dar geçitler olan ve 3 tabakadan oluşan bu yapı üstteki diğer tabakalarda görülen yapılardan farklı biçimdedir. XI. Tabakalarda görülen yapılarda küvet biçimine benzer ocak görülmüştür. Ayrıca bu ocak Orta Evrenin tüm tabakalarında da görülmüştür. XII. Tabakalarda görülen yapılarda ise yemek pişirme ihtiyaçlarını karşılamak için at nalına benzer ocak bulunmuştur. Bu ocak diğer tabakalarda görülen ocaklar gibi evin dışında değil de evin içinde yapılmıştır. Cafer Höyük'te taş endüstrisine bakacak olursak; Eski Evre'de obsidiyen, çakmaktaşına nazaran daha az kullanılmıştır. Ancak Orta Evre'den başlayarak obsidiyen kullanımı artmış Yeni Evre'de bu kullanım %90'lara ulaşmıştır. Bunların yanı sıra taş bilezikler, yeşil taştan yapılmış baltalar, taş kaplar, öğütme taşları, hayvan kemiklerinden yapılmış iğne, bız, boynuzdan yapılmış kın gibi birçok kalıntı bulunmuştur.¹⁹⁰

Neolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli yerleşmeleri arasında yer alan Cafer Höyük, Değirmendere ve Fırat Nehri'nin sulak havzalarında tarımsal üretim yapılmış ve üretime ilk geçiş aşamasında Güneydoğu'da yer alan merkezler arasında bir kültür birliği oluşmuştur.¹⁹¹ Kurtarma kazılarında ele geçen bulgular arasında çapa, orak ve kazıyıcı aletlerin çıkarılması tarımsal üretimin varlığını desteklemiş ve Değirmendere, Fırat Nehri'nin tarımsal üretimin arttırılmasında önemli birer kaynak sayılmıştır. Ayrıca Fırat Nehri'nin kıyısında kurulan bir höyük olması hasebiyle kültürel ve ekonomi alanında önemli bir merkez sayılmıştır.¹⁹² Tarımsal üretim yapılmasına rağmen köpek dışında hiçbir hayvan evcilleştirilmemiştir. Yapılan bilimsel kazılar sonucunda elde edilen hayvan kemikleri üzerinden yapılan testler sonucunda çok yoğun biçimde avcılık devam etmiş ve en çok avladıkları hayvanlar ise tavşan, domuz, tilki koyun ve keçi

¹⁸⁹CaferHöyük, <http://www.tayproject.org/> Erişim Tarihi: 12.04.2021.

¹⁹⁰Jacques Cauvin, *Cafer Höyük Kazısı*, s. 65-66.

¹⁹¹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 37.

¹⁹² Fatih Kerim Ertaş, *Malatya İli Karakaya Barajı Kurtarma Kazıları Kapsamında Çıkarılan Hayvan Kemiklerinin İncelenmesi*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2019, s. 4.

olmuştur. Eski Evre'den itibaren yapılan avcılık zamanla teknik ve sosyal açıdan değişikliğe uğramış Yeni Evre'de ise guruplar kurularak avlanmaya çıkmıştır.¹⁹³

2.2.5. İkiz Höyük

İkiz Höyük, Malatya il merkezinin 25 km kuzeydoğusunda bulunan Kuluşağı Köyü'nün 500 m kuzeybatısında yer alır. 1978-1987 yılları arasında Değirmentepe Höyük'ünde yapılan kazılar neticesinde bulunmuştur. Karakaya Barajı yapıldıktan sonra düz bir tepe dışında tamamen sular altında kalan İkiz Höyük'te daha sonraları suların çekilmesiyle ilk kazı çalışması 1989 yılında yapılmıştır.¹⁹⁴

Yapılan kazılar sonucunda 1,5 m'lik kültür dolgusu içerisinde 4 tabaka tespit edilmiştir. 1. Tabakada küçük bir Osmanlı köyü, 2.ve 3. Tabakalarda Orta Kalkolitik Çağ (Ubeyd Dönemi), 4. Tabakada ise Geç Neolitik Çağ ile Erken Kalkolitik Çağ olarak tespit edilmiştir. İkiz Höyük'ün yüzey araştırmalarında Paleolitik Çağ'a ait yontma taş aletler bulunmuştur. Bu taş aletler yonga ya da dilgilden yapılmıştır. Bulunan taş aletlerin bir kısmı Obeyd Evresi'nde yeniden işlenerek yıldız şekline sokulmuştur. Geç Neolitik Dönemine ait buluntular arasında ise koyu yüzlü açık renkli çanak çömleklere rastlanılmıştır. Bu çömleklerin boyun kısmında kabartma şerit bulunan örnekleri Kalkolitik Çağ'da Tülintepe'de rastlanılmış, memecikli olarak bilinen örnekleri ise Neolitik Çağ'da Çayönü yerleşmelerinde görülmüştür. Birden çok yerleşim yerlerinde benzer çanak çömleklerin görülmesi bölgeler arası ticari ve kültürel etkileşimin başladığını kanıtlamıştır. Ayrıca Fırat Nehri'nin kıyısında bulunması ticari faaliyetlerin yapılmasında ve kültürel etkileşimin artmasında su kaynaklarının önemli bir rolü olmuştur.¹⁹⁵

2.3. Kalkolitik Çağ Yerleşimleri

MÖ VI. Bin yılın ilk yarısı ile IV. Bin yılın sonlarına kadar süren Kalkolitik Çağ'da Anadolu basit köy toplulukları arasında paylaşılmıştır. Kalkolitik, kelime itibariyle "Khalkos= bakır ve lithos= taş sözcüklerinden türetilerek Kalkolitik yani Bakır-Taş Çağı" adını almıştır.¹⁹⁶ Kalkolitik Çağ'a geçilirken Anadolu'da teknik,

¹⁹³Jacques Cauvin, *Cafer Höyük Kazısı*, s. 66.

¹⁹⁴ Ufuk Esin, Savaş Harmanakaya, "İkiz Höyük (Kuluşağı Malatya) Kurtarma Kazısı, XII. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Yıl:1990, s. 325.

¹⁹⁵ Ufuk Esin, Savaş Harmanakaya, "İkiz Höyük (Kuluşağı Malatya) Kurtarma Kazısı, s. 327.

¹⁹⁶ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 78.

sosyal ve kültürel alanda bir kesinti olmamış aksine bir devamlılığın olduğu görülmüştür. Bundan dolayı Kalkolitik Çağ, sosyal, kültürel ve teknik açıdan gelişmişlik düzeyine göre “erken ve geç” dönemlerine ayrılmıştır.¹⁹⁷ Bu çağda tarım daha çok ilerlemiş ve yeni araçlar kullanılmış olsa bile taş aletlerden yine yaygın bir şekilde yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra Kalkolitik Çağ’a ait olan bakır madeni de kullanılmaya başlanmıştır.¹⁹⁸ Madenlerin kullanılmaya başlanmasıyla değiş-tokuş ekonomisine dayalı ticaret sistemi ortaya çıkmış, bu ticaret sistemi ile bölgeler arası etkileşim artmış ve zamanla maden yataklarına sahip olan merkezler güçlenerek büyümüştür.¹⁹⁹ Kalkolitik Çağ’ın bir diğer özelliği ise çanak- çömlek çarkının icat edilmesi olmuştur. Böylece seri üretim gerçekleşmiş ve bunun sonucunda ise daha kolay erişilebilen bu çömlekler sayesinde toplumun refah seviyesi artmıştır.²⁰⁰ Tüm bu gelişmeler neticesinde kısaca Kalkolitik Çağ’ın tarımsal köylerinin giderek güçlenerek kentleşme sürecine doğru ilerlediği görülmüştür.²⁰¹ Kalkolitik Çağ’da Uygarlık Tarihi’nin önemli gelişmelerini gerçekleştiren Anadolu insanı böylece kentten devlete ve imparatorluğa kadar olan siyasi yapılaşmanın önünü açmıştır. Köy topluluklarının kalabalıklaşarak kentsel bir görünüme kavuşması sonucunda elit nüfusun ortaya çıkmasına, yönetim modellerinin gündeme gelmesine ve yeni zanaat kollarının oluşmasına katkı sağlamıştır.²⁰² Ayrıca Kalkolitik Çağ ile birlikte Anadolu, Mezopotamya ve Kuzey Suriye bölgeleri arasında bütünleşmiş kültürel bağ gelişmeye başlamıştır. Ubeyd ve Uruk kültürünün varlığı Güneydoğu Bölgesi’nin sosyal, kültürel ve ekonomi alanlarda gelişmesini sağlamıştır. Ayrıca bu ticari ve kültürel bağlantı sadece Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile sınırlı kalmamış aksine Anadolu’nun tamamını ve Kafkasya coğrafyasını da dolaylı şekilde etkisi altına almıştır.²⁰³

Kalkolitik Çağ’da Doğu Anadolu Bölgesi’ne bakacak olursak bölgenin doğu ve kuzey kesimlerinde olumsuz iklim koşulları etkili olmuştur. Ancak Doğu Anadolu Bölgesi’nde bulunan Murat, Karasu, Fırat ve Dicle gibi önemli akarsuların

¹⁹⁷ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 78-79.

¹⁹⁸ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 107.

¹⁹⁹ Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, s. 185.

²⁰⁰ Mehmet Ali Kaya, *Türkiye’nin Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları I*, s. 49.

²⁰¹ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 38.

²⁰² Galip Akın, *Prehistorya’ya Giriş (Prehistorik Arkeoloji)*, s. 127.

²⁰³ Mehmet Özdoğan, *Anadolu, Çanak Çömlek Öncesi Neolitik Çağ’dan İlk Tunç Çağı’nın Sonuna Kadar (10.500-2000 M.Ö)* <https://www.academia.edu/> s. 1527 Erişim Tarihi: 12.04.2022.

havzalarında kurulan yerleşim yerleri ise Anadolu'dan çok Suriye ve Mezopotamya kültürleri ile ilişkileri gelişmiştir.²⁰⁴ Erken Kalkolitik Çağ'da doğunun önemli çanak çömleklerini barındıran Halaf Kültürü etkili olmuştur. Halaf, adını Suriye'nin Res ül-Ayn Kasabası yakınında bulunan Halaf Höyüğü'nden almıştır. Bu kültüre ait çanak çömleklerin Elazığ, Muş ve Van illerinde görülmesi aynı zamanda Doğu Anadolu Bölgesi'ne ait obsidiyenlerin Halaf Kültürüne ait yerleşim yerlerinde bulunması Güney-Kuzey arasında ticaretin yapıldığını kanıtlamıştır.²⁰⁵ Halaf Kültürü'nün sonlarına doğru MÖ 4500-4000 yıllarında Orta Kalkolitik Çağ'da Mezopotamya kültürlerinden Obeyd Kültürü'nün etkisinde kalmıştır. Kalkolitik Çağ'ın son evresi olan MÖ 4000-3000 yıllarında ise Uruk Kültürü'nün etkisinde kalmıştır. Bu Mezopotamya kültürleri Doğu Anadolu Bölgesi'ni etkisi altına alarak güney kültürlerinin sosyal, ekonomik ve siyasi yansımalarını Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki yerleşme yerleri üzerinde de göstermiştir.²⁰⁶ Doğu Anadolu Bölgesi'nde Son Kalkolitik Çağ'da Uruk Evresi'ne ait malların ve Karaz Kültürü'ne ait malların bir arada görülmesi kültürler arası ilişkilerin varlığını ortaya koymuştur.²⁰⁷

Kalkolitik Çağ ile birlikte Malatya-Elazığ yöresinden başlayarak Van yöresine kadar olan yerleşmelerde ciddi nüfus artışı görülmüştür. Bu bölgelerde Mezopotamya kültürlerine ait çanak çömlekler görülürken Erzurum yakınlarında bulunan Karaz yerleşmesinde kendine has seramiği olan Kafkasya kültürünün etkisi görülmeye başlamıştır.²⁰⁸ Mezopotamya kültürlerinin etkili olmasının altında hiç şüphesiz Doğu Anadolu'da bol miktarda bulunan maden yatakları etkili olmuştur. Özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Yukarı Fırat Havzası maden yatakları bakımından önemli bir yere sahiptir. Bu havzada yer alan yerleşmeler tarih öncesi dönemlerden itibaren sahip olduğu maden yataklarıyla Anadolu madenciliğinde sürekli olarak ön planda olmuştur ve aynı zamanda güney merkezleri ile çok yoğun etkileşim içerisine girmiştir. Ayrıca Doğu Anadolu Bölgesi, yer altı kaynaklarının

²⁰⁴ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 89.

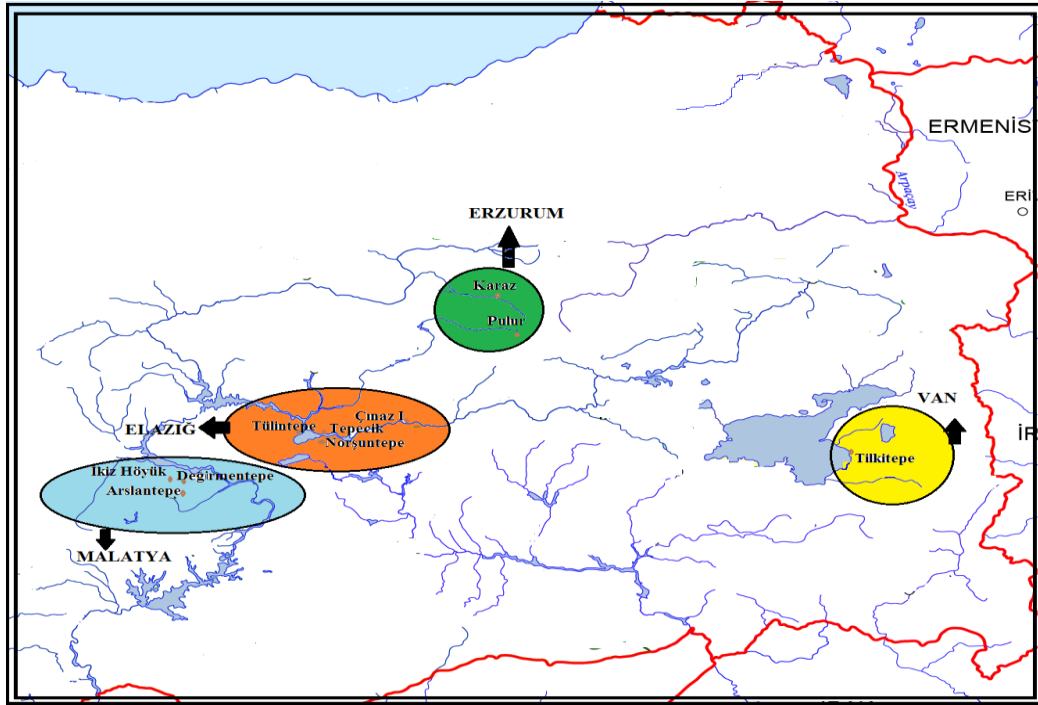
²⁰⁵ Sırrı Tiryaki, *Eski Çağ'da Muş*, s. 83-85.

²⁰⁶ Galip Akın, *Prehistorya'ya Giriş (Prehistorik Arkeoloji)*, s. 125.

²⁰⁷ Savaş Harmankaya, Türkiye Kalkolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme, http://tayproject.org/downloads/Kalkolitik_SH.pdf, s. 13, Erişim Tarihi: 12.03.2022.

²⁰⁸ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 50-51.

yanı sıra bol miktarda doğal su kaynaklarını barındırmasıyla bu bölgede kurulmuş yerleşim yerlerine önemli bir ticari potansiyel kazandırmıştır.²⁰⁹

Şekil 5: Kalkolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi'nde Bazı Yerleşim Yerleri ([http:// coğrafyaharita.com/haritalarım/2turkiye-akarsu-havzaları-haritası.png](http://coğrafyaharita.com/haritalarım/2turkiye-akarsu-havzaları-haritası.png))Erişim Tarihi:02.04.2021

2.3.1. Çayboyu

Çayboyu Höyüğü, Elazığ ilinde Keban Barajı yapılmadan önce Aşvan Köyü'nün 750 m kadar doğusunda; küçük bir vadinin kenarında yer almakta iken; ancak Keban Baraj'ının yapılmasından sonra tamamen sular altında kalmıştır. Bundan dolayı 1970-71 yıllarında Keban Baraj Gölü suları altında kalacak yerleşmeleri kurtarma projesi kapsamında; R. Whallon ve S. Kantman tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında bulunmuştur.²¹⁰

Yapılan bilimsel kazılar neticesinde iki alt evreye ayrılan 0.40 m genişliğinde taştan yapılmış temellere rastlanmıştır. Bulunan yapıların duvarlarının sıvalı oluşu ve yapıların içerisinde ocak ve döşeme gibi bulgulara rastlanması Çayboyu yerleşmesinin mimarisi hakkında önemli bilgiler sunmuştur. Mimari kalıntıların yanı

²⁰⁹ Sırrı Tiryaki, *Kalkolitik Çağda Doğu Anadolu Bölgesi Madenciliğinin Başlangıç Evreleri*, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt. 7, Sayı. 13, 2017, s. 178-179.

²¹⁰ R. Whallon, S. Kantman, *Keban Project 1970 Çalışmaları*, s. 4.

sıra Kalkolitik Çağ'a ait çanak çömlek parçaları da çıkarılmıştır. Bu çömlek türlerinden gri, siyah, kırmızı devetüyü kahverengi ve beyaz renklerden oluşan kaplar bulunmuştur. Bulunan bu kaplar arasında en çok kâse ve boyunlu çömlekler tespit edilmiştir. Kaplar üzerine işlenmiş bantlar ve çapraz taranmış bezemelerin oluşu Halaf ve Ubeyd kültürlerine ait bezemeleri andırmıştır. Çayboyu'nda ayrıca çoğunluğu obsidiyenden olmak üzere çakmak taşı ve obsidiyenlerden yapılmış çeşitli aletler tespit edilmiştir. Obsidiyenlerden yapılmış bu aletler kesici, dilgi ve uçlardan oluşmuştur. Bunların yanı sıra taş aletler de kullanılmaya devam edilmiş; öğütme taşları ve taştan yapılmış boncuklar bulunmuştur. Aynı zamanda çayın etrafında kurulan bu yerleşim yeri tarımsal ve hayvansal ihtiyaçlarını çayın geçtiği vadiden karşılamıştır.²¹¹

2.3.2. Çınaz I

Elazığ il merkezinin doğusunda yer alan Kovancılar İlçesi'nin 2 km kuzeydoğusunda; Elazığ-Bingöl karayolunun 50 m güneyinde; Saraybahçe (Çınaz) Köyü'nün batısında yer almaktadır. Doğusunda köyün su deposu ve güneydoğusunda bir su kaynağı vardır. Murat Nehri'nin geçtiği bu yerleşme yeri nehirden su ihtiyacını karşılamakla kalmamış aynı zamanda yerleşim yerine tarımsal ve ticari bir potansiyel kazandırmıştır. Bu yerleşim yeri ilk olarak Hasan Bahar tarafından 1987 yılında yapılan bilimsel araştırmalar neticesinde bulunmuştur.²¹²

Yapılan bilimsel kazılar sonucu Çınaz I, 150x100x25 m boyutlarındadır. Höyüğün yüzeyinde Halaf Kültürü'ne ait en eski çanak çömlek parçaları bulunmuştur. Bu parçalar dik ağız kenarlı ve çok ince kum katkılı bir el yapımıdır. Bunun dışında Ubeyd Kültürü'ne ait yeşilimsi soluk sarı renkli ve hamurları saman katkılı iki adet çanak çömlekte bulunmuştur.²¹³ Çınaz I Höyüğü'nde Geç Kalkolitik Çağ'a ait siyah taştan yapılmış ve 2,6 cm çapında ip delikli ve üçgen kesitli bir damga mühürde bulunmuştur. Ayrıca bu damga mühür üzerine işlenen yaban keçisi motifleri yer almıştır. Bu motifler bize bölgenin av hayvanları hakkında önemli katkılar sunmuştur.²¹⁴

²¹¹ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 106.

²¹² Hasan Bahar, *Elazığ, Bingöl, Tunceli İleri Prehistorik araştırmalar*, 1987, s. 501.

²¹³ Hasan Bahar, *Elazığ, Bingöl, Tunceli İleri Prehistorik araştırmalar*, 1987, s. 502.

²¹⁴ Hasan Bahar, *Elazığ, Bingöl, Tunceli İleri Prehistorik araştırmalar*, 1987, s. 503.

Yerleşme yerinde çıkarılan kalıntılardan da anlaşılacağı üzere Murat Nehir Havzası'nın alüvyon topraklarında kurulan Çınaz I ve çevresi Kalkolitik Çağ'da Suriye ve Mezopotamya kültürlerinin etkisi görülmüştür. Bu etkileşim aslında Elazığ ve çevresinde daha çok mimari, çanak çömlek ve madencilik alanında kendini göstermiştir.²¹⁵

2.3.3. Korucutepe

Elazığ ilinin 30 km doğusunda yer alan Aşağı İçme Köyü'nün yakınlarında Keban Baraj Gölü'nün suları altında kalmıştır. Korucutepe 190 m çapında ve 16 m yüksekliğe sahiptir. Elazığ-Bingöl karayolunun yakınlarında yer alan höyük, araştırma ve gezi yapmak isteyen birçok kişinin ilgisini çekmiştir.²¹⁶ “Keban Baraj Gölü altında kalacak yerleşmeleri kurtarma projesi kapsamında; R. Whallon ve S. Kantman tarafından ziyaret edilerek malzeme toplaması yapılmış; 1968-70 yılları arasında ise M.N. Van Loon; H.G. Güterbock başkanlığında Chicago Üniversitesi Yakınoğu Arkeolojisi Enstitüsü; California Üniversitesi ile Amsterdam Üniversitesi'nden (Hollanda) karma bir ekip tarafından kazılmıştır.”²¹⁷ Daha sonraları ise 1973-75 yılları arasında; Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Hititoloji Kürsüsü'nden H. Ertem başkanlığında Hitit tabakalarını araştırma amacıyla kazı çalışmaları yapılmıştır.²¹⁸ Yapılan kazılar neticesinde Selçuklular devrine kadar kesintisiz süren 12 evre ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan ilki olan A evresi İlk Kalkolitik Çağ'ı, B evresi ise Son Kalkolitik Çağ'ı temsil etmiştir. Kazılar sonucunda mimari alanda İlk Kalkolitik ile tarihlenen A evresi I-XXIX yapı katıyla temsil edilmiştir. I-III olarak adlandırılan kırmızı ve siyah kül tabakası üstünde ilk mimari kat görülmeye başlamıştır. IV-V'inci tabakalarda mimari kerpiç tuğladan iki duvar ile tabanı iki kez yenilenmiş bir odayla temsil edilmiştir. Duvarlar sarı renkte sıvalıdır. Dikey ve yatay olarak kullanılmış ağaç kalıntılarına rastlanmıştır.²¹⁹

Korucutepe yerleşmesinde Kalkolitik Çağ'a ait evler genellikle duvarları kerpiçten yapılmış ve evlerin çatısı ise ağaç ve dallarla kapatılmıştır. Bu çağın

²¹⁵ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 104.

²¹⁶ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 66.

²¹⁷ Maurits Van Loon, Hans G. Güterbock, *The 1970 Excavation at Korucutepe Near Elazığ*, Türk Arkeoloji Dergisi, S. XIX-I, 1972 Ankara, s. 127.

²¹⁸ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 66.

²¹⁹ Maurits Van Loon, Hans G. Güterbock, *The 1970 Excavation at Korucutepe Near Elazığ*, s. 128-129.

sonlarına doğru gelindiğinde iki odalı evlerin yapıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca bulunan evlerin içerisinde merkezi bir ocak ve çanak çömlekten yapılmış kaplar ortaya çıkarılmıştır.²²⁰

Korucutepe kazılarında ele geçen çanak çömleklere baktığımız zaman büyük bir kısmının el yapımı olduğu anlaşılmıştır. Çoğunluğu ise siyah ve kahverengi, açkılı çanak çömleklerdir. Bu çömleklerin en yaygın kullanılanı kap biçimi konik kâseler ve çanaklardır. Bunların yanında boyalı mal bulunmuştur. Halaf ve Ubeyd kültürlerine benzeyen bu kapların ticari amaçla buralara getirildiği düşünülmektedir.²²¹ Çünkü Mezopotamya yerleşmeleri sosyal, kültürel ve teknolojik gereçler bakımından Doğu Anadolu Coğrafyasından ileri seviyedeydi. Bundan dolayı Mezopotamya'daki merkezler ticari amaçlı Doğu Anadolu coğrafyasında bulunan merkezlerle ilişkiler kurması bölgenin gelişmesine katkı sağlamıştır.²²² Suriye ve Mezopotamya kültürlerine benzeyen çanak çömlekler MÖ 4500-4000 yılları arasında bölgeye getirilmiştir. Ayrıca bilimsel kazılarda elde edilen bulgulara göre MÖ 3400 yıllarında güneydeki kent merkezlerinden çömlekçi çarkı kullanılmaya başlanmıştır.²²³

Korucutepe'de yapılan arkeolojik kazılar sonucunda Anadolu'da ilk gümüş ortaya çıkarılmıştır. Gümüş ve bakırın bir arada kullanılmasıyla ok ve mızrak uçları, kılıçlar, kama ve benzeri kesici aletler yapılmaya başlamıştır. Bu iki madenin birlikte kullanımı yapılan aletlere sağlamlık ve değer katmıştır. Ayrıca gümüş, arsenikli bakırdan yapılan törensel silahların üzerine işlenmiştir.²²⁴ Gümüşten yapılan bu silahlar ve bilezikler, halkalar kısacası madeni buluntular Korucutepe yerleşmesinde maden işçiliğinin varlığını kanıtlamıştır. Maden kullanımının yanında obsidiyenden yapılmış ok ucu, orak ve bıçak aletlerine de rastlanılmıştır.²²⁵

Ayrıca Korucutepe yerleşmesinin yakınında bulunan Haringet Çayı, ekolojik ortamıyla yani bünyesinde barındırdığı midye, su kaplumbağası, ördek ve geyik gibi canlıların mutfak kültürünün çeşitlenmesine katkı sağlamıştır. Bununla birlikte su

²²⁰ Maurits Van Loon, Hans G. Güterbock, *The 1970 Excavation at Korucutepe Near Elazığ*, s. 128.

²²¹ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 67.

²²² Sırrı Tiryaki, *Başlangıçtan Orta Demir Çağı'na Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo - Ekonomik Yapısı*, s. 634.

²²³ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 67-68.

²²⁴ Sırrı Tiryaki, *Kalkolitik Çağda Doğu Anadolu Bölgesi Madencilikinin Başlangıç Evreleri* s.181

²²⁵ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ* s. 73.

kaynağının Korucutepe yerleşiminin yaşamsal ekonomilerini çeşitlendirmekle birlikte aynı zamanda bu yerleşim yerine ticari bir değer katmıştır.²²⁶

Korucutepe Höyük'ün bir kısmı mezarlık olarak kullanılmıştır. Yapılan bilimsel kazılar sonucunda dikdörtgen planlı iki oda mezar bulunmuştur. İki yetişkin kişinin mezarı ile bir de küp içerisinde çocuk mezarı bulunmuştur. Kadın mezarlarında bilezik, halka ve gerdanlık gibi buluntulara, erkek mezarlarında ise demirbaşlı asa ve bakırdan yapılmış hançer gibi buluntulara rastlanılmıştır. Bölgenin en ilginç çekici buluntusu ise (İkili Gömü) yani iki kişinin birlikte gömüldüğü mezar tespit edilmiştir. Kalkolitik Çağ'ın sonlarına doğru zengin kişilerin mezar buluntularına dayanılarak toplumsal tabakanın oluştuğu bazı seçkin kişilerin ya da bir gurup azınlığın yönetici pozisyonunda olduğunu göstermiştir.²²⁷

2.3.4. Tepecik

Tepecik Höyüğü'ü Elazığ'ın en eski ve en verimli yerleşim yerlerinden biridir. Elazığ ilinin 31 km doğusunda yer alır. Ayrıca Tepecik Höyüğü tarihöncesi çağlarda birbirine çok yakın kurulan 5 yerleşim yerinden biridir. MÖ 2000 yılında Tepecik yerleşmesinin Elazığ'da kurulan Işuwa'ya bağlı kentlerden biri olduğu sanılmıştır.²²⁸

Yüzey araştırmaları neticesinde önce Charles Burney tarafından tespit edilmiş olan Tepecik Höyük, 1967 yılında R. Whallon ve S. Kantman yönetiminde Keban Projesi çerçevesi içinde gerçekleştirilen yüzey araştırmasında Kalkolitik Çağ'a ait bulgulara rastlanılmıştır.²²⁹

Tepecik Höyük'ün mimarisine baktığımızda kazılar neticesinde taş temeller üzerine kerpiçten yapılmış duvarlar tespit edilmiştir. Dam örgüsünün ise Doğu Anadolu mimarisine uygun yapıldığı sanılmaktadır. Bu yerleşim yerindeki mimari Mezopotamya yerleşimlerinde görülen mimariyle benzerlik göstermiştir.²³⁰

Tepecik Höyük'te 1970 yılında yapılan bilimsel kazılarda 15. tabakadan başlamak üzere Kalkolitik Çağ'a ait çanak çömlek bulgularına rastlanmıştır. Tespit edilen çömlekler Halaf boyalı kapları açık renk zemin üzerine kahve, kırmızı ve

²²⁶ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 72.

²²⁷ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ* s. 75.

²²⁸ Dursun Arslan, Tepecik Höyük, <https://www.academia.edu/34214197/TEPECİKHÖYÜK> Erişim Tarihi: 01.05.2021.

²²⁹ R. Whallon, S. Kantman, *1968 Yaz Çalışması*, s. 1-11.

²³⁰ Ufuk Esin, Tepecik ve Tülintepe Kazıları s. 75.

siyah renkli parlak boya ile süslenmiştir. Ubeyd kültürüne ait boyalı kaplar ise mora yakın kahverengi mat boya ile boyanmıştır. Son Kalkolitik Çağ'a gelindiğinde ise Karaz kültürüne ait çömler görülmeye başlamıştır. Aynı zamanda Son Kalkolitik Çağ'da Tepecik, Kafkaslar, Kuzey Mezopotamya, Suriye ve Orta Anadolu ile ilişkileri bakımından önemli bir rol üstlenmiştir.²³¹ Bu kanıya varılmanın nedenine bakacak olursak Tepecik Höyük'te elde edilen bulgular Elazığ-Malatya civarında bulunan diğer yerleşim yerlerinden farklılık göstermiştir. Çünkü Tepecik'te Uruk mallarının yanı sıra, İç Anadolu ve Karaz türü çanakların aynı tabakada ortaya çıkarılması bölgeler arası ilişkilerin varlığını kanıtlamıştır.²³²

Tepecik kazılarında çanak çömler dışında önemli maden bulgularına da rastlanılmıştır. İlk Kalkolitik Çağ'dan başlayarak bakır madenin eritildiği ve bunun devamında ise bakır ve kurşun gibi madenlerin kullanıldığını gösteren bulgular ele geçmiştir.²³³ Kalkolitik Çağ ile birlikte maden kullanımı Tepecik başta olmak üzere diğer yerleşim yerlerinde de önemli ölçüde artmaya başlamış aynı zamanda maden üretiminin de yapıldığı tespit edilmiştir.²³⁴ Tepecik kazılarında bakır cürufları ve ocağın bulunması aynı zamanda kalıplar, tunç alet, silah ve süs eşyalarının bulunması maden üretiminin varlığını desteklemiştir.²³⁵ Geç Kalkolitik Çağ ile birlikte Tepecik ve diğer yerleşim yerlerinde madencilik önemi derecede artmış bu da Anadolu ve Mezopotamya coğrafyaları arasında ticaretin gelişmesini sağlamıştır.²³⁶

Tepecik Höyüğü'nün yakınından geçen Fırat Nehri'nin kollarından olan Haringet Çayı yerleşme yerinin beslenme kültürünü çeşitlendirmiştir. 1970-73 yılları arasında yapılan bilimsel kazılar neticesinde koyun, keçi, sığır, köpek, eşek, domuz gibi evcil hayvanların kemikleri çıkarılmıştır. Hayvan etinin çok tüketildiği bu höyükte özellikle Haringet Çayı'nın geçtiği vadi yaban hayvanlarının çeşitliliği bakımından da oldukça zengin sayılmıştır. Yabani hayvanlar içerisinde en çok tüketilen kızıllı

²³¹ Ufuk Esin, *Tepecik ve Tülintepe Kazıları* s. 73-74.

²³² Sırrı Tiryaki, *Eski Çağ'da Muş* s. 85.

²³³ Dursun Arslan, Tepecik Höyük, <https://www.academia.edu/34214197/TEPECIKHÖYÜK> Erişim Tarihi: 01.05.2021.

²³⁴ Sırrı Tiryaki, *Kalkolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi Madenciliğinin Başlangıç Evreleri* s. 180.

²³⁵ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 83.

²³⁶ Sırrı Tiryaki, *Kalkolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi Madenciliğinin Başlangıç Evreleri* s. 180.

geyiktir. Yabani hayvanların çeşitliliği Tepecik yerleşmesinde avcılığın beslenme ekonomisinde önemli bir yer aldığını göstermiştir.²³⁷

2.3.5. Tülintepe

Elazığ ilinin 21 km doğusunda yer alan Elazığ-Bingöl karayolunun su kaynakları ve artezyen kuyusunun kuzeyindeki düzlükte yer almıştır. Keban Baraj Gölü'nün yapılamasıyla sular altında kalan 5 büyük yerleşmeden biridir.²³⁸ İlk araştırma Kılıç Kökten'in Türk Tarih Kurumu adına Doğu Anadolu'da yürüttüğü 1945 yılı araştırmaları ile başlar.²³⁹ Daha sonra 1966 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi; Tarihi Anıtların Restorasyonu ve Korunması Bölüm Başkanlığı'nca çalışma başlatılır. 1967 yılında ise İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsü ile Michigan Üniversitesi Antropoloji Müzesi'nin ortaklığında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarının ardından; Tülintepe'de 1971'de başlayan kazılar; İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsü'nden U. Esin ile G. Arsebük başkanlığındaki ekip tarafından 1974 yılı sonuna kadar sürmüştür.²⁴⁰ Kazılar sonucunda tespit edilen tabakalanmada 1-4 arası Son Kalkolitik Çağ, 5-8 tabakalanma arası ise İlk Kalkolitik Çağ'a ait bulguların olduğu tespit edilmiştir.²⁴¹

Tülintepe'nin mimarisine değinecek olursak 2500 m²'lik alanı kaplayan bu höyük 180 kişilik nüfusuyla 30-35 haneden oluşan bir yerleşim yeridir. Bu yerleşim yeri dışarıdan gelen tehlikelere karşı korunmak için herhangi bir önleme gerek duymamıştır. Bu köyün evleri ise taş temelsiz, kerpiç duvarlı ve dikdörtgen planlı yapıları andırmıştır. Bu planlı evler ya iki odalı ya da çok odalı evlerden oluşmuştur. Bu yapı birimleri köyün bazı yerlerinde yoğunlaşarak mahalleler oluşturmuştur. Aralarında sokaklar, avlular ve açık alanlar bırakılmış aynı zamanda açık alanlarda ortak kullanılabilen büyük fırınlar ve ocaklar bulunmuştur. Pişmiş topraktan kadın idollerinin bulunması bu yerleşim yerinde bir ev kültürünün oluştuğuna işaret etmektedir.²⁴² Bu yerleşim yerinin mimari yapısı katmanlar arası mukayese edildiğinde bütün evler yapısal olarak aynıdır. Ancak plan bakımından farklılık

²³⁷ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 83.

²³⁸ Ufuk Esin, Tepecik ve Tülintepe Kazıları, s. 69.

²³⁹ İ. Kılıç Kökten, *1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarihöncesi Araştırması*, <https://belleten.gov.tr/sayi/89>, s. 460-462, Erişim Tarihi: 10.07.2022.

²⁴⁰ Ufuk Esin, Güven Arsebük, Tülintepe Kazısı 1974, ODTÜ Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları, Ankara 1982, s. 119-121.

²⁴¹ Ufuk Esin, Tepecik ve Tülintepe Kazıları, s. 72.

²⁴² Veli Sevin, Anadolu Arkeolojisi, s. 94-95.

görülmüştür. Son olarak bu yerleşme yerinde homojen bir kültürün varlığından bahsedilebilir²⁴³

Tülintepe yerleşmesinde bulunan çanak çömlekler incelendiğinde bölgeler arası kültürlerle etkileşim izleri bırakan Halaf ve Ubeyd dönemi buluntularıyla karşılaşmaktayız. Yapılan bilimsel kazılar neticesinde 53-54. H sondajında 3. Tabakadan itibaren Halaf dönemine ait kap parçaları bulunmaya başlamıştır. ²⁴⁴ Tülintepe yerleşmesinde parlak boya bezemeli Halaf kültürüne ait türlerin yanı sıra Ubeyd kültürüne ait boya bezekli kaplar da ele geçirilmiştir.²⁴⁵ Ubeyd çanak çömleklerinin yanı sıra üçüncü mal grubu açık renkli, ince sert hamurlu gruptur; bezekler açık renk astarlı bir zemin üzerine koyu kırmızımsı, kahve ya da siyaha yakın kahverengi ile yapılmış geometrik çizgi bezeklerden oluşmuştur. Son Kalkolitik Çağ'ın belirgin çanak çömlek gruplarını Amik F türü saman katkılı ve saman yüzlüleri oluşturur. Bazı kâse örneklerinde ağız kenarının içinde koyu kırmızımsı kahverengi şerit boyalı; ya da dış yüzünde boya şeritleriyle yapılmış eşkenar dörtgen bezekler yer alır. Kimi küp ve boyunlu çömleklerde ise mat kahverengi boyalı şeridin üzerine sokma-nokta bezekler yapılmıştır.²⁴⁶

Tülintepe Höyüğü, Fırat Nehri'nin kolları olarak bilinen akarsu kaynaklarının havzasında kurulması yaşamsal ekonomilerini önemli ölçüde geliştirmiştir. Bilimsel kazılar sonucunda ele geçen hayvan kalıntıları ve öğütme taşlarından çiftçilik ve hayvancılık yaparak geçimlerini, sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Evcil hayvanların yanı sıra tilki, tavşan ve geyik gibi kara hayvanlarının yanında tatlı su midyelerine ait kalıntılarında bulunmasıyla avcılığın ekonomide önemli etkisi olduğunu göstermiştir.²⁴⁷

Tarım ve hayvancılık dışında madencilikle ilgili buluntulara rastlanılmıştır. Yapılan kazılar neticesinde tespit edilen evlerin birinde bakır cürufları bulunmuştur. Aynı zamanda bakırı eritmek için bir ocak-fırın ortaya çıkarılmıştır bu da bize MÖ 6000'nin sonlarından itibaren madeni eritme tekniklerin bilindiğini göstermiştir.²⁴⁸

²⁴³ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 88.

²⁴⁴ Ufuk Esin, Tepecik ve Tülintepe Kazıları, s. 74-75.

²⁴⁵ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 95.

²⁴⁶ Tülintepe, <http://www.tayproject.org> Erişim Tarihi: 01.03.2022.

²⁴⁷ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 91.

²⁴⁸ Savaş Harmanakaya, *Tülintepe Höyüğü (Elazığ) Maden Buluntuları*, VIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Ankara 1992, s. 371-372.

Tülintepe yerleşim alanında toplanan metal nesnelere arasında 1 kısa kılıç ve 5 adet mızrak ucundan oluşmuştur. Ancak bu silahların kullanıldığına dair hiçbir iz bulunmamıştır. Silahlar üzerinde bulunan gümüş kakmalar bunların törensel amaçlarla kullandığını göstermiştir.²⁴⁹

Son olarak Tülintepe yerleşmesinde taş aletler (obsidiyen, çakmak taşı) kullanılmaya devam etmiştir. Bu tür taşlardan orak, ok ucu, delici ve kazıyıcı aletler yapılmıştır. Taş aletlerin yanı sıra kemik ve boynuzdan bizler, iğneler ve çekiçler yapılmıştır. Ayrıca pişmiş toprak idolleri de ortaya çıkarılmıştır.²⁵⁰

2.3.6. Norşuntepe

Norşuntepe, Elazığ'ın 26 km güneydoğusunda Alişam, Yukarı Ağınsı, Aşağı Ağınsı köyleri arasında yer alan ve ayrıca Altınova'nın büyük yerleşmeleri arasında en göze çarpan yerleşmedir. İlk bilimsel arkeolojik çalışma 1967 yılında R. Whallon ve S. Kantman tarafından yapılmıştır. Yerleşme yerinde yapılan kazılar ise Alman Arkeoloji Enstitüsü adına H. Hauptmann başkanlığındaki ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Norşuntepe yerleşmesinde dört ayrı seviyede gerçekleştirilen kazılar neticesinde Orta Kalkolitik'ten, Orta Demir Çağı'na kadar kesintisiz yerleşmeye tanık olduğu tespit edilmiştir.²⁵¹ Norşuntepe, 35 m yüksekliğinde; 150x130 m ölçülerine sahip konik biçimli bir yerleşim yeri idi. Bu yerleşme yerinin olduğu Altınova, Heringet Çayı'nın birleştiği Karasu Nehri ile sulanan ve Bingöl Dağı ile çevrelenmiş çok verimli küçük bir ova konumundaydı. Günümüzde bu ovanın büyük bir kısmı sular altında kalmıştır.²⁵² Norşuntepe yerleşmesi konumu itibarıyla eski yolların kesiştiği ve kültürleri birleştiren bir köprü konumunda olması nedeniyle de arkeolojik bakımından da çok önemli bir yere sahiptir. Ayrıca Doğu- Batı yollarının üzerinde bulunmasının yanı sıra Kuzey Mezopotamya ve Transkafkasya yollarının kesiştiği kavşakta yer almasıyla önemi bir hayli artmıştır. Ayrıca çevresinde Heringet Çayı'nın birleştiği Karasu Nehri ile sulanan ovaların bulunması tarım üreticiliği açısından önemli bir merkez olmasını sağlamıştır. Tarım alanında önemli bir merkez olmasıyla mutfak kültürünün gelişmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca tatlı su balıkçılığı

²⁴⁹ Sırrı Tiryaki, *Kalkolitik Çağda Doğu Anadolu Bölgesi Madenciliğinin Başlangıç Evreleri* s. 193.

²⁵⁰ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 91-92.

²⁵¹ Harald Hauptmann, *Kalkolitik Çağ'dan İlk Tunç Çağının Bitimine Kadar Norşuntepe'de Yerleşmenin Gelişimi*, VIII. Türk Tarihi Kongresi Bildirileri, I. Cilt, Ankara 1979, s. 56.

²⁵² Norşuntepe, <http://www.tayproject.org>, Erişim Tarihi. 01.03.2022.

da yapılmasıyla farklı meslek kollarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Norşuntepe Höyüğü'nün yaşamsal ekonomisinin çeşitliliğe dayanmasının sebepleri arasında doğal su kaynaklarının varlığı önemli bir yer tutmuştur.²⁵³

Norşuntepe yerleşmesinin mimari yapısına baktığımız zaman gerçekleştirilen bilimsel arkeolojik kazılar neticesinde 36. tabakada bir avlunun etrafında bulunan mimari yapı topluluğu ortaya çıkarılmıştır. Bunun dışında ise 35. tabakada kerpiçten yapılmış yuvarlak planlı bir ocağın bulunduğu tek odalı evler tespit edilmiştir. Hemen devamında 34-31. Tabakalarda oldukça sık bir şekilde inşa edilmiş tek odalı apsizli evler ortaya çıkarılmıştır. Bu evlerin duvarlarında ise geyik resimleri betimlenmiştir. Son Kalkolitik Çağ'a ait mimari yapılar ise 10. Tabakada kendini göstermiştir. Büyük bir avlunun etrafında üç odalı bir yapı tespit edilmiş, sokak görevi görebilecek ince uzun bir koridor ve mekânın doğusunda ise küçük odalarla bir köy mimarisini andıran mimari yapılara rastlanılmıştır. Bu yapıların bütün duvarları kerpiçten yapılmıştır. Sıvalı duvarlarında ise kırmızı ve siyah boya izlerine rastlanılmıştır. Yapıların dam örgüsünün düz dam tipinde olduğunu zannedilmiştir. 9. Tabakada da doğu- batı yönünde uzanan bir sokak görülmüş ve mimari yapısının oldukça zayıf olduğu tespit edilmiştir. Bu yerleşme yerinin mimarisi 7. Tabaka ve alttaki diğer tabakalarda da birbirinden çok farklı olmadığı anlaşılmış ve odaların bir kısmı oldukça büyük olmakla birlikte kerpiç terasla örtülme geleneği devam etmiştir.²⁵⁴

Kalkolitik Çağ'da Norşuntepe yerleşmesinin çanak çömleğine baktığımız zaman diğer merkezlerde olduğu gibi bu yerleşme yerinde de çanak çömlekler bölgeler arası ticari bir öneme sahiptir. MÖ 4500-3500 yılları arasında Norşuntepe yerleşmesinde Orta Kalkolitik Çağ'a tarihlenen Ubeyd türü koyu açık ve boya bezemeli çanak çömlekler bulunmuştur.²⁵⁵ Orta Kalkolitik Çağ'a ait olan koyu açık kaplar, boya bezemeli kaplar, Korucutepe ve Amik Ovası'nda çağdaş çanak çömlekler bulunmuştur. Buradan da anlaşıldığı gibi Norşuntepe yerleşmesi bölgeler arası köprü kuran yöresel bir kültür alanı oluşturmuştur. Son Kalkolitik Çağ'a ait tabakalarda ise çömlekler arasındaki farklılıklar azalmıştır. Açık kızıl kahverengi

²⁵³ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 95.

²⁵⁴ Harald Hauptmann, *Kalkolitik Çağ'dan İlk Tunç Çağının Bitimine Kadar Norşuntepe'de Yerleşmenin Gelişimi*, s. 57-58.

²⁵⁵ Yüksel Arslantaş, *Kalkolitik Çağ'da Harput ve Çevresinin Genel Vaziyeti*, Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi, Cilt. I, Sayı. 2, Elazığ 2014, s. 100.

veya kahverengi saman katkılı kaplar en çok rastlanılan kaplar arasında yer almıştır.²⁵⁶

Norşuntepe yerleşim yerinde yapılan bilimsel arkeolojik kazılar neticesinde en eski maden buluntularına 35-34. tabakalarda J/K 18/18 nolu açmada rastlanılmıştır. Bulunan çok sayıda oval çukurlarda bakır cürufları ele geçirilmiş ve bu çukurlarda pota içerisinde bakırın eritilmiş olduğu anlaşılmıştır. Bunun en önemli kanıtı ise maden eritmede kullanılacak iki adet pişmiş topraktan yapılmış kaşığın bulunması bakırın eritildiğini kanıtlamıştır.²⁵⁷ Geç Kalkolitik Çağ'da tabakaların yapı katlarındaki yapısal öğelerin içerisinde bakırın işlendiği tespit edilmiştir. Bu da bize Norşuntepe yerleşmesinin madencilik faaliyetlerinden yeterince faydalandığını kanıtlamıştır. Aynı zamanda Geç Kalkolitik Çağ'da madencilik faaliyetleri birer geçim kaynağı olarakta görülmüştür.²⁵⁸ Ele geçirilen cürufların bol miktarda bakır içermeleri eğritilen cevherin bakır madeni bakımından zengin olduğunu göstermiştir. Cürufların falayitçe fakir olmaları ve demir oksit vüstitin hiç olmayışı, bol miktarda Delafosit, Magnetit, ve Pyroksenlerin bulunması eritme işleminin nispeten az indirgeyici şartlarda gerçekleştiğini göstermiştir.²⁵⁹

Norşuntepe yerleşmesinde madencilik dışında taş aletlerin kullanımı devam etmiştir. Obsidiyen ve çakmak taşlarından ok uçları, mızrak uçları ve günlük hayatta kullanılan balta, vurgu taşı ve değirmen taşı bulunan taş aletlerdir. Bunun dışında elde edilen veriler neticesinde avcılığın sosyo-ekonomik açıdan fazla bir önem taşımadığı, tarımsal faaliyetin yanında hayvancılığın yapıldığı bir ekonomik model benimsenmiştir. Çanak çömlekler ve elde edilen mühür türlerinden de anlaşılacağı üzere bölge halkının Mezopotamya'dan etkilendiği ve Mezopotamya yerleşmeleri ile yoğun ticari ilişkiler kurduğu anlaşılmıştır.²⁶⁰

2.3.7. Pulur Sakyol

Pulur Sakyol, Murat Nehri ve Karasu Nehri'nin birleştiği bir noktada bulunur. Elazığ'a yaklaşık olarak 45 km, Tunceli ilinin Çemişgezek ilçesine 20 km uzaklıkta

²⁵⁶ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 99.

²⁵⁷ Ünsal Yalçın, Harald Hauptmann, Andreas Hauptmann, Ernest Peknicka, *Norşuntepe'de Geç Kalkolitik Çağı Bakır Madenciliği Üzerine Arkeometalürjik Araştırmalar*, VIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Ankara 1993, s. 382-383.

²⁵⁸ Sırrı Tiryaki, *Kalkolitik Çağda Doğu Anadolu Bölgesi Madenciliğinin Başlangıç Evreleri*, s. 189.

²⁵⁹ Sırrı Tiryaki, *Kalkolitik Çağda Doğu Anadolu Bölgesi Madenciliğinin Başlangıç Evreleri*, s. 189.

²⁶⁰ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 103.

yer alır. Eski adıyla Pulur, yeni adıyla Sakyol olarak bilinen bu höyükte ilk yerleşme Kalkolitik Çağ'da görülmüştür. Pulur Sakyol, bir pınarın yanı başında rüzgâra karşı korunaklı bir tepede yer almıştır.²⁶¹ Höyüğün baraj gölü sularının altında kalacak olmasından dolayı 1968-70 yılları arasında Hamit Zübeyir Koşay tarafından kazılar yapılmıştır. Bu kazı sonuçlarına göre 13 yapı katı saptanmıştır.²⁶²

Yapılan kazılar sonucunda Pulur Sakyol yerleşmesinin mimari yapısı incelendiğinde evler bulunduğu coğrafyaya uygun olarak sıralanır. Evlerin yan duvarları birbiriyle ortak olmasından dolayı evin odaları yamuk şeklinde yapılmıştır. Bu mimari yapıda ortak kullanılan evin duvarları aynı zamanda dış saldırılardan korunmak için birer kale görevini üstlenmiştir. Bu yerleşme yerinin hemen ortasında herkesçe kullanılabilen bir avlu tespit edilmiştir. Bunun dışında odaların hemen hepsinde hem ısınma ihtiyaçlarının karşılanması hem de fırın amaçlı kullanılan büyük ocaklar saptanmıştır.²⁶³

Yapılan bilimsel kazılar neticesinde ele geçirilen çanak çömleklere bakacak olursak; bu çömleklere genellikle siyah açkılı, üstü nokta ve çizi bezemeli, koyu kırmızı veya gri renkte astarsız beyaz zemin üstüne geniş kırmızı bantların olduğu mal gruplarından olduğu anlaşılmıştır. Bu grup motifleri itibariyle Ubeyd ve Uruk eserleri ile benzerlik göstermiştir. Bunun dışında ele geçirilen diğer bir tür ise; Siyah açkılı mal grubu Karaz Kalkolitik Çağ çanak çömlekleri ile ilişkili olduğu saptanmıştır.²⁶⁴ Bununla birlikte yapılan bilimsel kazılar sonucunda X. yapı katında kutsal ocaklar ve kilden yapılmış iki adet heykel keşfedilmiştir. Her iki heykelin arakasında birer karış mesafe ile birer olduğu görülmüştür.²⁶⁵

Bu yerleşme yerinde ayrıca tarım ve hayvancılığın yapıldığına dair bulgular kurtarama kazıları sonucunda ele geçirilmiştir. Karasu ve Murat Nehri'nin oluşturduğu verimli ovalarda tarım ekonomisinin geliştiği ve üretimin yapıldığını destekleyen arpa, buğday, çavdar, yapışkan otu gibi bitki kalıntılarının tespit edilmesinden anlaşılmıştır. Bunun dışında açılan bir mezarda cesedin arka tarafında

²⁶¹ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 59.

²⁶² Hamit Zübeyir Koşay, *Sakyol (Pulur) Tarih Öncesi Kazısı*, VII. Türk Tarih Kongresi, I. Cilt, 1970 Ankara, s. 53-54.

²⁶³ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 59-60.

²⁶⁴ Hamit Zübeyir Koşay, *Sakyol (Pulur) Tarih Öncesi Kazısı*, s. 54.

²⁶⁵ Hamit Zübeyir Koşay, *Kebanın Pulur (Sakyol) Höyüğü Kazısında Bulunan Kutsal Ocaklar*, VIII. Türk Tarih Kongresi, I. Cilt, 1976 Ankara, s. 79.

bulunan koyun, keçi, sığır ve dana kaburgalarına rastlanmıştır. Bulunan hayvan kemikleri besin ekonomisinde hayvancılığın da önemli olduğunu kanıtlamıştır. Ayrıca kemik ve obsidiyenden yapılmış mızrak, ok ucu ve bıçak gibi kesici aletlerin bulunması avcılığın yapıldığını kanıtlamıştır.²⁶⁶

Pulur Sakyol kurtarma kazılarında ele geçirilen bulgular arasında madeni eserlerin de olduğu anlaşılmıştır. Genel itibariyle Doğu Anadolu Bölgesi'nin madencilik alanda en önemli coğrafyası Keban Baraj Gölü ve havzası olmuştur. Bu havza Kalkolitik Çağ'da bölgenin maden ihtiyacının karşılanmasında sürekli ön planda olmuştur.²⁶⁷ Pulur Sakyol, Her ne kadar madencilikte zengin bir havzaya yakın olsa bile madencilğe kıyasla taş aletleri daha çok kullanılmıştır. Bundan dolayı tespit edilen maden kalıntıları oldukça azdır. Pulur halkı madeni eritip balta, karga ucu gibi aletler yapmışlardır. Madenden yapılmış bu aletler bölge halkı için oldukça lüks sayılmakla birlikte elit bir kesimin kullanabileceği eşyalar arasında yer almıştır.²⁶⁸ Bu yerleşme yeri bulunduğu konum itibariyle Suriye ve Mezopotamya kültürleri arasında ticari ilişkiler ön plana çıkmıştır. Bu ticari ilişkiler hiç şüphesiz Doğu Anadolu Bölgesi'nin zengin kaynaklarının bol olmasından kaynaklanmıştır.²⁶⁹

2.3.8. Arslantepe

Son Kalkolitik Çağ'dan başlayarak Yeni Hitit Çağı'na kadar kesintisiz sayılabilecek bir tabakalaşma gösteren 200x120x40 m boyutlarındaki Arslantepe Höyüğü, Malatya Ovası'nın tarıma elverişli, sulak ve verimli arazisi içinde kurulmuştur. İtalyan yerbilimci araştırmacılar tarafından bölgede yapılan çalışmalar neticesinde çok sayıda kaynak olduğunu ve Fırat'ın kollarının getirdiği sulardan da yararlanılabildiğini; buna karşılık yerleşmenin su baskınlarından etkilenmeyen bir bölgede kurulduğunu ortaya koymuştur. Bu sebeple etrafında bulunan Fırat Nehri'nin suyunu tarımsal üretimin artırılmasında kullanarak yaşamsal ekonomide tahıllar önemli bir yere sahip olmuştur.²⁷⁰ Arslantepe Höyüğü, Malatya'nın 7 Km

²⁶⁶ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 63.

²⁶⁷ Sırrı Tiryaki, *Kalkolitik Çağda Doğu Anadolu Bölgesi Madencilikinin Başlangıç Evreleri*, s. 181.

²⁶⁸ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 64.

²⁶⁹ Umur Parlıtı, Kenan Öncel, Nilüfer Parlıtı, *Doğu Anadolu Bölgesi'nde Arkeolojik Açardan Az Bilinen Bir Yöre: Tunceli*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Cilt.7 Sayı.2, s. 346.

²⁷⁰ Marcella Frangipane, *Arslantepe 1994: A Fourth Millennium Temple/Palace XVII*. Kazı Sonuçları Toplantısı I, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1995 Ankara, s. 169-173.

kuzeydoğusunda, Fırat Nehrinin (Karakaya Baraj Gölü) batı kıyısı yakınındaki Orduzu Beldesinde yer alan Arslantepe Höyüğü yaklaşık olarak 30 metre yüksekliğe sahiptir.²⁷¹ Arslantepe'de ilk yapılan araştırmalar 1932 yılında L. Delaporte tarafından Geç Hitit kalıntılarını ortaya çıkartmak amacıyla başlamış ve 1939 yılına kadar sürmüştür. Daha sonra 1961'de Pavia Üniversitesi'nden hititolog P. Meriggi ve arkeolog S. Puglisi ile birlikte çalışmalara devam edilmiş ancak buluntuların beklenen yoğunlukta epigrafi malzemesi içermemesi nedeniyle 1963 yılında kazı yönetimini S.M. Puglisi devralmıştır. Puglisi'den sonra Roma La Sapienza Üniversitesi'nden A. Palmieri başkanlığında yürütülen kazılar halen M. Frangipane başkanlığında sürdürülmüştür.

Arslantepe yerleşmesinde tabakalaşmanın en alt katında Halaf, Ubeyd kültürlerine ait çanak çömleklerin çıkartılması Arslantepe'nin MÖ 6000 yıl kadar öncesinde yerleşim gördüğünün kesin kanıtıdır.²⁷² Kalkolitik Çağ'da Arslantepe güney kültürlerinin etkilerini taşımakla beraber yerel özellikleri de ağır basan bir karaktere de sahiptir.²⁷³

Bu yerleşim yerinin mimarisine bakacak olursak; yapılan bilimsel kazılar sonucunda büyük bir tapınak ve saray külliyesi ortaya çıkarılmıştır. Bulunan bu sarayın tam ortasında 35 m'yi aşan sokak görümlü ve duvarları resimlerle süslü bir koridor bulunmuştur. Külliye'nin en önemli özelliği ise doğu-batı uçlarında iki adet tapınağın görülmesi olmuştur. Tapınaklar 12x6 m. boyutlarında dikdörtgen bir cella ile uzun kenarların biri üzerine yerleştirilmiş üç mekândan oluşmuştur.²⁷⁴ Arslantepe yerleşmesinde külliye dışında bir ve üç odadan oluşan kerpiç evler çıkarılmıştır. Bu kerpiç evlerinin Birinin duvarında siyah ve beyaz üçgenlerle yapılmış geometrik çizimler bulunmuştur. Yine bu dönemde genellikle konutların dışında büyük fırınlar ile ev zemininin altında veya eve yakın yerlerde mezarlar ile birbirinden pek farklı olmayan mezar eşyaları bulunmuştur.²⁷⁵

²⁷¹ Yusuf Cahit ÇUKACI, *Arslantepe'de (3500-3900 MÖ) Stok Ve Emanet Mal Uygulamaları*, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/584581.s.440> Erişim Tarihi: 20.05.2021.

²⁷² <https://kvmgm.ktb.gov.tr/Eklenti/80786,uyup-arslantepe-yonetim-planipdf.pdf?0>, Erişim Tarihi: 20.05.2021.

²⁷³ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 112.

²⁷⁴ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 112.

²⁷⁵ Alba Palmieri, *Arslantepe Kazıları*, V. Kazı Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1983 İstanbul, s. 99.

Suriye ve Mezopotamya kültürleriyle etkileşim içerisinde olan Arslantepe yerleşmesi yine bu dönemde güneyden alınan çömlekçi çarkının kullanıma girmesiyle önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Ancak canlı ve çok renklilik son bulmuş yerine tek renkli kaplar ortaya çıkmıştır. Yerleşmenin en önemli çanak çömlekleri ise meyvelikler, saklı astar bezemeli çömlekler, sarkık emzikli kulpsuz testiler ve son olarak ekmek yapımında kullanılan çok kaba el yapımı devrik ağızlı çanaklardır.²⁷⁶ Ekonomik faaliyetlerinin artmasıyla zenginleşen merkezi yönetimin ve elit kesimin ihtiyaçlarına uygun çanak çömlekler üretilmiştir. Böylece toplumsal ihtiyaçlara uygun çanak çömleklerin yapılması için yeni tekniklerin öğrenilmesini zorunlu kılmıştır.²⁷⁷

Arslantepe yerleşmesinde yapılan Arkeolojik kazılar sonucunda madencilığe ait metal cüruflar, metal dövme malzemeleri ortaya çıkarılmıştır. Aynı zamanda metal eritme kaplarının ortaya çıkarılması bu yerleşim yerinde madenlerin eritildiğinin en önemli kanıtı sayılmıştır.²⁷⁸ Bunun dışında yapılan kazılarda bir evin deposunda silah malzemeleri ele geçirilmiştir. Ele geçirilen kılıç ve mızrak uçları bakır ve arsenik karışımından yapılmıştır. Arsenik madeni bakırı sertleştirmekte ve bakıra sağlamlık kazandırmıştır. Arslantepe yerleşmesinde silah yapımında özellikle bu özel karışımı yapmaları silah teknolojisinin oldukça ileri bir düzeye ulaştığını kanıtlamıştır.²⁷⁹

Tarih öncesi dönemlerde kullanılan metal simgeler aynı zamanda saygınlık ve gücün simgesi sayılmıştır. Bundan dolayı kral mezarında çıkartılan metal nesnelere diğer yerleşim yerlerinde çıkartılan metal nesnelere nazaran daha ileri seviyededir. Aynı zamanda gerek kral mezarında gerek sarayda çıkartılan metal nesnelere bakır ve gümüş karışımından yapılmıştır. Kalkolitik Çağ'da yapılan metal nesnelere sadece elit nüfus için yapılmıştır. Arslantepe, sadece Mezopotamya ile ticari ve kültürel ilişkide bulunmamış aynı zamanda Anadolu için bile önemli bir aktör konumundaydı. Metal

²⁷⁶ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 113.

²⁷⁷ Marcella Frangipane, *The Late Chalcolithic / Eb I Sequence At Arslantepe. Chronological And Cultural Remarks From A Frontier Site*, Publications de l'Institut Français d'Études Anatoliennes, s. 444.

²⁷⁸ Marcella Frangipane, *The Results of the 1991 Campaign At Arslantepe-Malatya, XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1992 Ankara, s. 216.

²⁷⁹ Sırrı Tiryaki, *Kalkolitik Çağda Doğu Anadolu Bölgesi Madencilığının Başlangıç Evreleri* s. 183-184.

nesneler içerisinde bulunan kılıç Yakınoğu'da ilk kez Arslantepe'de görölmüştür. Burada yapılan kılıçlar tamamen saldırı amaçlı yapılmıştır.²⁸⁰

Kalkolitik Çağ'da Arslantepe, yerleşmesinde tapınak, saray, metal ve çanak çömlek ürünlerin yanı sıra birçok mührün bulunması bu yerleşim yerinin ekonomik ve politik anlamda sistemli bir yapıya dönüştüğünü kanıtlamıştır. Ekonomik ve politik yapısının Mezopotamya kentleriyle benzerlik göstermesi Anadolu'da devlet yapısının oluştuğunu kanıtlamıştır.²⁸¹ Her ne kadar Mezopotamya etkileri görölmüşse de bölgeye ait özelliklerini de taşımıştır. Özellikle 4000 yıllarında Arslantepe Orta Fırat bölgesindeki yerleşmelere nazaran önemli bir yere sahiptir. Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren gücü elinde bulunduran yüksek tabaka politik ve dinsel egemenliğinin yanı sıra ekonomiyi, ürün ve üretimin idaresini ellerinde tutmuştur. Arslantepe'nin doğal yapısından kaynaklanan gücü ve bir de bölgenin tarımsal potansiyeli ile birleşince güçlü bir merkez haline gelmiştir. Böylece topraklarını denetim altında tutmayı başarmış ve bölgedeki hammaddeyi işleyen ya da organize edebilen egemen bir merkez haline gelmiştir.²⁸²

2.3.9. Değirmentepe

Değirmentepe, Malatya'nın 24 km kuzeydoğusunda ve Fırat Nehri'nin hemen kıyısında yer alan bir höyüktür. Yapılan bilimsel arkeolojik kazılar neticesinde toplam 11 tabakaya rastlanmıştır. Bu tabakalara bakacak olursak: "Orta Çağ/Bizans-Geç Roma Dönemi, Demir Çağı, İlk Tunç Çağı I/Karaz Kültürü (M.Ö. IV. bin yılın sonları - III. bin yılın başları) ve Kalkolitik Çağ/Obeid Kültürü (M.Ö. V. bin yılın sonları – IV. bin yılın başları)" olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁸³

Bilimsel çalışmalar ilk olarak Aşağı Fırat Havzası Yüzey Araştırması'nda 1977 yılında saptanmıştır. Daha sonra ise 1978 -1986 yılları arasında; İstanbul Üniversitesi

²⁸⁰ Sırrı Tiryaki, *Kalkolitik Çağda Doğu Anadolu Bölgesi Madenciliğinin Başlangıç Evreleri* s. 185-187.

²⁸¹ Hasan Yılmaz, *Geleneksel Bürokrasinin İlk İzleri: Malatya Arslantepe* Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt. 31, Sayı.2 Elazığ 2021, s. 800.

²⁸² <http://www.malatya.gov.tr/arslantepe-hoyugu>, Erişim Tarihi: 20.05.2021.

²⁸³ Ufuk Esin, Savaş Harmanakaya, *Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı 1986 IX. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1987 Ankara, s. 103-104.

Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı üyelerinden oluşan bir ekip tarafından Ufuk Esin başkanlığında kazı çalışması yapılmıştır.²⁸⁴

Değirmentepe kurtarma kazılarında 6-11 tabakalanma arası Kalkolitik Çağ-Ubeyd Evresi olarak tabakalanmıştır. Kalkolitik Çağ'da bu yerleşme yerinin mimarisine bakacak olursak: 11. ve 9. Tabakalanma arasında mimari genelde küçük boydaki çay taşlarının temel olarak kullanıldığı dörtgen evlerden oluşmuştur. 9. ve 8. tabakalarda Fırat Nehri'nin taşmasıyla tahrip olmuştur. 7. tabakada mimari yapıların bu evrede, kalın bir kerpiç duvarla çevrelenmiştir. Güney ve Batı kısımlarında çevre duvarlarına bitişik olarak yapılar yapılmıştır.²⁸⁵ Bu tabakada mimari çeşitli boyutta çok odalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hemen hemen yapılan her yapı birimine bakacak olursak ortada dörtgen biçimli büyük mekân ile çoğunlukla iki tarafında bazen de üç tarafındaki yan kanatlarında yer alan küçük mekânlardan oluşmuştur. Bu yapılar aynı zamanda bir simetrik ölçüde yapılmış ve yapıların dışı ise kireçle badanalanmıştır.²⁸⁶ Değirmentepe yerleşmesinin mimari yapısı bölgeye yakın diğer yerleşmeler ile benzerlikler taşımıştır. Bu yerleşme yerlerinin bazılarında sekiler ve tandırlar vardır. Değirmentepe mimarisinin Arslantepe yerleşmesinin mimarisi ile benzerlikler taşıması iki yerleşme arasında ilişkilerin olduğunu bize göstermiştir.²⁸⁷

Yapılan bilimsel kazılar sonucunda Değirmentepe yerleşmesinde elde edilen çanak çömleklere baktığımızda Ubeyd kültürünün etki alanı içerisinde olan çömleklerin ince hamurlu olduğu ve bir kısmının el yapımı olarak ve bir kısmının ise çanak çömlek çarkından yapıldığı tespit edilmiştir. Elde edilen çanak çömleklerin genellikle bej ve gri renkli kırmızı astarlı oldukları tespit edilmiştir.²⁸⁸ Ayrıca mutfak malzemesi olarak kullanılan kaba ve iri kaplar ele geçilmiştir. Kahverengi ve siyah renklerde olan bu kapların yapımında bol saman ve taşçıklar kullanılmıştır.²⁸⁹ Bununla birlikte Değirmentepe yerleşmesi için önemli olan bir diğer durum ise bulla

²⁸⁴ Ufuk Esin, *Değirmentepe Kazısı 1979*, II. Kazı Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1980 Ankara, s. 91.

²⁸⁵ Ufuk Esin, Savaş Harmankaya, *1985 Değirmentepe (Malatya İmamlı Köyü) Kurtarma Kazısı*, VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1986 Ankara, s. 116-117.

²⁸⁶ Değirmentepe, <http://www.tayproject.org>, Erişim Tarihi: 01.03.2022.

²⁸⁷ Veli Ünsal, *Doğu Anadolu'da (Malatya – Elazığ) Karaz Türü Yerleşmeler*, , Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 2, s. 323, 2012 Elazığ

²⁸⁸ Ufuk Esin, *Değirmentepe (Malatya) Kazısı 1981 Yılı Sonuçları*, IV. Kazı Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1982 Ankara, s. 41.

²⁸⁹ Veli Ünsal, *Doğu Anadolu'da (Malatya – Elazığ) Karaz Türü Yerleşmeler*, s. 324.

adı verilen mühür baskılı kilden yapılmış kalıntılar oluşturmuştur. Bulla: Kalkolitik Çağ'da Değirmentepe Höyüğü'nde ticari amaçla kullanılan çanak ve sepetlerin içindeki ticari malzemelerin eksiksiz ve güvenli bir şekilde alıcıya ulaşması için bu kapların üzerinde bağlanmış iplerin üzerine kil ile bastırılarak ve kilin üzerine göndericinin mührü ile damgalanan kil topanlarıdır. Bol miktarda bulunan bu "bulla"ların varlığı yöre halkının yoğun bir şekilde ticaretle uğraştığının kanıtıdır. Bunun dışında Fırat Nehri'nin kıyısında bulunması tarımcılık alanında önemli ölçüde gelişmelerini sağlamıştır. Ayrıca Fırat Havzası'nda balıkçılık ve diğer kara hayvanları avlanılmış böylece mutfak kültürü çeşitlenmiştir. Fırat Nehri, Değirmentepe Höyüğü'nün yaşamsal ekonomisin canlanmasının yanı sıra konumu itibariyle de ticari bir statü kazandırmıştır.²⁹⁰

Taştan yapılmış damga mühürler, mühür baskılı kap kapamaları ve bulleler den de anlaşıldığı gibi bu yerleşme yerinin Kuzey Mezopotamya ve Suriye ile ilişkiler kurabilmiş bir ticaret merkezi olduğunu göstermiştir. Ayrıca yoğun bir ticaret uğraşının olduğu bu yerleşme yerinde uygarlık düzeyinin ileri seviyede olduğunu yansıtan bir toplum olduklarını kanıtlamıştır.²⁹¹

Değirmentepe yerleşmesinde gerçekleştirilen kurtarma kazılarında bol miktarda bakır cüruflarına rastlanması bu yerleşme yerinin madencilikle uğraştığını kanıtlamıştır. Ayrıca yapılan bilimsel kazılar neticesinde bakır cüruflarının yanı sıra fırının da bulunması ile madeni erittikleri ve maden teknolojisinde ileri seviyede olduklarını kanıtlamıştır. Kalkolitik Çağ'ın önemli madenleri arasında yer alan bakırın Anadolu'da bol miktarda bulunmasıyla Mezopotamya kültürlerinin Anadolu'dan aldığı önemli ticari mallardan biri olarak sayılmıştır.²⁹²

2.3.10. İkiz Höyük

İkiz Höyük, Malatya ilinin 25 km kuzeydoğusunda yer alan Battalgazi ilçesinin Meydancık Köyü'ne giden eski toprak yolun batı kenarında Fırat Nehri'ni oluşturan akarsu havzasında yer almaktadır. Akarsuların verimli topraklarında kurulan İkiz Höyük aynı zamanda konumu itibariyle Mezopotamya kentleri arasında ticari ilişkiler kurmuştur. Günümüzde tamamen sular altında kalan İkiz Höyük, ilk bilimsel

²⁹⁰ Ufuk Esin, *Değirmentepe (Malatya) Kazısı 1981 Yılı Sonuçları*, s. 42.

²⁹¹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 100.

²⁹² Sırrı Tiryaki, *Kalkolitik Çağda Doğu Anadolu Bölgesi Madenciliğinin Başlangıç Evreleri*, s. 190-192.

çalışmalar 1989 yılında 9 gün gibi çok az bir sürede Ufuk Esin yönetimindeki bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu kazılar neticesinde toplam 4 tabakada oluşan yerleşme yeri 2. Ve 3. Tabakası Kalkolitik Çağ'ın Ubeyd dönemi olarak tarihlendirilmiştir.²⁹³

İkiz Höyük yerleşmesi suların alçalıp çoğalmasından ötürü tamamen harabe duruma gelmiştir. Yapılan bilimsel kazılar neticesinde Höyükte bulunan Kalkolitik Çağ zamanına ait çanak çömlekler genellikle morumsu ve kahve kırmızısı renklerde görülmüş, ayrıca bunun dışında boya bezekli, monokrom açık renkli çanak çömlekler Ubeyd kültürüne ait izler taşımıştır. Bundan dolayı Ubeyd kültürünün daha geniş alanlara yayılabilmiş olacağından dolayı kazıların yapılmasında önemli bir neden sayılmıştır.²⁹⁴ İkiz Höyük'te elde edilen çömlekler arasında koyu yüzü açık malın Tülintepe ile benzerlik gösterdiği anlaşılmıştır. Aynı zamanda boyunsuz çömleklerin de ortaya çıkartılması ile yerleşme yerine ait izler taşıdığını kanıtlamıştır.²⁹⁵

2.3.11. Karaz

Erzurum ilinin yaklaşık 16 km kuzeybatısında; Ilıca Nahiyesi'nin 5 km kuzeyindeki Karaz adlı köyün altında bulunmaktadır. 16 m yüksekliğinde yaklaşık 200 m çapında orta boyutlu bir höyük olan Karaz Höyüğü, günümüzde köyün evleri tarafından tamamen çevrelenmiştir. İlk bilimsel çalışma 1941 yılında H. Örs tarafından bilim dünyasına duyurulmuş; daha sonra ise 1942 ve 1944 yıllarında H.Z. Koşay ile K. Turfan başkanlığında kazılmıştır. Bu kazı çalışması A; B ve C yarmaları olarak isimlendirilen üç yerde sondaj mahiyetinde gerçekleştirilmiştir.²⁹⁶

Yapılan bilimsel kazılar neticesinde mimari yapılar tam olarak ortaya çıkarılamasa da taş temelli, kerpiç duvarlı, dik köşeli, tek ya da çift odalı yapıların varlığı tespit edilmiştir. Ancak Kuzeydoğu Anadolu için en dikkat çeken özellik ise kutsal amaçlı kullanılan ocakların bulunması olmuştur.²⁹⁷

²⁹³ Ufuk Esin, Savaş Harmankaya, *İkiz Höyük (Kuluşağı, Malatya) Kurtarma Kazısı*, s. 325.

²⁹⁴ Ufuk Esin, Savaş Harmankaya, *İkizhöyük (Kuluşağı, Malatya) Kurtarma Kazısı*, s. 327.

²⁹⁵ Yutaka Miyake, *Doğu Anadoludaki Koyu Yüzlü Açıklı Çanak Çömlek*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Prehistorya Bilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 1996, s. 177.

²⁹⁶ Hamit Zübeyir Koşay, Kemal Turfan, *Erzurum-Karaz Kazısı Raporu*, Türk Tarih Kurumu, Belleten Cilt. XXIII, Sayı. 91, 1959 Ankara, s. 349.

²⁹⁷ Veli Ünsal, *M.Ö. III. Binde Kuzeydoğu Anadolu*, Journal of International Social Research, Cilt.1, Sayı.3, Kırşehir 2008, s. 401.

Karaz Höyüğü'nde yapılan bilimsel kazılarda elde edilen çanak çömlekler iki grup halinde 12-15 tabakalanma arasında görülmüştür. Bu çanak çömlek türleri ise geniş şerit kabartmalı veya oluklu düz kırmızı, siyah yüzey renkli çanak çömleklerden oluşmuştur.²⁹⁸ Karaz çömleği yapım aşamasında herhangi bir üretim tekniğine rastlanılmamış, tamamen el yapımı olduğu anlaşılmıştır. Karaz çömleğinin karakteristik özelliği kaliteli bir astar ve açık uygulandığı ve süslemesinde genellikle paralel, spiral veya kesişen çizgilerden oluştuğu görülmüştür. Siyah açkılı çanak çömlekler en çok görülen türler arasında yer almıştır. Bu çömleklerin hamurunda taşçık, bitkisel katkıları ve mika kırıntıları gibi malzemelerinin kullanılması çanak çömleklerin bölgesel olarak tanımlanmasında önemli unsurlar olmuştur.²⁹⁹

Karaz Höyüğü'nde yapılan bilimsel kazılar neticesinde yerleşme yerinin güneyinden geçen Karasu Nehri'nin oluşturduğu ovalarda tarımın yapıldığını kanıtlayan madeni oraklar bulunmuştur. Her ne kadar tarım yapılsa bile bölgenin coğrafi yapısı ve Karasu Nehri'nin oluşturduğu derin vadilerin hayvancılığa daha uygun olduğu için hayvancılık, önemli bir geçim kaynağı haline gelmiştir. Bunun dışında Karaz Höyüğü'nde hançerler, bıçaklar, baltalar, mızrak uçları ve iğneler gibi madeni kalıntılarının bulunmasıyla bölge halkının kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar maden ürettiklerini kanıtlamıştır.³⁰⁰ Bu madeni kalıntılar arasında bakır çivi olarak tanımladıkları sivri uçlular ve delici aletler olarak tanımladıkları mızrak ucu parçası bakırdan yapıldığı tespit edilmiştir.³⁰¹ Ayrıca Bu yerleşim yerinde elde edilen metal gruplar Güney Kafkasya Bölgesi'nde bulunan metal gruplar ile benzerlik göstermesi bölgeler arası kültürel etkileşimin varlığını kanıtlamıştır.³⁰²

2.3.12. Pulur

Erzurum ilinin yaklaşık olarak 15 km güneybatısında bulunan Ilıca Bucağı'nın Pulur Köyü'nde yer almaktadır. Bu yerleşim yerine dair ilk bilimsel çalışma 1960

²⁹⁸Hamit Zübeyir Koşay, Kemal Turfan, *Erzurum-Karaz Kazısı Raporu*, s. 359.

²⁹⁹ Davut Yiğitpaşa, Süleyman Can, *Van Müzesi Buluntuları Işığında Van-Muş Bölgesinde Erken Tunç Çağı ve Karaz Kültürü*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt.5 Sayı.20, s. 280-281.

³⁰⁰ Veli Ünsal, *M.Ö. III. Binde Kuzeydoğu Anadolu*, s. 400.

³⁰¹ A. Semih Güneri, *Erzurum Karaz, Pulur ve Güzelova'da Geç Karaz Kültürü Evresi Yerleşmeleri ile ilgili Arkeolojik Keşifler*, Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yılı Dönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı, Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları, 2007 İstanbul, s. 272.

³⁰² Mehmet Işıklı, *Erzurum'un İlk Madencileri*, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Cilt. 0, Sayı. 21, s. 62.

yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi adına; H.Z. Koşay ve H. Vary başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu çalışmalar sonucunda Pulur Höyük'te ilk yerleşim Son Kalkolitik Çağ'dan itibaren başlamıştır. Ayrıca bu yerleşim yeri Karasu Nehrine yakın olduğu için hayvancılığın gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. Pulur halkı yaşamsal ekonomileri yerşekillerine bağlı olarak daha çok hayvancılık yapılmış ve az da olsa kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar tarımsal üretim gerçekleştirmiştir.³⁰³

Pulur yerleşmesinin mimari yapısıyla alakalı sadece sondaj çalışmalarının IV. katında Son Kalkolitik Çağ'a ait olan ocak ve kerpiçten yapılmış bir duvara rastlanılmıştır. Pulur yerleşmesi çanak çömlek bakımından Karaz Höyüğü'nde bulunan el yapımı çanak çömlekleri kullanmışlardır. IV. Katmanın altına inilemediği için Pulur yerleşmesi hakkında yeterice bilgi edinilememiştir.³⁰⁴

Pulur yerleşmesinde elde edilen bulgular Karaz Höyüğü ile benzerlik gösterdiği tespit edilmiş olup ayrıca Güney Kafkasya ile etkileşim yaşadığı tespit edilmiştir. Elde edilen metal guruplar içerisinde balta ve orakların çok olması bölge halkının yaşamsal ekonomilerinin tarımsal üretimin yanında hayvancılığa dayandığını göstermiştir.³⁰⁵ Bunun dışında küçük buluntular olarakta taş eserler, obsidiyen, ip bükmede kullanılan kemikten yapılmış ağırşaklar, taraklar gibi buluntuların tespit edilmesi bölge halkının kendi ihtiyaçlarını çevresindeki ekolojik sistemin sunduklarıyla karşılamıştır.³⁰⁶

2.3.13. Tilkitepe

Van ilinin 8 km güneyinde, Van Gölü'nün kıyısında yer alan Tilkitepe höyüğü 45 m çapında ve 10 m yüksekliğe sahiptir. İlk defa 1899 yılında İngiliz arkeolog Belck tarafından tespit edilmiştir. 1937 yılında ise Edward Rilley tarafından kazılar yapılmıştır.³⁰⁷ Bu kazılar neticesinde açılan açmada yerleşme yerinin ancak tabakalanması saptanabilmiştir. Bu kazıdan iki yıl sonra 1939 yılında C. Kınay

³⁰³ Hamit Zübeyir Koşay, *Pulur Kazısı*, VI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, 1967 Ankara, s. 14.

³⁰⁴ Pulur, , <http://www.tayproject.org>, Erişim Tarihi: 01.03.2022.

³⁰⁵ Mehmet Işıklı, *Erzurum'un İlk Madencileri*, s. 62-63.

³⁰⁶ A. Semih Güneri, *Erzurum Karaz, Pulur ve Güzelova'da Geç Karaz Kültürü Evresi Yerleşmeleri ile ilgili Arkeolojik Keşifler*, s. 275-276.

³⁰⁷Edward Rilley, "Tilkitepe'deki İlk Kazılar", Türk Tarih Arkeoloji Etnoloji Dergisi, C: 4, s. 145.

başkanlığında; K. Lake ve S. Lake yönetiminde yapılan kazılarda ise; 4 tabaka tespit edilmiştir.³⁰⁸

Rilley tarafından yapılan kazılarda höyüğün mimari kalıntıları hakkında bilgilere tabakalanmanın en altında bulunan III. tabakada 6 m seviyesinde olan ateşten kararmış büyük taşlar tespit edilmiştir. Bunun dışında II. Tabakanın kül tabakasının altında çapları 2 m'yi bulan onlarca yuvarlak planlı yapının dışında bir de 1 m boyunda taş temel tespit edilmiştir.³⁰⁹

Tilkitepe Höyüğü'nde çıkarılan çanak çömleklere baktığımızda Halaf kültürünün etkisi karşımıza çıkmıştır. Yapılan kazılarda saman katkılı, devetüyü astarlı ve mat kırmızı hatlarla bezenmiş Halaf çanak çömleklerinin varlığı ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Halaf kültürünün yayılım alanları içerisinde en kuzey uçta bulunan Tilkitepe yerleşmesinin Mezopotamya ile bağlantı kurmasının bir diğer nedeni ise doğal cam ticareti açısından da önemli bir merkez olması sayılmıştır.³¹⁰ Kalkolitik Çağ'da Tilkitepe ve Muş arasında bulunan bu halaf kültürüne ait kaplar ayrıca obsidyen ticareti ile geniş coğrafyaları etkileyen bir sosyal örgütlenmenin kanıtı sayılmıştır.³¹¹ Yapılan kazılarda derine inildikçe Geç Obeyd kültürüne ait çanak çömleklere rastlanılmıştır. Orta kalitede olan bu çanak çömlekler kâse, bardak ve taslardan oluşmaktadır.³¹² Bunlar dışında Tilkitepe'de elde edilen bulgular neticesinde sadece Mezopotamya kültürleri ile değil aynı zamanda İran'da Geoytepe ve Tepe Silk buluntuları ile benzerlikler taşımıştır. Bundan yola çıkılarak Kuzey İran ve Azerbaycan kültür bölgesi içinde olduğu görülmüştür.³¹³

Tilkitepe kazılarında insan kalıntılara bakacak olursak; Çoğu II. evreden ele geçen ve sayıca oldukça çok olan gömütlerin birçoğu toprak mezardır. Bunun bir hastalık ya da zelzele; yangın gibi doğal bir afet sonucunda olduğu düşünülmüştür. Ayrıca bunun dışında yerleşme içinde; ölü hediye ve ölüne üstüne aşı boyası

³⁰⁸ Tilkitepe, <http://www.tayproject.org>, Erişim Tarihi: 01.03.2022.

³⁰⁹ Edward Rilley, "Tilkitepe'deki İlk Kazıları, s. 149.

³¹⁰ Sırrı Tiryaki, Başlangıçtan Orta Demir Çağı'na Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı, s. 63.

³¹¹ Sırrı Tiryaki, *Eski Çağ'da Muş* s. 85.

³¹² Burcu Saygılı, *Tilki Tepe*, https://www.academia.edu/33769030/Tilki_Tepe, s. 15 Erişim Tarihi: 03.05.2021.

³¹³ Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, s. 188.

serpiştirilmiş tekli mezarlar da vardır. II. tabakada iki çocuk ölüsünün küçük bir küpe ile gömüldüğü tespit edilmiştir. Tüm ölüer hocker biçiminde gömülmüştür.³¹⁴

Kalkolitik Çağ'da insanlar günlük yaşamı kolaylaştırmak ve aletlerin yapımında kullanılan hammaddeye ulaşmak için ticaret ağları geliştirmiştir. Bundan ötürü Tilkitepe'nin Süphan ve Nemrut eteklerinde bol miktarda bulunan obsidiyen yataklarına yakın olması Mezopotamya kültürleri ticari ilişkiler kurmuştur. Bölgede çıkartılan obsidiyenler arasında en yoğun gurubu dilgi çekirdekler oluşturmuştur. İhtiyaçtan fazla olan obsidiyenler ticari amaçla kullanılmıştır. Bunlar dışında çıkarılan bulgular arasında bıçaklar, kazıyıcılar, alet yapmak için kırılmış çeşitli parçalarda tespit edilmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi'nin ilk kazılan höyüklerden biri olan Tilkitepe, bölgenin Kalkolitik Çağ'ı hakkında önemli somut bilgiler elde etmemizi sağlamıştır. Konumu itibariyle Halaf ve Obeyd kültürlerinin kuzeyde en uç noktada olan ticaret kolonisi durumundadır. Van Gölü'nün kıyısında kurulan bu yerleşim yeri içme suyunu etrafında bulunan küçük pınarlardan sağlamıştır. Doğal su kaynağı olan Van Gölü'nün kıyısında kurulmasına rağmen ticari statüsünü hammaddenin bol olduğu yer altı kaynaklarından almıştır.³¹⁵

2.4. Tunç Çağ Yerleşimleri

Kalkolitik Çağ'da bugünküne yakın coğrafi şartların oluşmasıyla insanlar daha fazla mal üretmenin yollarını aramaya başlamıştır. Bunun için organize bir şekilde iş gücünün sağlanması, depolama tesislerinin kurulması ve bunların korunmasını sağlayabilecek bir organizasyonun kurulması gerekiydi. Bunlar için ilk adımlar Kalkolitik Çağ'da atıldı. Ancak hammadde ihtiyacına bağlı olarak ticaretin artması bazı dışa kapalı kültürleri izole ederek yeni bir çağın başlamasını sağlamıştır.³¹⁶

Tunç Çağı'nın başlamasıyla daha iyi örgütlenebilen toplumlar ortaya çıkmıştır. Bu çağ ile birlikte Anadolu'da yönetici konumda olan kişilerin görkemli yaşamları ön plana çıkmış ve halk arasında sosyal sınıfların daha belirgin bir hale gelmesine neden olmuştur. Tunç Çağı'nda bakır-arsen ya da bakır-kalay madenlerini kullanarak daha etkili silahların üretilmesini ve daha ince süs eşyaların yapılmasını olanaklı hale

³¹⁴ Edward Rille, "Tilkitepe'deki İlk Kazıları, s. 145-150.

³¹⁵ Burcu Saygılı, *Tilki Tepe*, s. 15.

³¹⁶ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 116.

getirmiştir.³¹⁷ Ayrıca Tunç Çağlar'da değişen yaşam koşullarına bağlı olarak tarım ve ticaretin yanı sıra maden işçiliği de önemli ölçüde artmıştır. Madencilik gelişmesiyle Mezopotamya ve Anadolu arasında maden ticaretine dayalı ekonomik ilişkiler artmıştır.³¹⁸ Bununla birlikte ticaretin gelişmesi ile bazı ihtiyaçların karşılanmasında dışa bağımlı olunması kentlerin oluşup ve siyasi bir güç haline gelmelerine katkı sağlamıştır.³¹⁹

Tunç Çağlar ile birlikte Doğu Anadolu Bölgesi'nde sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Tunç Çağlar'da Doğu Anadolu Bölgesi, Mezopotamya, Kuzeybatı İran ve Kafkasya kültürleriyle etkileşim yaşamıştır. Mezopotamya ile gelişen ilişkiler neticesinde madencilik tekniklerinin gelişmesini sağlamış böylece farklı meslek guruplarında uzmanlaşma görülmüştür. Halkın refah seviyesi artarak nüfus artmış buna paralel olarak yerleşim yerlerinde de artış görülmüştür.³²⁰ İlk Tunç Çağı'nın başlamasıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Mezopotamya ve Kuzey Suriye arasında yoğun bir ticari ve kültürel ilişki söz konusuken ilerleyen zamanlarda aşamalı olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nin Transkafkasya kültürünün etkisi altına girmeye başlamıştır.³²¹

Doğu Anadolu Bölgesi'nde teknolojiye bağlı olarak madencilik alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler sonucunda bölgede güçlü ekonomilerden oluşan beyliklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin coğrafi yapısından ötürü ve doğal su kaynakları olan Murat, Karasu ve Kura-Aras Nehirleri'nin geçtiği vadilerde hayvancılık önemli bir ekonomik kaynak haline gelmiş, buna bağlı olarak Kuzeybatı İran ve Kafkasya'dan yoğun göçler almasına neden olmuştur. Hayvancılık için bölgeye gelen pastoral guruplar beyliklerin oluşmasını hızlandırmış böylece bölgeler arası kültürel etkileşim hız kazanmıştır.³²² Doğu Anadolu Bölgesi'nin dağlık yapısı ve kış şartlarının uzun

³¹⁷ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 117.

³¹⁸ Oktay Başak, *Taş Çağı'ndan Tunç Çağı'na Anadolu'da Maden Sanatının Gelişimi Ve Kullanımı*, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/28448>, s. 22-23, Erişim Tarihi: 01.04.2022.

³¹⁹ Türkan Kejanlı, *Anadolu'da İlk Yerleşmeler Ve Kentleşme Eğilimleri*, Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi, <https://dergipark.org.tr/en/pub/fudad/issue/47056/591981>, s. 91 Erişim Tarihi: 15.06.2022.

³²⁰ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 109

³²¹ Turgut Yiğit, *İlk Tunç Çağı'nın Son Evresinde Anadolu'nun Siyasal Görünümü*, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/782553>, s. 172.

³²² Sırrı Tiryaki, *Başlangıçtan Orta Demir Çağı'na Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo - Ekonomik Yapısı*, s. 635.

sürmesinden ötürü konar göçerlik bir yaşam biçiminin benimsenmesine neden olmuştur. Özellikle MÖ 3100 yıllarında Aras Irmağı Vadisi civarından yoğun göçler olarak Erzurum-Kars Bölgesi ve Van-Muş Bölgesi'ni de içine alarak geniş bir coğrafyada etkili olarak insanlar arasında kültürel etkileşim yaşanmıştır.³²³ Doğu Anadolu Bölgesi'nin iklimi ve bitki örtüsü yaşamsal ekonomide hayvancılığın gelişmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca Sos Höyük, Karaz, Pular, Arslantepe ve diğer yerleşim yerlerinde de hayvan kemiklerinin oransal olarak fazla oluşu hayvancılığın önemli bir ekonomik kaynak olduğunu kanıtlamıştır.³²⁴ Doğu Anadolu Bölgesi'nde akarsuların derin vadiler oluşturarak akması ve yüksek düzlüklerinde bol miktarda otlakların oluşu hayvancılığı geliştirmekle birlikte insan topluluklarının göçebe yaşamı benimsemesine neden olmuştur.³²⁵

Doğu Anadolu Bölgesi'nin coğrafi şartları da göz önünde bulundurularak doğal su kaynaklarının geçtiği geniş bir alanda hayvancılık geçim ekonomisinde önemli bir yer edinmiştir. Tunç Çağlar'da Doğu Anadolu Bölgesi'nde hayvancılığın bu denli gelişmesinde akarsu vadilerinde bol miktarda bulunan otlakların yanı sıra Transkafkasya'dan gelen pastoral gruplarında etkisi olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Malatya ve Elazığ bölgesinde ise iklimin kısmen daha ılıman olduğu su kaynaklarına yakın ovalarda Altınova ve Malatya ovalarında geçim ekonomisi olarak tarımcılık benimsenmiştir.³²⁶ Aynı zamanda Elazığ-Malatya'da kurulan yerleşim yerleri daha güçlü ve büyük yerleşim yerlerine hâkim olurken, bölgenin kuzey kesimi ise daha çok hayvancılıkla uğraşan pastoral köy yerleşmelerine sahne olmuştur. Kısacası Doğu Anadolu Bölgesi'nde Doğal su kaynakların derin vadiler oluşturduğu alanlarda yaşamsal ekonomide hayvancılık ön plana çıkmış, alüvyon ovaların olduğu düzlüklerde ise yaşamsal ekonomi tarım alanında gelişmiştir.³²⁷ Bununla birlikte Erken Tunç Çağı'nın sonlarında bölgeler arası yoğun ticaret yapan kişilerin

³²³ Sırrı Tiryaki, *Başlangıçtan Orta Demir Çağı'na Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo - Ekonomik Yapısı*, s. 635-636.

³²⁴ Emsal Koçerdin Öztürk, *Pastoralizm ve Doğu Anadolu*, Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Dergisi, C 4, S 2, Bahar 2018, s. 132.

³²⁵ Adnan Baysal, *Doğu Anadolu Arkeolojisinde Göçebelik Ve Yaylacılık Kültürü (M.Ö. II. Bin): Veriler Işığında Yeni Düşünceler*, Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl.13, Sayı.23, 2012, s. 258.

³²⁶ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 114.

³²⁷ Savaş Harmanakaya, *Türkiye İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme*, http://w.tayproject.org/downloads/ITC_SH.pdf, s. 29 (Erişim Tarihi: 20.06.2021).

zenginleştığı görülmüştür. Böylece zenginleşen kişiler birer siyasi güç haline gelerek kent devletinin oluşmasına katkı sağlamıştır.³²⁸

2.4.1. Aşvan Kale

Elazığ ilinin yaklaşık olarak 35 km kuzeybatısında, Murat Nehri'nin güney tarafında bulunan Aşvan (Muratçık) köyünün hemen batısında yer almıştır. Bu yerleşim yerinde ilk bilimsel çalışma 1945 yılında K. Kökten tarafından yapılmış³²⁹ daha sonra ise 1967 yılında R. Whallon ve S. Kantman tarafından araştırılmıştır.³³⁰ Kurtarma kazıları ise 1968-72 yıllarında; D.H. French başkanlığında; S. Mitchell yönetiminde; Keban Projesi çerçevesinde yapılmıştır. Bu kazılar neticesinde İlk Tunç Çağ tabakalarına höyüğün kuzeyinde açılan basamaklı açmada ulaşılmıştır.³³¹

Aşvan Kale yerleşmesinde bilimsel kazılar sonucunda İlk Tunç Çağı III sonuna tarihlenen mimari yapı tespit edilmiştir. Bir oda şeklinde karşımıza çıkan bu mimari yapı 3,45x3,75 boyutlarındadır. Bu yapının duvarları ise kerpiç tuğladan inşa edilmiştir.³³² Mimarinin dışında höyüğün üst yapı katlarında ele geçirilen bulgular arasında Karaz kültürüne ait devetüyü, renkli açkılı birçok çanak çömlekler tespit edilmiştir. Alt yapı katlarında ise yine Karaz kültürüne ait kırmızı-siyah açkılı kaplar bulunmuştur. Karaz kültürüne ait tüm bu kaplar tamamen el yapımı olmakla birlikte taşçık ve saman katkılı hamurdan yapıldığı anlaşılmıştır. Bu kaplar dışında az sayıda Suriye ve Mezopotamya kültürlerine ait kaplarda bulunmuştur. Ayrıca başka yerleşmelerle ticari bağlantılarının olduğunu kanıtlayan silindir bir mühürde ele geçirilmiştir. Mührün bulunması Aşvan Kale yerleşmesinde ticari faaliyetlerin yapılmasını sağlayan ve yapılan organizasyonları denetleyebilen politik bir gücün olduğunu göstermiştir. Aşvan Kale, Murat Nehrinin verimli havzasında kurulduğu için tarım ekonomisi bakımından oldukça önemli bir merkez sayılmıştır. Tahılların beslenme kültürlerinde önemli bir yere sahip olması tarımcılık alanında ileri bir seviyede olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda su kaynaklarını bilinçli kullanmaları

³²⁸ Rabia Akarsu, *Erken Tunç Çağı Sonu ve Orta Tunç Çağı'nda Güneybatı Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/32473>, s. 214, (Erişim Tarihi: 20.06.2022).

³²⁹ İ. Kılıç Kökten, *1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları*, s. 160-162.

³³⁰ Robert Whallon, *Doğu-orta Türkiye'deki Keban rezervuar alanının arkeolojik bir araştırması* (Cilt 11). U of M Müzesi Anthro Arkeolojisi.1979, s. 168.

³³¹ David French, *Aşvan 1971 Recent Archaeological Reserch in Turkey*, Anatolian Studies, Volume 22, Ankara 1972, s. 11-12.

³³² Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 139.

sayesinde refah düzeyi artmış bir ticaret merkezi haline dönüşmüştür. Ayrıca kurtarma kazılarında madenden yapılmış süs eşyaları ele geçirilerek madeni işledikleri ve kendi ihtiyaçları doğrultusunda madeni eşyalarını kullandıkları anlaşılmıştır.³³³

2.4.2. Han İbrahim Şah

Han İbrahim Şah Höyüğü, Elazığ ilinin yaklaşık olarak 40 km kuzeybatısında yer alan Balıbey Nahiyesi'nin kuzeydoğusunda; yeni adı Esenkent olan aynı adlı köyün hemen yanında yer almıştır.³³⁴ Bu bölgede ilk defa araştırma yapan K. Kökten tarafından "Han" adıyla belirtilmiştir. 1967 yılında ise R. Whallon ve S. Kantman tarafından yapılan bilimsel araştırmalar neticesinde bilim dünyasına tanıtılmıştır.³³⁵ Daha sonraları 1970 yılında Hayri Ertem başkanlığında yapılan kazılar neticesinde 14 yapı katı saptanmıştır. Bu yerleşme yerinin İlk Tunç Çağı'ndan başlayarak Selçuklu Dönemine kadar yerleşime sahne olduğu tespit edilmiştir.³³⁶

Bu yerleşme yerinin 5. Tabakası İlk Tunç Çağı'na ait yerleşmelerin mimarisi hakkında buluntulara ulaşılmıştır. Bu tabakada dikdörtgen planlı ve iki odası bulunan bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Bulunan mimari yapının yapım tekniklerine bakacak olursak; iki sıralı taş temel üzerine kerpiç duvarlar ile yapıldığı tespit edilmiştir. 6. Tabakada ise hayvan ağılına rastlanılmıştır. Daha sonraki tabakalanmada karşımıza yuvarlak biçimli düz ocaklar ve kerpiç yapıların varlığı tespit edilmiştir.³³⁷

Hanİbrahimşah yerleşmesinin çanak çömleğine bakacak olursak; kazılar neticesinde ele geçirilen çömlüklerin 3 tip çanak çömlek olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi İlk Tunç Çağı I'den III'e kadar görülen Karaz Kültürüne ait siyah ve kahverengi çömlüklerdir. Bu çömlükler geometrik bezekli, irice kum katkılı, saman hamurlu, iyice fırınlanmış, büyük ve orta boyda yapılan el yapımı kaplardır. İkincisi, İlk Tunç Çağı II'den III'e kadar görülen bej yüzey üzerine kahverengi ve vişne çürüğü ile içleri çizilmiş üçgen ve su bezemeleri ile hayvan bezemelerini içine alan küçük ve orta boy şeklinde yapılan kaplardır. Bu kapların Karaz Kültürüne ait

³³³ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 140.

³³⁴ Hayri Ertem, *Hanİbrahimşah Kazısı 1970 Yılı Ön Raporu*, Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı. XIX Cilt.I 1972 Ankara, s. 87.

³³⁵ Robert Whallon, Sönmez Kantman, *Early Bronze Age Development in The Keban Reservoir, East-Central Turkey*, Current Anthropology, Vol. 10, No. 1, 1969 Chicago, s. 128.

³³⁶ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 239-240.

³³⁷ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 240.

kaplarla birlikte görüldüğü saptanmıştır. Üçüncüsü ise İlk Tunç Çağı III'te görülen bej yüzey üzerine siyah geometrik bezemeler içeren ayrıca hamurunda az miktarda bitki katkısı ile kum ve mika katkısı bulunan iyi pişmiş küçük boyda yapılmış çanak çömleklerdir. Farklı türde çanak çömleklerin aynı zamanda görülmesi Han İbrahim Şah yerleşmesinin farklı kültürlerle etkileşim içerisinde olduğunu kanıtlamıştır.³³⁸

Han İbrahim Şah yerleşmesinde yapılan bilimsel kazılar sonucunda madeni kalıntılar arasında bulunan küçük bıçak, Anadolu'da bulunan nadir eserlerden sayılmıştır. Aynı zamanda bu eser üçgen namlulu olmakla birlikte çakı gibi kullanımına uygun iki perçin deliğine de sahiptir.³³⁹ Bunun dışında yerleşme yerinde tarım ve hayvancılığın yapıldığına dair kalıntılar da tespit edilmiştir. Ergüzek Çayı ile küçük bir derenin arasında kurulan Hanıbrahimşah, Özellikle mimari kalıntılarının yanında arpa, buğday, nohut kalıntıları ve kömürleşmiş bal peteklerinin görülmesi tahıl ve arıcılık alanında ileri düzeyde olduklarını göstermiştir. Doğal akarsuların alanında bulunması beslenme alışkanlıklarını çeşitlendirmiştir. Bununla birlikte akarsuların geçtiği ormanlık alanlarda daha çok yabani hayvanlar avlanmıştır. Evcil hayvanlar her ne kadar insanların besin ihtiyaçlarını karşılasa da avcılığın Tunç Çağlarda yoğun bir şekilde yapıldığını kanıtlamıştır. Yabani hayvanların et, kemik, boynuz, derilerinden yararlanılmış ve besin ihtiyaçlarının önemli bir kısmı karşılanmıştır.³⁴⁰

2.4.3. Korucutepe

Elazığ il merkezinin 30 km doğusunda bulunan Aşağı İçme Köyü yakınında yer alan Korucutepe, Keban Baraj Gölü'nün suları altında kalmıştır. Höyük ile alakalı ilk bilimsel çalışmalar 1968-70 yılları arasında M.N. Van Loon, H.G. Güterbock başkanlığında başlamıştır.³⁴¹ Daha sonraları ise 1973-75 yılları arasında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Hititoloji Kürsüsü'nden H. Ertem başkanlığında kapsamlı bir şekilde sürdürülmüştür. Yapılan çalışmalarda tespit edilen tabakalar D, E, F ve G evrelerinde İlk Tunç Çağ'ı buluntularına rastlanılmıştır. Bu yerleşme yerinde yapılan kazılar sonucunda mimari yapısının çevresindeki yerleşim yerleriyle benzerlik gösteren yapılar olduğu anlaşılmıştır. Bu

³³⁸ Hayri Ertem, *Hanıbrahimşah Kazısı 1970 Yılı Ön Raporu*, s. 88.

³³⁹ Han İbrahim Şah, <http://www.tayproject.org>, Erişim Tarihi: 01.03.2022.

³⁴⁰ Hayri Ertem, *Hanıbrahimşah Kazısı 1970 Yılı Ön Raporu*, s. 88-91.

³⁴¹ Maurits Van Loon, Hans G. Güterbock, *The 1970 Excavation at Korucutepe Near Elazığ*, s. 127.

yapılar taş temeller üzerine kalın kerpiç duvarlarla örülen yapılar olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca bu yapıların önünde kutsallığı olduğu anlaşılan ocaklar tespit edilmiştir.³⁴²

Yapılan bilimsel araştırmalar sonucunda Korucutepe Höyüğü'nde çok farklı şekillerden oluşmuş ve çeşitli renklerde çanak çömlek türlerine rastlanılmıştır. Yanmış bir yapı içerisinde çömlek, kase, küpçük, kapak ve kap altlığından oluşan birçok eser tespit edilmiştir. Bu kaplar genellikle saman katkılı, siyah ya da kahverengi açık ve ağız kenarlarında çağın özelliğini yansıtan bant şeklinde türlere rastlanılmıştır. Korucutepe yerleşmesinde MÖ 3. Bin yıllarında el yapımı, saman katkılı ve kırmızı açık kaplar çoğunlukta iken; MÖ 2. Bin yıllarına gelindiğinde çark yapımı, taşçık katkılı kahverengi kaplar ve düzeltilmiş yüzeyli siyah renkli kaplar çoğunluğu oluşturduğu tespit edilmiştir.³⁴³ Özellikle Karaz Kültürü'ne ait çanak çömleklerin bulunmasıyla yerleşme yerinin Karaz Kültürü ile etkileşim içerisinde olduğunu göstermiştir. Bunun dışında bölge halkı için önemli olan bullaların bulunmasıyla yerleşme yerinin etrafındaki diğer kültürlerle ticari faaliyette bulunduğu ve ticarete önemli bir yerleşim yeri olduğunu kanıtlamıştır.³⁴⁴

Kalkolitik Çağ'dan başlayarak Tunç Çağlar ile birlikte madencilik Doğu Anadolu Bölgesi'nde önemli ölçüde gelişmiştir. Korucutepe Höyüğü'nde bir mezardan ham demirden yapılmış 400 gram ağırlığında asa başı, erkeğe ait gümüş bileklik tarzı metal eşyaların bulunması önemli kişilerin güçlerini simgeledikleri düşünülmektedir. Özellikle Korucutepe yerleşmesinde çıkartılan zengin metaller burada elit bir zümrenin yaşadığını kanıtlamıştır.³⁴⁵

Elazığ ve çevresinde bulunan yerleşim yerlerinde yapılan bilimsel araştırmalar sonucunda İlk Tunç Çağı'nda tarımın bölge için önemli ölçüde geliştiğini göstermiştir. Korucutepe yerleşmesinde evlerin yanında tahıl kuyularının bulunması ve değirmen taşı gibi işleme aletlerin çokça bulunması tarımın ileri seviyede olduğunu bize göstermiştir.³⁴⁶ Ayrıca Haringet Çayı'nın oluşturduğu verimli ovalarda tarımla uğraşan çiftçiler zamanla bilgi birikiminin de artmasıyla ekmeçlik ya da

³⁴² Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 143.

³⁴³ Maurits Van Loon, Giorgio Buccellati, *The 1968 Excavation at Korucutepe Near Elazığ*, Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı.17, Cilt. I, 1969 Ankara, s. 79-82.

³⁴⁴ Veli Ünsal, *Doğu Anadolu'da (Malatya – Elazığ) Karaz Türü Yerleşmeler*, s. 324.

³⁴⁵ Sırrı Tiryaki, *Kalkolitik Çağda Doğu Anadolu Bölgesi Madenciliğinin Başlangıç Evreleri* s. 194.

³⁴⁶ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 148.

makarnalık buğdaylar gibi gübreleme ile verimi artan ve daha kolay işlenebilen ürünleri yetiştirmeye yönelmiştir. Korucutepe yerleşmesinde tarım dışında hayvancılık alanında da önemli ölçüde gelişim göstermiştir. Yük hayvanları, besi hayvanları ve av hayvanları gibi birçok hayvanı ihtiyaçlarına göre kullanmıştır. Besi hayvanlarından et ve süt ihtiyaçlarının yanı sıra yün ve kılından da faydalanılmıştır. Evcil hayvanlar her ne kadar et ihtiyaçlarını karşılasa da avcılıktan et ihtiyaçlarının dörtte birini karşılıyordu. Bu da avcılığın halen ekonomik değerinin yüksek olduğunu göstermiştir. Büyük av hayvanlarının yanı sıra balıkçılık ve küçük av hayvanları da avlanılmıştır. Hayvan kemiklerinden de günlük yaşamı kolaylaştıracak bız, delgi ve iğneler gibi araç gereçler yapılmıştır. Korucutepe Höyüğü, etrafında Haringet Çayı'nın bulunması tarım ve hayvancılık alanında uzmanlaşmayı beraberinde getirmiş ve böylece yaşamsal ekonomileri gelişmekle birlikte farklı meslek guruplarında ortaya çıkmasını sağlamıştır.³⁴⁷

2.4.4. Şemsiyetepe

Elazığ il merkezinin batısında bulunan eski Bilaluşağı Köyü'nün 500 metre güneyinde Fırat Nehri'ne doğru uzanan bir burnun üzerinde yer almıştır. Şemsiyetepe yerleşmesinde ilk bilimsel kazıları ODTÜ "Tarihi Eserleri Kurtarma ve Değerlendirme Projesi" kapsamında Muhibbe Darga başkanlığında gerçekleşmiştir. Yapılan kazılar sonucunda toplamda 11 tabaka tespit edilmiş olup bunlardan 4. Tabakadan itibaren İlk Tunç Çağı ve Kalkolitik Çağ tabakaları ortaya çıkarılmıştır.³⁴⁸

Bu yerleşme yerinin İlk Tunç Çağı'na ait mimari yapısı bitişik düzende yapılmış ortak duvarları olan dörtgen planlı evler olduğu tespit edilmiştir. Sel taşları yatağından yapılan duvarların üstü sıvanarak kirli beyaz bir renkle boyanmıştır. Ayrıca bu konutların içerisinde duvarların dibine oturmak ve yatmak için kerpiçten sekilerin yapıldığı ortaya çıkarılmıştır. İlk Tunç Çağı'nın sonlarına doğru ait olduğu düşünülen konutlardan pişmiş topraktan yapılmış stilize kadın, koç ve kuş başlı figürünler ortaya çıkarılmıştır. Bu durum da bize tanrısal/majik anlam taşıyan kültürünün olduğunu göstermiştir.³⁴⁹

³⁴⁷ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 152-154.

³⁴⁸ Muhibbe Darga, *Şemsiyetepe 1979 Yılı Çalışmaları*, II. . Kazı Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1980 Ankara, s. 27-30.

³⁴⁹ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 223-224.

Şemsiyetepe yerleşmesinde yapılan bilimsel araştırmalar neticesinde höyüğün kuzey yamaçlarında İlk Tunç Çağı'na ait Karaz kültürüne ait çanak çömleklere rastlanılmıştır. Karaz malları açık, koyu renk zeminli ve orta boy kaplardan olduğu anlaşılmıştır. Aynı zamanda güneybatı yamaçlarında kazılan açmalarda karaz mutfak kaplarına ait keskin karınlı, uzun boyunlu çömlekler, kırmızı astar boyalı yayvan çanaklar bol miktarda tespit edilmiş olması Karaz Kültürü'nün Şemsiyetepe yerleşmesiyle etkileşimde olduğunu kanıtlamıştır.³⁵⁰ Bununla birlikte açık krem renginde, açık üzeri mat siyah renkte bezemeli olan çömlekler bulunmuştur. Bu çömleklerin gövdelerinde stilize kuş ve kolları sola dönük gamalı haç motifleri görülmüştür. Bu tür kaplara Altınova boyalıları olarakta adlandırılmıştır.³⁵¹ Kısacası Şemsiyetepe yerleşmesinde İlk Tunç Çağına ait çanak çömlekler üç grupta toplanmıştır. Bunlar: Birincisi el yapımı, açık bej zeminli, mika katkılı kaplardır. İkincisi el yapımı Karaz türü kaplar oluşturmuştur. Son olarakta açık bej olan ve pembeye kaçan Kuzey Suriye ithal kapları olarakta bilinen çanak çömlekler oluşturmuştur. Bu da Şemsiyetepe'nin bölgeler arası bir ticaretin olduğu ve farklı kültürlerin etkisinin olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda bu yerleşim yerinin ticari ve kültürel alanlarında önemli bir merkez haline gelmesinde Fırat Nehrine yakın olmasının önemli bir payının olduğu görülmüştür.³⁵²

2.4.5. Taşkun Mevkii

Elazığ il merkezinin 30 km kuzeybatısında bulunan Balibey Nahiyesi'nin 8,5 km kuzeyinde yer alan bir höyüktür. İlk bilimsel araştırmalar D:H. French'in başkanlığında S. Helms'in yönetiminde 1970-73 yılları arasında Aşvan projesi çerçevesinde başlatılmıştır. Yapılan bilimsel kazılar sonucunda Taşkun Mevkii yerleşmesinde mimari yapılar önceleri çit ve çamur tekniğiyle yapılmış; ancak daha sonraları taş temeller üzerine kerpiçten duvarlar örüldüğü ve evler arasında boşluklar olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca önemli bir mimari gelişmede 3. Evrede tespit edilmiş tespit edilen veriler ışığında mimari yapıda çamur, dal, örgü ve kerpiç tekniğinin aynı

³⁵⁰ Muhibbe Darga, *Şemsiyetepe Kazıları 1980 Yılı Buluntuları*, III. Kazı Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1981 Ankara, s. 55-56.

³⁵¹ Derya Taçyıldız, *Anadolu'da Başlangıcından MÖ I. Binyıla Kadar Gamalı Haç (Swastika) Motifinin Ortaya Çıkışı Ve Gelişimi*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Protohistorya Ve Önasya Arkeolojisi, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016 Bilecik, s. 56.

³⁵² Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 225-226.

anda kullanıldığı anlaşılmıştır. Buradan da Transkafkasya etkilerinin mimaride görüldüğü ortaya çıkmıştır.³⁵³

Mimari yapı dışında ortaya çıkarılan çanak çömlekler bölgeye yakın diğer yerleşim yerleriyle benzerlik özellikler olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca kazıyı yöneten S. Helms tarafından çanak çömlekler üç ana gruba ayrılmıştır. Bunlardan ilki açık krem renk fon üzerine kırmızı renkte boya bezemeli çömlekler ile çizi üçgen ve nokta bezemeli devetüyü çömlekler oluşturmuştur. İkinci grup ise devetüyü renkli hamurlu, açık kaplar olarak ayrılmıştır. Son grup olarak ise pembe ve krem renkte tespit edilen çömleklerdir. İkinci ve üçüncü gruplarda bulunan çanak çömlekler bütün tabakalarda tespit edilmiştir. Ayrıca A. Sagona aynı mal guruplarını farklı isimlendirmiştir. Bundan dolayı El yapımı kırmızı-siyah açık mallar Karaz/Erken Transkafkasya malı ile çark yapımı açık renkli; ince yapımların hâkim mal grubu olduğunu ileri sürmüştür.³⁵⁴

Yapılan bilimsel kazılar sonucunda Taşkun Mevkii yerleşmesinde başı bezemeli iğne ile bakır/tunç spiral bulunarak günlük hayatta madeni aletlerden yararlandığı anlaşılmıştır. Madeni buluntuların yanı sıra çakmak taşı ve obsidiyenden yapılmış bıçak ve ok uçları gibi aletlerden de faydalanılmıştır. Taşkun Mevkii, Kuruçay Vadisi ve güneybatısında bulunan küçük bir pınarın havzasında hayvancılık ve tarım yapılmıştır. Yaşamsal ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalı olan bu yerleşim yeri kullandığı çömlekler ile Mezopotamya'daki çömlekler arasında benzerlik olması bölgeler arası ticari faaliyetlerin olduğunu kanıtlamıştır.³⁵⁵

2.4.6. Tepecik

Elazığ il merkezinin 31 km doğusunda Elazığ'ın en verimli toprakları üzerinde yer alan eski yerleşim yerlerinden biridir. İlk bilimsel çalışmalar 1967 yılında Michigan Üniversitesi Antropoloji Müzesi ile Prehistorya Kürsüsü'nden R. Whallon ve S. Kantman başkanlığında Ufuk Esin gibi bilim adamlarının katılımıyla

³⁵³ Svend Helms, *Taşkun Mevkii 1970-1971*, Anatolian Studies, Cilt. 23, 1973 Ankara, s. 109-110.

³⁵⁴ Antonio G. Saguna, *The Aşvan Sites 3, (Erken Bronz Çağı)*, Ankara 1994, s. 5.

³⁵⁵ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 233-234.

gerçekleşmiştir. Tepecik Höyük, Son Neolitik Çağ'dan itibaren başlayarak İlk Demir Çağı'na kadar çeşitli kültürlerin barındığı bir yerleşim yeri olduğu tespit edilmiştir.³⁵⁶

Tepecik Höyük, mimari yapı olarak Uruk Kültürü, Karaz Kültürü ve Hint Çağı yapılarıyla benzer özellikler göstermiştir. Örneğin Karaz Kültürünün kerpiç yapıları ve Hint Çağı'nın taş temelli yapıları ortaya çıkarılmıştır.³⁵⁷ İlk Tunç Çağı'na ait yapılar çoğunlukla taş temelsiz olarak kerpiç duvarlarla örülen dörtgen planlı, bitişik düzende yapılmış köy konutları olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak İlk Tunç Çağı I'in sonlarına gelindiğinde yerleşmelerin taş temelli olduğu ve konutların etrafının surla çevrildiği ve evlerin surla bitişik nizamda yapıldığı anlaşılmıştır.³⁵⁸ İlk Tunç Çağı II evresinde evlerin duvarlarının kerpiçle örüldüğü yani ana yapı malzemelerinin kerpiç olduğu anlaşılmakla birlikte mimari yapılarının dörtgen olarak karşımıza çıktığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu yapılar içerisinde sekiler mekân ve ocaklarda görülmüştür. Tepecik Höyüğü'nün mimari alanda en geniş açma yapıldığı dönem İlk Tunç Çağı III evresi olarak karşımıza çıkmıştır. Ana planın değişmediği bu evrede Doğu-batı; kuzey-güney yönlerinde birbirini kesen sokakların ayırdığı düzenli mahallelerin olduğu tespit edilmiştir. Bu evrede evler genellikle iki odalı ve içerisinde sekilerin, dörtgen planlı kubbeli fırınların ve at nalına benzeyen ocakların olduğu tespit edilmiştir.³⁵⁹

Tepecik Höyük'te çok miktarda çanak çömlek türüne rastlanılmakla birlikte bulunan çanak çömlekler birkaç gruba ayrılmıştır. Bunlar içerisinde en yaygın olanı tamamen el yapımı olan Karaz (Khirbet Kerak) çanak çömleği olarak karşımıza çıkmıştır. Bunun dışında hamurunda bol kum, ince taşçık ve az mika katkılı olan Orta Anadolu tipi çanak çömlekleri de bulunmuştur. Ayrıca Uruk tipi çanak çömlekleri ve açık renk ve kırmızı hamurdan yapılmış saman katkılı mutfak türü çanak çömleklerde tespit edilmiştir.³⁶⁰ İlk Tunç Çağ'dan itibaren Erken Transkafkasya Karaz malları olarak da bilinen siyah-kırmızı açkılı mal grubunda tanımlanan çanak çömleklerle karşılaşılmıştır. Tespit edilen Karaz mallarının bir

³⁵⁶ Ufuk Esin, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Eski Eserleri Kurtarma Projesi Tepecik Kazıları*, VII. Türk Tarih Kongresi, Cilt I, 1970 Ankara, s. 42-43.

³⁵⁷ Veli Ünsal, *Doğu Anadolu'da (Malatya – Elazığ) Karaz Türü Yerleşmeler*, s. 326.

³⁵⁸ Ufuk Esin, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Kürsüsü Tepecik Kazısı 1968 Raporu*, s. 54.

³⁵⁹ Ufuk Esin, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Eski Eserleri Kurtarma Projesi Tepecik Kazıları*, s. 44.

³⁶⁰ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 158-159.

kısımında şerit, oluk-yiv, çiz-i-kazı şeklinde yapılmış bezemelerin olduğu anlaşılmıştır. Bezemeler genellikle depolarda kullanılan büyük küplerin üzerine çoğunlukla geometrik ve az sayıda insan ve hayvan figürleri şeklinde işlenmiştir. Karaz malları biçim olarak yeknesaktır. Ayrıca Geniş ağızlı kase, çömlek, küp-testi, kupa, dar boyunlu kap, lenger, kapak, kap altlıkları gibi biçimler izlemiştir. Karaz mallarının yanı sıra İlk Tunç Çağı II ve III. Evrede de görülen boya bezekli mal örnekleri de tespit edilmiştir. Bu mal grubu genellikle tek renk şeklinde devam etmiştir. Bu mallara açık renk zemin üzerine kırmızı, siyah, kahverengi renk boya ile Karaz malında görülen bezekler ile boyandığı anlaşılmıştır³⁶¹.

Yapılan bilimsel kazılar sonucunda bulunan ocağın içerisinde bakır bir iğne parçası bulunmuştur. Ayrıca başka bir mekânın içerisinde maden bir küpe ve bukle halkası tespit edilmiştir. Bunlar dışında Tepecik Höyük'te madencilğin ileri düzeyde olduğunu gösteren bir madeni kalıp bulunmuştur. Bu yerleşme yerinde maden işçiliğinin yanı sıra kemikten yapılmış mekik ve ok ucunun bulunmasıyla kemik işçiliğinin de geliştiğini göstermiştir. Madeni kalıntılar dışında Tepecik Höyük, Heringet Çayı'nın suladığı verimli topraklarda kurulmasıyla tarım ve hayvancılık alanında da ileri bir seviyede olduğu anlaşılmıştır. Yapılan kazılar sonucunda arpa, buğday, mercimek ve üzüm kalıntıları tespit edilmiştir. Ayrıca bu doğal su kaynağının havzasında evcil hayvan sürülerinden yararlanılmakla birlikte besin ihtiyaçlarının bir kısmını da avcılıkla temin etmeye devam etmiştir. En yaygın av hayvanı olarak kızıl geyik avlanılmıştır. Evcil hayvanlar olarakta sığır, keçi, koyun ve domuz beslenilmiş et ihtiyacının büyük bir kısmı büyük geviş getiren hayvan olarak bilinen sığırlardan karşıladığı tespit edilmiştir. Heringet Çayı'nın olması yaşamsal ekonominin canlanmasına ve mutfak kültürünün gelişmesine katkı sağlamıştır.³⁶²

İlk Tun Çağı'nda kasaba görünümünde olan Tepecik yerleşmesi kap kakak üretiminin bol olduğu bir ticari merkez konumundaydı. Ticaretin varlığını kanıtlayan en önemli unsur ise ele geçen pişmiş toprak ve taş mühürlerden anlaşılmıştır. Ayrıca Tepecik yerleşmesini önemli kılan bir başka unsur ise Mezopotamya- Kafkasya; Kuzeydoğu Anadolu-İç Anadolu bölgeleri arasında önemli bir köprü konumunda

³⁶¹ Ufuk Esin, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Eski Eserleri Kurtarma Projesi Tepecik Kazıları*, s. 49.

³⁶² Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 168-169.

olması ve ticari faaliyetlerin gelişmiş olması Anadolu ve diğer Yakındoğu ülkeleri arasında kültürel etkileşimin yaşandığı bir merkez olduğunu kanıtlamıştır.³⁶³

2.4.7. Norşuntepe

Elazığ il merkezinin 26 km güneydoğusunda bulunan Alışam, Yukarı Ağınsı ve Aşağı Ağınsı köyleri arasında yer almıştır. Yukarı Fırat havzasında antik yerleşim merkezleri arasında bulunan Norşuntepe en görkemli dönemini MÖ 4 bin ve MÖ 3 bin yılları arasında yaşamıştır. Özellikle Norşuntepe yerleşmesi İlk Tunç Çağı'nda bütün yerleşim merkezleri içinde artan nüfusu, üretimi ve gelişen ekonomisi ile dikkat çekmiştir.³⁶⁴ Norşuntepe yerleşmesinin İlk Tunç Çağı'ndaki mimari yapıların çevresi koruma duvarı ile çevrilmiştir. Genellikle iki odalı iç kısımları beyaz sıvalı olan evler tespit edilmiştir. Bu tür evlerin tavanlarını taşıyan direkler kullanılmıştır. İlk Tunç Çağı'nda Anadolu'da yaygın olan direkli evler Norşuntepe yerleşmesinde de yaygın bir şekilde görülmüştür.³⁶⁵ Bu tür mimari yapıların tavanları da ahşap kafes üzerine kemiş, saz ve ottan bir tabaka ile kapatıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte 16. Yapı katında boynuz çıkıntılı bir ocak bulunmasıyla Karaz Kültürü'nün etkisi olduğu anlaşılmıştır. 14. Yapı katından itibaren ahşap direkli evlerin yerini kerpiç yapıların aldığı görülmüştür. 9 ve 8. Yapı katlarında artık evlerin arasında geçitlerin olduğu ve mahallelerin meydana geldiği görülmüştür. Böylece kentleşme emarelerinin görüldüğü tespit edilmiştir.³⁶⁶

Yapılan bilimsel araştırmalar sonucunda Norşuntepe yerleşmesinde Orta ve Son Tunç Çağlar'ına ait oldukça fazla çanak çömlek türlerine rastlanılmıştır. Bu çanak çömlekler el yapımı, siyah kahverengi veya okr renkli olarak karşımıza çıkmıştır. Bunlar içerisinde kâseler, fincanlar, yuvarlak omuzlu gövdeye bitişen konkav silindir boyunlu çanaklar, yüksek konik boyunlu kaplar ve testiler oldukça fazladır.³⁶⁷ İlk Tunç Çağı'nda Norşuntepe yerleşmesinde gerek çanak çömlekler gerekse mimari olsun İç Anadolu Bölgesi ile benzerlikler taşıdığı anlaşılmıştır. Bu da İç Anadolu Bölgesi'nde bulunan yerleşmeler ile Norşuntepe yerleşmesi arasında

³⁶³ Ufuk Esin, *Tepecik ve Tülintepe Kazıları*, s. 67.

³⁶⁴ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 177.

³⁶⁵ Harald Hauptmann, *Kalkolitik Çağ'dan İlk Tunç Çağının Bitimine Kadar Norşuntepe'de Yerleşmenin Gelişimi*, s. 59.

³⁶⁶ Harald Hauptmann, *Norşuntepe Kazıları 1973, Keban Projesi 1973 Çalışmaları*, Ankara 1979, s. 51-53.

³⁶⁷ Harald Hauptmann, *Kalkolitik Çağ'dan İlk Tunç Çağının Bitimine Kadar Norşuntepe'de Yerleşmenin Gelişimi*, s. 60.

ticari bir bağlantının olduğunu kanıtlamıştır. Ayrıca Norşuntepe’de İlk Tunç II ve III. Evrelerinden itibaren Karaz kültürüne ait çanak çömleklerin yoğun olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durum bölgede Transkafkasya kültürünün etkisini artırdığını göstermiştir.³⁶⁸ Karaz kültürüne ait çanak çömlekler siyah cilalı kabarma bezemeli kaplardan olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca bu kaplarda kabartma şeritler veya oluklardan oluşan bezeme de görülmüştür. Bunlar dışında yuvarlak omuzlu, silindirik boyunlu ve ağız kenarı dışa dönük çömleklerin yanı sıra Nahçıvan kulplu büyük kapaklarda önemli türler arasında sayılmıştır.³⁶⁹

İlk Tunç Çağı’ndan itibaren sosyal, ekonomik ve kültürel gelişiminin yanı sıra madencilik de önemli ölçüde geliştiği siyasi gücün oluşmasında önemli bir yer edinmiştir. Çünkü bakır ve kalay karışımından elde edilen Tunç (bronz) alaşımından daha dayanıklı silahlar üretilmiştir. Bundan ötürü Norşuntepe yerleşmesi madencilik alanında önemli yerleşmeler arasında sayılmıştır.³⁷⁰ Yapılan bilimsel araştırmalar sonucunda Tunç Çağları zamanına ait maden işleme aletleri ve madeni eserler gibi buluntular tespit edilmiştir. Özellikle maden eritme fırınları, potalar taş kalıplar, çeşitli bronz eşya ve silahlar bölgenin madeni anlamda önemli bir merkez olduğunu kanıtlamıştır. Ayrıca Yukarı Fırat Havzası’nda bakır ve kurşun filizlerinin bulunması tarih öncesi çağlardan itibaren bölgeyi madencilik alanında önemli kılmıştır.³⁷¹

Norşuntepe yerleşmesinde İlk Tunç Çağı’nda beslenmede avcılığın besicilikten daha yoğun olduğu anlaşılmış; özellikle 30-25. yapı katlarında daha çok yabani koyun, yabani keçi ve yabani sığır avlandığı analizler sonucunda anlaşılmıştır.³⁷² Hayvancılık dışında Heringet Çayı’nın birleştiği Karasu Nehri ile sulanan Norşuntepe yerleşmesi verimli alüvyon ovalarda çok yoğun bir tarım ekonomisine sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca tahıllar arasında en çok buğday ve kılçıksız arpa üretilmiştir. Doğal su kaynaklarının varlığı ile yaşamsal ekonomi haline gelen tarım ve hayvancılıkta önemli gelişme sağlayan Norşuntepe yerleşmesi taş aletler de kullanmaya devam etmiştir. Özellikle hammaddesi obsidiyene dayanan ok uçları,

³⁶⁸ Veli Ünsal, *Doğu Anadolu’da (Malatya – Elazığ) Karaz Türü Yerleşmeler*, s. 325.

³⁶⁹ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 186.

³⁷⁰ Yüksel Arslantaş, *Kalkolitik ve Tunç Çağı’nda Norşuntepe’nin Suriye ve Mezopotamya İle İlişkileri*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi Cilt: V, Sayı:1, s. 6.

³⁷¹ Şeref Kuş, Alaaddin Çukur, *Yukarı Fırat Havzası Maden Ocakları ve Bazı Arkeolojik Buluntularla İlişkileri*, IV. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Ankara 1988, s. 29-32.

³⁷² Harald Hauptmann, *Kalkolitik Çağ’dan İlk Tunç Çağının Bitimine Kadar Norşuntepe’de Yerleşmenin Gelişimi*, s. 59.

kazıyıcılar, deliciler, orak-bıçaklar gibi silah ve aletlerde kullanmışlardır. Kısacası Norşuntepe yerleşmesi her alanda önemli gelişmeler yaşamış ve bölgeler arası ticari bir köprü görevi görmüştür.³⁷³

2.4.8. Pulur Sakyol

Elazığ il merkezinin 45 km kuzeybatısında bulunan eski adıyla Pulur; yeni adıyla Sakyol Köyü'nün hemen kuzeydoğusunda yer almıştır. İlk bilimsel çalışma 1967 yılında Keban Projesi kapsamında R. Whallon ve S. Kantman başkanlığında yapılan yüzey araştırmasında N 52 / 5 numarası ile belgelenmiştir.³⁷⁴ Höyüğün baraj göl suları altında kalacak olmasından dolayı H.Z. Koşay başkanlığında 1968-70 kazılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda 13 tabaka saptanmıştır. Bu tabakalardan XIII-XII. tabakalar Son Kalkolitik Çağ'a; diğer XI-I tabakaların ise İlk Tunç Çağı'na ait olduğu anlaşılmıştır.³⁷⁵

Yapılan bilimsel kazılar sonucunda Pulur (Sakyol) yerleşmesinin mimari yerleşmesinin yapı malzemesinde sel taşları, kerpiç, çamur dolgu ve üstü kil sıvalı çitler kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca damların ana girişlerini odanın ortasına dikilen direklerin tuttuğu anlaşılmıştır. Bu yerleşme yerinin mimari yapısı dışarıdan gelen saldırıları önlemek ve kendi güvenlikleri için dışa kapalı ve sıkı sıkıya birbirine bağlı, adeta bir kale görünümünü sağlayan biçimde yapıldığı görülmüştür. Ayrıca evlerin içerisinde odun kütüklerini yakmak için büyük ocak, hemen yanında at nalına benzeyen küçük ocak, öğütme taşı ve uygun yerlerde yapılmış sedir sekilere rastlanılmıştır.³⁷⁶

Pulur (Sakyol) yerleşmesinde İlk Tunç Çağı'na ait olan çanak çömlekler genellikle beyaz toraktan el yapımı kırmızı zemin üzerine pembe ve kahverengine çalan renklerden yapıldığı, ayrıca geometrik boya bezemeli, çift renkli parçalar olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte siyah perdahlı yağlı kayış görünümlü çanak çömleklerde ise Karaz türü kabartma şekillerinin olduğu görülmüştür. Karaz kültürünün etkileri görülen bu yerleşme yerinde binlerce görülen çanak çömleğe

³⁷³ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 191-193.

³⁷⁴ R. Whallon, S. Kantman, *Keban Barajı Su Birikim Alanı Yüzey Araştırması 1968 Yaz Çalışmaları*, Ankara 1970, s. 5.

³⁷⁵ Hamit Zübeyir Koşay, *Sakyol (Pulur) Tarih Öncesi Kazısı*, s. 53.

³⁷⁶ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 205-206.

rağmen madencilik alanında çok fazla bir esere rastlanılmamıştır.³⁷⁷ Madencilikğin önemli bir meslek haline geldiği İlk Tunç Çağ'da Pulur sakinleri bakır cevherini eriterek balta, kargı ucu gibi eserler yapmıştır. Yapılan bilimsel kazılar sonucunda 4 adet maden eserlerine ve bakır cüruflarına rastlanılmıştır.³⁷⁸ Ayrıca bulunan orak, obsidiyen kazgıç ve öğütme taşlarının bulunmasıyla tarımla uğraştıklarını göstermiştir. Aslında Pulur (Sakyol) yerleşmesi Murat ve Karasu Nehirleri'nin birleştiği verimli ovalarda Neolitik Çağ'dan itibaren tarımın yapıldığı tespit edilmiş; Kalkolitik Çağ ve Tunç Çağlar'da tarımın daha profesyonel bir şekilde ortaya konulduğu anlaşılmıştır. Pulur halkı Murat ve Karasu Nehirleri'nin havzalarında oluşan ovalarda tarım ürünlerini ekip biçerek kendine yetecek mahsulü üretebilmiştir. Tarımın yanı sıra bu akarsu havzalarında hayvancılık alanında da geliştiği söylenebilir. Koyun, keçi ve domuz gibi hayvanları besledikleri görülmüş; ayrıca bilimsel kazılar sonucunda “buz çukurları” ve hayvan figürlerinin görülmesi hayvancılık alanında geliştiklerinin kanıtı sayılmıştır.³⁷⁹

2.4.9. Tülintepe

Elazığ il merkezinin 21 km doğusunda yer alan Keban Baraj Gölü altında kalan bir yerleşim yeridir. Tülintepe yerleşmesinin etrafında dere ve çayların var olmasıyla çok verimli topraklara sahip olmasını sağlamıştır. Bu durumda yerleşme yerinin farklı zamanlarda iskân edilmesine olanak sağlamıştır.³⁸⁰ Tülintepe yerleşmesine ulaşım imkânının rahatlığından dolayı birçok bilim adamının ilgisini çekmiştir. İlk bilimsel çalışma ise 1945 yılında Kılıç Kökten'in Türk Tarih Kurumu adına Doğu Anadolu'da yürüttüğü çalışma ile başlamıştır.³⁸¹ Daha sonraları Tülintepe'de 1971'de İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsü'nden ve aynı zamanda Tepecik kazı ekibi olan Ufuk Esin ile G. Arsebük başkanlığında gerçekleştirilmiştir.³⁸²

Tülintepe yerleşmesi tren yolunun yapılması nedeniyle tahribata uğramıştır. Bundan dolayı yeterince incelenememiştir. Mimari yapısının kerpiçten yapıldığı

³⁷⁷ Hamit Zübeyir Koşay, *Sakyol (Pulur) Tarih Öncesi Kazısı*, s. 54.

³⁷⁸ Hamit Zübeyir Koşay, *Sakyol (Pulur) Tarih Öncesi Kazısı*, s. 55.

³⁷⁹ Süleyman Çiğdem, *Eski Anadolu'da Tarım, Hayvancılık ve Ticari Faaliyetin Boyutları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1991 Erzurum, s. 32-35.

³⁸⁰ N. Savaş Harmankaya, *Tülintepe Höyüğü Elazığ Maden Buluntuları*, s. 369.

³⁸¹ İ. Kılıç Kökten, *1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları* <https://belleten.gov.tr/sayi/89>, , Cilt 11 Sayı.23, 1947, s. 160-162 Erişim Tarihi: 01.06.2022

³⁸² Ufuk Esin, Güven Arsebük, *Tülintepe Kazısı 1974*, s. 119-120.

sanılmıştır. Ayrıca yapılan bilimsel kazılar sonucunda ele geçen çanak çömlekler de olmuştur. Bunlar: El yapımı olan açık kahverengi, saman katkılı ve az pişirilmiş olan çanak çömlekler ile Karaz tipi mallar olarak karşımıza çıkan siyah, kırmızı, kahverengi açıkı olan kaplarda çıkarılmıştır.³⁸³

Çanak çömlekler dışında bilimsel kazılar ile Tülintepe yerleşmesinde ele geçen bir adet kısa kılıç ve beş adet tunçtan yapılmış mızrak ucunun bulunması madencilik alanında önemli bir gelişme sayılmıştır. Bulunan kısa kılıç ve mızrak uçlarının Anadolu'da değişik merkezlerde de kullanıldığı saptanmıştır. Tülintepe yerleşmesinde MÖ 3000 yıllarına tarihlenen cüruf parçaları, at nalları, bakır eritilen ocaklar, eritme potaları, madeni kalıplar ve Karaz tipi baltaların tespit edilmesiyle buradaki halkın madencilik alanında ileri seviyede olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca bu bulgular metal teknolojisi hakkında diğer yerleşme yerlerine nazaran söz sahibi olduğunu göstermiştir.³⁸⁴ Ayrıca Tülintepe'de bol miktarda obsidiyenden yapılmış (silahlar, aynalar ve kaplar) gibi malzemelerin bulunması bölgeler arası ticaretin yapılmasında obsidiyen önemli birer kaynak sayılmıştır. Ayrıca Fırat Nehrinin verimli topraklarında bulunması ve Tülintepe yerleşmesinde Kalkolitik Çağ ve İlk Tunç Çağı tabakalarında tespit edilen kültürler sırasıyla Halaf, Ubeyd Geçiş Evresi, Ubeyd ve İlk Uruk, Karaz Kültürleri olarak karşımıza çıkması bölgeler arası ticari ve kültürel etkileşimin önemli ölçüde gelişmesinde su kaynaklarının önemli olduğunu bize göstermiştir.³⁸⁵

2.4.10. Pirot Höyük

Malatya il merkezinin yaklaşık olarak 42 km doğusunda yer alan Kale Nahiyesi'ne bağlı Kıyıcak (Pirot/Pirut) Köyü'nün olduğu yerde tespit edilmiştir. İlk olarak bu yerleşim yeri 1978; 1980-83 yılları arasında Özgen Karaca yönetiminde kazılmıştır. Bu araştırma neticesinde Pirot Höyük'te saptanan 12 evreden VI-X. evreler İlk Tunç Çağı olarak tabakalanmıştır.³⁸⁶

³⁸³ Ufuk Esin, *Tepecik ve Tülintepe Kazıları*, s. 73.

³⁸⁴ N. Savaş Harmankaya, *Tülintepe Höyüğü Elazığ Maden Buluntuları*, s. 372-374.

³⁸⁵ Ufuk Esin, *Tülintepe'ye Ait Obsidiyen Hidrasyonu Yaş Tayinleri Hakkında Diğer Bir Görüş*, III. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 1987 Ankara, s. 79-82.

³⁸⁶ Özgen Karaca, *Pirot Höyük 1980 Çalışmaları*, III. Kazı Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, s. 109.

Bu yerleşme yerinde yapılan bilimsel kazılar sonucunda İlk Tunç Çağı'nda mimari yapının kerpiçten yapıldığı anlaşılmıştır. Ancak her evrede kendinden önceki evrenin mimari yapısının tahrip edildiği anlaşılmıştır. Mimari yapı ile birçok miktarda çanak çömlek buluntularına da rastlanılmıştır. Özellikle Yeşilimsi bej veya pembemsi bej renk astar üzerinde koyu renk boya bezekli çanak çömlek parçaları oldukça yoğun olduğu tespit edilmiştir. Bu yerleşim yerinde farklı türlerde de çanak çömleklere rastlanılmıştır. Elle yapılmış Karaz tipi kaplar da önemli ölçüde çıkartılmıştır. Çanak çömleklerin yanı sıra önemli buluntulardan biri de siyah taştan yapılmış bir damga mühür de çıkartılmıştır. Damga mühürle de anlaşılacağı üzere yerleşim yerinin önemli bir ticari merkez olduğu ve ticaretin elit bir kesimin elinde olduğu sanılmıştır.³⁸⁷ Pirot Höyüğü'nün Fırat Nehri'nin kenarında kurulmuş olması bölgeler arası ticaret merkezi olmasını sağlamıştır. Özellikle damga mühürün bulunması ticarete önemli bir merkez olduğunu kanıtlamıştır. Ayrıca Karaz kültürüne ait çanak çömleklerin ortaya çıkarılması ile bölgeler arası kültürel etkileşimin olduğu ispatlanmıştır. Tüm bu gelişimlerde su kaynaklarının olumlu etkisinin olduğu görülmüştür.³⁸⁸

2.4.11. Değirmentepe

Değirmentepe Höyüğü Malatya ilinin yaklaşık 24 km kuzeydoğusunda yer alan İmamlı ile Adagören köylerinin kesiştiği bölgede yer almıştır. Günümüzde tamamen sular altında kalan Değirmentepe Höyüğü, Karakaya Baraj Gölü yapılamadan önce Fıratın güney kıyısında olduğu saptanmıştır. İlk bilimsel arkeolojik çalışma yapıldığı esnada Değirmentepe yerleşmesinde insan eliyle herhangi bir tahribat yapılmadığı; ancak Fırat Nehri'nin taşkınları sonucu höyükte tahribatlar meydana geldiği tespit edilmiştir.³⁸⁹

Yapılan bilimsel arkeolojik kazılar sonucunda höyükte 11 tabaka tespit edilmiştir. Bunlar içerisinden 5. Tabakalanma İlk Tunç Çağı'na ait olduğu saptanmıştır. Bu 5. tabaka sel taşkınlarından ötürü çok aşınmıştır. Buna rağmen İlk Tunç Çağı'nda Değirmentepe yerleşmesinin Karaz kültürünün etkisinde olduğu tespit edilmiştir. Karaz kültürünün varlığına örnek olarak el yapımı kaba ev

³⁸⁷ Özgen Karaca, *Pirot Höyük 1983 Kazıları*, VI. Kazı Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, s. 38-39.

³⁸⁸ Özgen Karaca, *Pirot Höyük 1983 Kazıları*, s. 39.

³⁸⁹ Ufuk Esin, *Değirmentepe Kazısı 1979*, s. 91-92.

kaplarının bulunması ve bu kapların koyu yüzlü açık olmaları gösterilmiştir. Ayrıca Yerleşmenin güneybatısında tahıl silosu tespit edilmiştir.³⁹⁰ Tahıl silosunun bulunmasıyla tarımsal üretimde ihtiyaçtan fazla olan ürünlerin saklanması gerektiğini ve ihtiyaç duyulduğunda tarım ürünlerini ticari amaçlarla kullanıldığını göstermiştir. Değirmentepe'nin Fırat Nehri'nin kıyısında verimli araziler üzerinde bulunması bu yerleşme yerinin tarım ekonomisinde geliştiğini göstermiştir. Ayrıca konumu itibarıyla Mezopotamya ile yoğun ticari ilişkilerini sürdürmüştür.³⁹¹

2.4.12. Karaz

Erzurum ilinin merkezine yakın bir konumda bulunan Karaz Höyük'ü, tamamen köy evleriyle çevrelenmiştir. Höyük ile alakalı ilk bilimsel çalışmalar 1942 ve 1944 yıllarında H.Z. Koşay ile K. Turfan başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Bu bilimsel çalışmalar sonucunda İlk Tunç Çağ ve evreleri hakkında önemli buluntular tespit edilmiştir. İlk Tunç Çağ'da mimari yapıların taş temelli, kerpiç duvarlı, dik köşeli olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca bu yapılarda kutsal amaçlar için yapılmış boynuz çıkıntılı ocakların oluşu taşınmaz bir kültürün varlığının kanıtı sayılmıştır.³⁹²

Karaz Höyük'ü çanak çömlekleriyle ön plana çıkan bir yerleşim yeridir. Bu çanak çömleklerin Geç Kalkolitik Çağ'da görülmeye başlayarak İlk Tunç Çağ'da ise Doğu Anadolu Bölgesi'nin tamamına yayılmıştır. Bu çanak çömlekler için koyu yüzlü açık mallar şeklinde ifade kullanılmıştır. Bu Koyu yüzlü açık malların renkleri koyu veya kirlidir. Açık olması ise Karaz çanak çömleklerini bölgede bulunan diğer çanak çömleklerden ayıran bir özellik olarak karşımıza çıkmıştır.³⁹³ Ayrıca Karaz Höyük'te çanak çömlekler dışında çakmaktaşı, obsidiyen, değirmen taşı ve madeni orak bulunması bu yerleşme yerinde tarım ve madencilik alanında önemli gelişmelere sahne olduğunu kanıtlamıştır. Özellikle Karaz Baltaları olarak adlandırılan madeni aletler ve farklı yörelerde benzer metallerin ortaya çıkması bölgeler arası maden ticaretinin olduğunu ispatlamıştır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin çatısı olarak bilinen Erzurum yöresi tarihöncesi çağlarda gerek metal gerek çanak çömlek gibi objelerle Transkafkasya ve Mezopotamya ile güçlü bir ilişki ağı

³⁹⁰ Ufuk Esin, *Değirmentepe Kazısı*, V. Kazı Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1983 İstanbul, s. 75.

³⁹¹ Veli Ünsal, *Doğu Anadolu'da (Malatya – Elazığ) Karaz Türü Yerleşmeler*, s. 324.

³⁹² Hamit Zübeyir Koşay, Kemal Turfan, *Erzurum-Karaz Kazısı Raporu*, s. 358.

³⁹³ Veli Ünsal, *Eskiçağda Çoruh Havzası*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2006 Erzurum, s. 73.

kurmuştur.³⁹⁴ Yerleşik yaşam sürmelerine rağmen Karasu Nehri'nin oluşturduğu vadilerde otlakların bol olması ve tarıma elverişsiz arazilerin oluşu hayvancılığın vazgeçilmez bir geçim kaynağı olmasını sağlamıştır. Yaşamsal ekonomileri hayvancılığa dayalı olan bu tür yerleşme yerlerinde yarı göçebe hayat benimsenmiştir. Ayrıca bilimsel arkeolojik kazılar sonucunda hayvan kemiklerinden yapılmış aletlerin bulunması ise hayvancılığın geliştiğini gösteren bir kanıt olarak görülmüştür.³⁹⁵

2.4.13. Sos Höyük

Erzurum ilinin Pasinler ilçesinin 13 km. batısındaki Yiğittaşı Köyü içinde, düz bir arazide yer almıştır. Oval biçimli olan Sos Höyük'te ilk bilimsel kazı çalışması 1994 yılında Erzurum Müze Müdürlüğü adına Sagona tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu kazılar sonucunda tespit edilen tabakalanmada Geç Kalkolitik Çağ'dan başlanarak Erken ve Geç Demir Çağı'na kadar yerleşimin görüldüğü tespit edilmiştir.³⁹⁶

Yapılan bilimsel kazılar sonucunda İlk Tunç Çağı I. Evresinde Erken Transkafkasya yapı katı ortaya çıkarılmıştır. Bu yapılar genellikle taş temeller üzerine kerpiç duvarlar örülmüş ve bu duvarların sıva ile kaplandığı tespit edilmiştir.³⁹⁷ İlk Tunç Çağı II. Evresine ait buluntular arasında tek odalı bir konutun ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Bu konutun mimari yapısı ise taş temeller üzerine kerpiç duvarların inşa edildiği anlaşılmıştır. Tespit edilen bu evin içerisinde kenarları dal motifleriyle bezenmiş yuvarlak bir ocak ve birçok çanak çömlek türlerine rastlanılmıştır. Bulunan çanak çömlekler Kura-Aras mallarından olan kaplar genellikle siyah açkılı olduğu tespit edilmiştir.³⁹⁸ Ayrıca Kabartma ve yiv bezekli parçalar, kulplu ve uzun boyunlu çömlekler, kısa ayaklı kaplar ve ray boyunlu kâseler de bulunmuştur. Çanak çömlekler üzerinde hayvan motifleri de görülmüştür. Açılan mezarlarda hayvan kemiklerine rastlanılmış sığır koyun gibi hayvanları

³⁹⁴ Mehmet Işıklı, Erzurumun İlk Madencileri, s. 67-71.

³⁹⁵ Süleyman Çiğdem, *Eski Anadolu İnsanın Geçim Kaynakları ve Yaşama Biçimleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, 1996 Erzurum, s. 115.

³⁹⁶ Selma Pehlivan, *Erzurum İlinde Yapılan Kazılar Hakkında Bir Değerlendirme*, [https://www.kafkas.edu.tr/dosyalar/sobedergi/file/17/13\(1\).pdf](https://www.kafkas.edu.tr/dosyalar/sobedergi/file/17/13(1).pdf) s. 248, Erişim Tarihi: 01.11.2021.

³⁹⁷ Antonio Sagona, Mustafa Erkmen, Claudia Sagona, *Excavations at Sos Höyük, 1995*, 18. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 27-31 Mayıs 1997 Ankara, s. 139.

³⁹⁸ Antonio Sagona, Claudia Sagona, *Excavations at Sos Höyük 1998*, 21. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 24-28 Mayıs 1999 Ankara, s. 143.

evcilleştirmişlerdir.³⁹⁹ Karma bir ekonomiye sahip olan Sos Höyük sakinleri avcılık ile daha çok uğraştıkları yabani hayvan kemiklerinden anlaşılmıştır. Sos Höyük, Karasu Nehri'nin oluşturduğu derin vadilerde avcılık yapmış ve ayrıca yaşamsal ekonomide hayvancılık önemli bir yer tutmuştur.⁴⁰⁰

2.4.14. Dilkaya

Van ilinin 24 km güneybatısında yer alan Edremit Bucağı'na bağlı Dilkaya Köyü'nün hemen batısında tespit edilmiştir. Van Araştırmaları Projesi kapsamında Altan Çilingiroğlu tarafından 1984 yılından başlayarak 1991 yılına kadar kapsamlı bir kazı çalışması yapılmıştır. Yapılan bilimsel kazılar sonucunda Yerleşme yerinde MÖ 3. binyıldan başlayarak Ortaçağ'a kadar sürekli olmayan yerleşim yeri olduğu saptanmıştır. Eskiden yeniye doğru tabakalanma ise; Va ve Vb tabakası: İlk Tunç Çağı II. Evre IV. Tabaka: İlk Tunç Çağı III. Evre Orta Tunç Çağı başı (MÖ 2300-1750) olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda III. Tabaka ise Erken Demir Çağı (Urartu Beylikler Dönemi) (MÖ 1100-800) II. Tabaka: Orta Demir Çağı (Urartu Krallık Dönemi) (MÖ 800-600) I. Tabaka: Ortaçağ Höyüğün 200 m kuzeyindeki kumsalda elit kişilere ait mezarlık bulunmuştur.⁴⁰¹

Yerleşme yerinin mimari yapısına baktığımız zaman; İlk Tunç Çağı II evresine ait iki yapı tipi tespit edilmiştir. Buna karşılık dikdörtgen; kare ve yuvarlak planlı evlerin en erken evrede N5 açmasında olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda bu yapıların aralarında avluların görüldüğü ve birbirine bitişik mekânlardan oluşan yapı düzeni olduğu tespit edilmiştir. Evlere güneyden üstü açık avlu kısmından girilmektedir. Mimari yapılar, altta 30-50 cm yüksekliğinde taş temel üzerine kerpiçten duvar örülerek inşa edilmiştir. Toprak tabanlara hasır serildiği anlaşılmaktadır. Avlularda tahıl depolama çukurlarının olduğu saptanmıştır. Van Gölü'ne yakın olmasına rağmen tarımsal sulamada ve günlük su ihtiyaçlarını etrafında bulunan küçük çaylardan karşılamıştır. Çünkü Van Gölü'nün beslenme ve tarımsal sulamaya uygun olmadığından gölün sularından tam anlamıyla

³⁹⁹ Antonio Sagona, Claudia Sagona, *Excavations at Sos Höyük 1998 to 2000 fifth preliminary report*, <http://aragats.arts.cornell.edu>, s. 63-64 Erişim Tarihi: 01.06.2022.

⁴⁰⁰ Antonio Sagona, Claudia Sagona, *Excavations at Sos Höyük 1999*, 22. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 22-26 Mayıs 2000 İzmir, s. 129-130.

⁴⁰¹ Altan Çilingiroğlu, *Van Dilkaya Höyüğü 1984 Kazıları*, VII. Kazı Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1985 Ankara, s. 151-155.

yararlanılamamıştır. M5 açmasında da yine İlk Tunç Çağı II evresine ait uzun dikdörtgen evler bulunmuştur. Evler kuzey-güney yönünde ve aynı teknikte inşa edilmiştir. İçlerinde farklı olarak kısa taraflarda sekiler vardır. Ocaklar doğu duvarı boyunca sıralanmıştır. Höyüğün kuzeyinde taş temelli kerpiç sur bulunmuştur. İlk Tunç Çağı III evresine baktığımız zaman yapı kalıntılarının çok bozuk bir şekilde olduğu tespit edilmiştir.⁴⁰²

Dilkaya Höyüğü'nde Erken Transkafkasya kültürüne ait çanak çömlekler N5 açmasında tespit edilmiştir. MÖ 3 bin yılın ortalarına kadar tarihlenebilen bu çanak çömlekler genellikle içe dönük, dudak altı yivli kâseler, dönük ağız kenarlı kâseler, düzeltilmiş ağız kenarlı küpler ve çömlekler, basit ağız kenarlı kâseler ve çömlekler ve Dışa taşık ağız kenarlı küpler olarak tespit edilmiştir. Bunlar dışında Dilkaya Höyüğü'nde tespit edilen çanak çömleklerin önemli bir özelliği ise parmak delikli kulplar olarak bol miktarda bulunması ve aynı zamanda hepsinin tamamen el yapımı olduğu anlaşılmıştır.⁴⁰³ Yapılan bilimsel arkeolojik kazılar sonucunda höyüğün batı kısmında mezarlık alana rastlanmıştır. Burada tespit edilen mezarlarda tunç yüzükler, saç iğnesi ve bilezik bulunması yerleşme yerinde madencilik faaliyetlerinin yapıldığını kanıtlamıştır.⁴⁰⁴

2.4.15. Tilkitepe

Van il merkezinin 7 km Güneybatısına, Van Kalesi'nin 4 km güneyinde bulunan ve kısmen havaalanı olarak kullanılan Şamramaltı Düzlüğü'nde yer alır. 1937 yılında ise Edward Rilley tarafından yapılan bilimsel kazılar neticesinde höyüğün tabakalanması saptanmıştır.⁴⁰⁵ Reilly ve Korfmann; I. tabakayı İlk Tunç Çağı'na ait buluntuların olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁶

Yapılan bilimsel kazılar sonucunda yerleşmenin mimarisinin yuvarlak yapılı ve taş temeller üzerine örülmüş kerpiç evler olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca ele geçen bulgular arasında Tilkitepe Seramiği ve Kura- Aras seramiği ele geçmiştir. En çok

⁴⁰² Altan Çilingiroğlu, *Van Dilkaya Höyüğü Kazıları 1985*, VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1986 Ankara, s. 81-82.

⁴⁰³ Altan Çilingiroğlu, *Van Dilkaya Höyüğü 1984 Kazıları*, s. 155.

⁴⁰⁴ Altan Çilingiroğlu, *Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları Kapanış*, XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1992 Ankara, s. 478.

⁴⁰⁵ Edward Rilley, *Tilkitepedeki İlk Kazılar 1937*, s. 48-49.

⁴⁰⁶ Manfred Korfman, *Tilkitepe Ol ersten Ansätze prahistorischer Forschung der östlichen Türkei'de Verlag Emst Wasmuth tübingen* 1982, s. 175.

ele geçen türü ise kırmızımsı bej renkli, yapımı saman ve kum katkılı, bej-beyaz ya da kırmızı-pembe astarlı olan çanak çömlekler olduğu anlaşılmıştır. Bu türün yanında Kura-Aras ya da Karaz malı olarak nitelenen el yapımı siyah açkılı mallarda görülmüştür.⁴⁰⁷ Çanak çömlekler dışında ayrıca bol miktarda obsideyen yapılmış aletlerin çıkarılması ve obsidiyen yataklarına yakınlığından dolayı Mezopotamya ile ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır. Bununla birlikte el değirmenleri ve öğütücü taşlarının bulunmasıyla etrafında bulunan küçük derelerin havzalarında tarımın yapıldığı ve tarımcılık alanında ileri seviyede olduğunu kanıtlamıştır.⁴⁰⁸

⁴⁰⁷ Edward Rilley, *Tilkitepedeki İlk Kazılar 1937*, s. 52-55.

⁴⁰⁸ Edward Rilley, *Tilkitepedeki İlk Kazılar 1937*, s. 54.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DOĞAL SU KAYNAKLARIN TOPLUMSAL ve KÜLTÜREL HAYATA YANSIMALARI

İnsanoğlu, Antikçağ'dan günümüze kadar dünyanın hangi coğrafyasında olursa olsun yerleşim yerlerini daima su kaynaklarına yakın yerlerde kurmuştur. Çünkü su kaynakları doğrudan bir besin kaynağı olmakla birlikte aynı zamanda insanların diğer besinlere ulaşmasında da önemli nedenlerden biri olmuştur. Bundan dolayı tarih öncesi çağlarda nehir ve göllerin bulunduğu havzalarda iklimin daha ılıman olması, bitki ve hayvan çeşitliliğinin bol olmasından dolayı insanların bu havzaları yerleşim yeri olarak seçmelerinde önemli birer unsur olarak sayılmıştır.⁴⁰⁹

Doğal su kaynakları, havzasında barındırdıkları insanların sadece besin ihtiyaçlarını karşılamamış aynı zamanda bu havzalarda kurulan yerleşim yerlerine politik, ticari ve kutsal sayılabilecek statüler kazandırmıştır. Anadolu coğrafyasının üç tarafının denizlerle çevrili olması ve dağların iç bölgeleri kuşatacak bir şekilde sıralanmış olması nedeniyle tarih öncesi çağlardan günümüze kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Anadolu'nun yer şekillerinden ve ikliminden dolayı tarih öncesi çağlarda doğal su kaynaklarının havzalarına yerleşim yerlerinin kurulmasını zorunlu kılmıştır.⁴¹⁰

Anadolu'nun coğrafi bölgeleri içerisinde yer alan Doğu Anadolu Bölgesi'ne bakacak olursak; yer şekillerinin engebeli oluşu, olumsuz iklim koşulları ve buna bağlı olarak su havzalarında besin çeşitliliğinin bol olması nedeniyle Paleolitik Çağ'da insanların geçim kaynakları arasında sayılan toplayıcılığın ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁴¹¹ Toplayıcılıkla uğraşan insanlar bilgi birikimi olmadığı için sadece günün ihtiyaçlarını karşılamak için doğanın vermiş olduğu imkânlar çerçevesinde toplayıcılık yaptıkları anlaşılmıştır. Bundan dolayı ürünlerin depolanması ya da evcilleştirilmesi gibi bir amaç güdülmemiştir. Neolitik Çağ'ın başlamasıyla insanların yaşama alışkanlıklarından geçim kaynaklarına kadar birçok alanda köklü

⁴⁰⁹ Cemil Bülbül, Ezgigül Doğan, *Eski Yakındoğu'da Nehirler Ve Kentler*, Asia Minor Studies-international Journal Of Social Sciences, Cilt: 4, Sayı: 8, Temmuz 2016, s. 29.

⁴¹⁰ Ekrem Akurgal, *Anadolu Tarihinin Oluşmasında Jeomorfolojik Özelliklerin Rolü*, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/12732> Erişim Tarihi: 07.12.2021.

⁴¹¹ Süleyman Çiğdem, *Eski Anadolu İnsanının Geçim Kaynakları ve Yaşama Biçimleri*, s. 16-17.

değişiklikler yaşanmıştır. Yerleşim yerlerinin ortaya çıkmasıyla su havzaların önemi daha da artmış ve önemli merkezlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Su havzalarında bulunan verimli ovalarda tarımsal üretim gerçekleşmiştir. Aynı zamanda akarsu havzalarında bol miktarda bitki çeşitliliğinin bulunması hayvancılığın gelişmesine de katkı sağlamıştır.⁴¹² Neolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi'nin Elazığ ve Malatya yöresinde nüfus yoğunluğu artmıştır. Nüfus yoğunluğunun arttığı yerleşim yerlerinde tarımsal üretiminin bilinçli bir şekilde yapıldığı görülmüştür.⁴¹³ Bununla birlikte binlerce yıl sürmekte olan yaşama biçimi avcılık toplayıcılık olan topluluklar zamanla örgütlenme biçimini benimseyerek asalak durumdan üretici durumuna geçmiştir.⁴¹⁴

Kalkolitik Çağ'a girildiğinde Doğu Anadolu Bölgesi'nde kültürel etkileşim hız kazanmıştır. Özellikle madencilik günlük hayatta kullanılmaya başlamasıyla ticaret artmış ve böylece bölgelerarası ticari potansiyele sahip yerleşim yerleri ortaya çıkmıştır. Doğal su kaynakları havzalarında ticarete bağlı olarak öne çıkan toplumsal hayatın geliştiği ve kültürel etkileşimin arttığı merkezler arasında Arslantepe, Değirmentepe, Tepecik, Korucutepe, Norşuntepe yerleşmeleri ve ayrıca Van Gölü yakınında bulunan Tilkitepe yerleşmesi ön plana çıkmıştır.⁴¹⁵ Bu yerleşim yerleri Kalkolitik Çağ'da Mezopotamya kültürleri olan Halaf, Ubeyd ve Uruk kültürlerinin etkisinde kalmıştır. Özellikle Kalkolitik Çağ'ın sonlarına doğru Uruk evresinde Fırat Havzası boyunca Güney Mezopotamya ile sıkı ilişkiler içerisinde olduğu görülmüştür.⁴¹⁶

Geç Kalkolitik Çağ'ın sonu ve Tunç Çağlar'ın başlarına gelindiğine Doğu Anadolu Bölgesi, Transkafkasya'dan gelen Karaz Kültürü'nün etkisine girmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi'nin büyük bir bölümünü etkisine alan bu kültür, daha çok Karaz, Pulur, Sos Höyük ve Güzelova yerleşmelerinde yoğunlaşmıştır.⁴¹⁷ Karaz Kültürü'nün Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde yoğunlaşmasında geniş düzlüklerin varlığı etkili olmuştur. Aras ve Karasu akarsularının oluşturduğu alüvyon ovalar ve

⁴¹² Süleyman Çiğdem, *Eski Anadolu İnsanının Geçim Kaynakları ve Yaşama Biçimleri*, s. 24-65.

⁴¹³ Savaş Harmanakaya, *Türkiye Neolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme*, http://tayproject.org/downloads/Neolitik_SH.pdf s. 18, Erişim Tarihi: 20.02.2022

⁴¹⁴ Mehmet Özdoğan, *Neolitik Dönemi Yeniden Düşünmek*, s. 52-53.

⁴¹⁵ Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, s. 85-87.

⁴¹⁶ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 108.

⁴¹⁷ Veli Ünsal, *Karaz Kültürünün Kuzey Sınırı*, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/28498> s. 128-129, Erişim Tarihi: 20.02.2022.

düzlükleri yaran derin vadiler oluşturması Karaz Kültürü'nün bu coğrafyada yoğun bir yayılım göstermesine katkı sağlamıştır.⁴¹⁸ Karaz Kültürü, MÖ 4000 yıllarında Mezopotamya'da merkezi yönetimin zayıflamasıyla Doğu Anadolu coğrafyasında kültürel etkisini arttırmış ve böylece Elazığ-Malatya civarında bulunan Arslantepe, Tepecik, Norşuntepe ve Korucutepe yerleşmelerinde Transkafkasya etkisi görülmüştür.⁴¹⁹

Tarih öncesi çağlarda Doğu Anadolu Bölgesi, çevresine göre yüksek olması ve Fırat-Dicle, Kura-Aras akarsularının kaynağının bu bölgede olması Mezopotamya ve Kafkasya için vazgeçilmez bir coğrafi alan haline gelmiştir. Tunç Çağlar'da Doğu Anadolu Bölgesi'nin yüksek yaylalarında etkili olan Kura-Aras kültürü konar-göçer olması sebebiyle yüksek dağlık alanları tercih etmiştir.⁴²⁰ Orta Tunç Çağı'nda Doğu Anadolu Bölgesi'nde sosyal ve kültürel anlamda köklü değişimlere sahne olmuştur. Aras Vadisi boyunca görülen bu kültür Aras Boyalıları Kültürüne mensup halklar, Doğu Anadolu Bölgesi'nin yüksek yaylalarında pastoral yaşam sürmüştür. Özellikle Ardahan, Kars, Iğdır, Ağrı, Van ve Bitlis gibi coğrafi alanlar bu kültürün etkisi altına girerek sosyal ve ekonomik değişimlere uğramıştır. Aynı zamanda Karaz, Pulur, Güzelova, Sos Höyük ve Van bölgesinde bulunan Dilkaya ve Karagündüz yerleşim yerleri eski alışkanlıkları değişime uğrayarak pastoralist bir yaşam sistemine geçmiştir.⁴²¹ Aynı zamanda Aras Boyalıları Kültürü, Kura-Aras/Erken Transkafkasya Kültürü'nün hemen devamında ortaya çıkmış olup diğerlerine nazaran daha sınırlı bir alanda etkinliğini göstermiştir.⁴²² Ayrıca bu kültür, İlk Tun Çağı ile birlikte aratan hayvan sürüleri ve azalan otlaklar sonucunda yüksek rakımlı yerlerde yarı göçebe

⁴¹⁸Mehmet Işıklı, *Erzurum Bölgesi'nde Karaz Kültü'nün Başlangıcı Son Dönem Araştırmalarının Genel Bir Değerlendirilmesi*, https://www.academia.edu/3279365/Mehmet_ISIKLI_Erzurum_BolgesindeKarazKulturunun_Baslangici_Son_Donem_Arastirmalarinin_Genel_Bir_Degerlendirilmesi, s. 326, Erişim Tarihi: 20.02.2022.

⁴¹⁹ Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, s. 195.

⁴²⁰ Mehmet Işıklı, *Kura-Aras Kültürel Kompleksinin Güney Yayılımında Bingöl Yöresinin Konumu*, *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, Arkeoloji Özel Sayısı, Cilt 4, Sayı 2, Bahar 2018, s. 42-43.

⁴²¹ Sırrı Tiryaki, *Başlangıçtan Demir Çağına Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s. 641-642.

⁴²² Ayhan Yardımcıel, *Aras Boyalılarının İşlevselliği*, *selevcia ad calycadnm v* <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1146678>, s. 198 Erişim Tarihi: 01.06.2022.

şeklinde yaşamıştır. Bu kültüre ait kalıntılar daha çok yüksek rakımlı yaylalarda karşımıza çıkmıştır.⁴²³

3.1. İktisadi Hayata Yansımaları

Doğal su kaynakları, insanların yaşamını devam ettirebilmeleri için önemli bir madde olmasının yanı sıra medeniyetimizin ve iktisadi kalkınmamızın vazgeçilmez bir unsuru sayılmıştır. Bundan ötürü uygarlıklar Tarih öncesi çağlardan başlayarak günümüze kadar olan süreçte yerleşim yerlerini doğal su kaynaklarının havzalarına kurmuşlardır.⁴²⁴

Doğu Anadolu Bölgesi, tektonik ve volkanik hareketlerden dolayı oldukça yüksek ve engebeli bir araziye sahiptir. Bu coğrafi şartlardan dolayı Tarih öncesi çağlardan itibaren iktisadi hayatın gelişimi çok yavaş bir şekilde ilerlemiştir. Paleolitik Çağ'da insanlar doğal su kaynaklarının havzalarını barınak alanları seçmelerinin yanı sıra genellikle besin ihtiyaçlarını karşılamak için avcılık ve toplayıcılık yapmıştır. Neolitik Çağ'ın başlamasıyla su kaynakları tarımsal üretimin gerçekleştirilmesinde kullanılmıştır.⁴²⁵ Doğal su kaynaklarının verimli havzalarında yapılan tarım ile birlikte ticari faaliyetlere yönelişler artmış böylece farklı iş kollarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Aynı zamanda doğal su kaynaklarının kullanımını kolaylaştırmak için su bentleri ve sulama kanalları inşa edilmiştir.⁴²⁶

Kalkolitik Çağ ile birlikte Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan doğal su kaynaklarının önemi daha da artmış ve havzalarında büyük yerleşim yerlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu örnek olarak Elazığ-Malatya bölgesinde ortaya çıkan yerleşim yerlerinin iktisadi ve ticari faaliyetlerde ileri seviyede olması doğal su kaynakların verimli topraklarında kurulmasıyla ilişkilendirilmiştir.⁴²⁷ Bununla birlikte özellikle MÖ 5000 yıllarında Fırat ve Dicle Nehirleri tarafından sulanan, Basra Körfezi'ne kadar uzanan coğrafya ile iktisadi hayatı canlandıran geniş ticari

⁴²³ Ayhan Yardımcıel, *Iğdır'da Bir Orta Tunç Çağı Kompleksi Aşağı Erhacı Yerleşimi ve Kalesi*, Seleucia, Sayı 8 Nisan - Mayıs 2018, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1146910>, s. 125-126, Erişim Tarihi: 15.06.2022.

⁴²⁴ M Levent Yılmaz, H. Sencer Peker, *Su Kaynaklarının Türkiye Açısından Ekono-Politik Önemi Ekseninde Olası bir Tehlike: Su Savaşları*, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, 2013 Çankırı, s. 58.

⁴²⁵ Duygu Canan, *Eskiçağ'da Erzincan'ın Ulaşım Ağları*, s. 30-34.

⁴²⁶ Ahmet Kala, *İktisadi Düşünce Tarihi*, http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/iktisat_ue/iktisadidustarihi.pdf, Erişim Tarihi: 02.01.2022.

⁴²⁷ Duygu Canan, *Eskiçağ'da Erzincan'ın Ulaşım Ağları*, s. 34.

ilişkiler kurulmuştur. Bunun sonucunda da Dicle ve Fırat nehirlerinin etkileşim alanları Doğu Anadolu Bölgesi'ni de içine alarak ortak bir iktisadi tarihi oluşturmuştur. Özellikle Tarih öncesi çağlarda Elazığ ve Malatya bölgelerinin Mezopotamya ile ticari ilişkilerinin gelişmesinde Fırat ve Dicle nehirleri önemli bir rol almıştır.⁴²⁸

Doğal su kaynakları Tarih öncesi çağlarda yerleşim yerlerine ticari, politik ve sosyal statü kazandırmıştır. Buna örnek olarak: Kalkolitik Çağ'da Fırat kıyısında bulunan Değirmentepe, Tülintepe, Arslantepe ve Korucutepe gibi yerleşim yerlerinin önemli birer merkez sayılmasına neden olan faaliyetler içerisinde yer almıştır. Ayrıca bu yerleşim yerlerinde ileri seviyede tarımcılık ve hayvancılığın yanı sıra yoğun ticari ilişkilerin de yapıldığı tespit edilmiştir.⁴²⁹ Mezopotamya ve Kuzey Suriye ile yaşanan ticari ve kültürel ilişki Fırat Vadisi ve Van Gölü Havzası'na kadar geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Özellikle Van Gölü Havzası'nda bulunan Tilkitepe yerleşmesi, obsidiyen kaynaklarına yakınlığından dolayı Mezopotamya'nın ticari kolonisi şeklinde gelişmiştir.⁴³⁰ Özellikle Halaf Kültürü'nün etkisi görülmeye başlamasıyla Van-Tilkitepe, Bingöl, Muş, Elâzığ, Malatya ve çevresinde yer alan yerleşimlerde Halaf Kültürü'ne ait çanak çömleklerin olduğu ve kültürün görüldüğü yerleşim yerlerinde de obsidiyen ve madeni buluntuların olması Doğu Anadolu Bölgesi ve Mezopotamya arsında ticari varlığın olduğunu kanıtlamıştır.⁴³¹ Bunun dışında Doğu Anadolu'nun yüksek platosu olarak bilinen Erzurum Platosu obsidiyen bakımından zengin yataklara sahiptir. Bundan dolayı diğer bölgelerle yakın ilişki içerisinde olmuştur. Akarsu havzaları obsidiyenin diğer bölgelere taşınmasında önemli birer geçit sayılmıştır.⁴³²

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Elazığ-Malatya yöresinde kurulan yerleşim yerlerinin su kaynaklarına yakınlığı ve ulaşımın kolay olması nedeniyle

⁴²⁸ Yüksel Arslantaş, *Tarihöncesi Dönemlerde Elazığ Yöresinin Çevre Bölgelerle İlişkileri*, s. 385.

⁴²⁹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 100.

⁴³⁰ Sırrı Tiryaki, *Başlangıçtan Demir Çağına Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s. 634.

⁴³¹ Ayşegül Akın Aras, *Bingöl İli Obsidiyen Kaynaklarının Yakın Doğu Ticaretindeki Yeri Ve Önemi*, Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Dergisi, C 4, S 2, Bahar 2018, s. 109.

⁴³² Christine CHATAIGNER, Ayşegül Akın, Oğuz Aras, *Kuzeydoğu Anadolu Obsidiyen Kaynaklarının Tespitine Yönelik Yüzey Araştırmaları*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı, 2014 Ankara, s. 596.

Mezopotamya kültürleri ile daha yoğun ticari ilişkiler kurmuştur.⁴³³ Mezopotamya kültürleri, Doğu Anadolu Bölgesi'nde bol miktarda bulunan bakır yataklarından ötürü bu coğrafyada kurulan yerleşim yerleriyle maden ticareti yapmıştır. İktisadi hayatın canlanmasında önemli bir yere sahip olan madencilik aynı zamanda yerleşim yerine ticari statü kazandırmıştır.⁴³⁴ Bununla birlikte Doğu Anadolu Bölgesi'nde Fırat Vadisi boyunca ciddi anlamda nüfus artışı yaşanmıştır. Artan nüfus ile birlikte insanların toprağa olan ihtiyacı artmış ve bunun sonucunda üretim çeşitlenerek iktisadi hayat canlanmıştır.⁴³⁵ Kalkolitik Çağ'da Altınova yerleşmelerinden Tepecik ve Norşuntepe birer ticaret kolonisi haline gelirken Korucutepe ise Kalkolitik Çağ'ın sonlarında göçebe istilalarına uğrayarak tahrip edilmiştir. Çünkü su kaynaklarının bolluğu yerleşim yerlerinin iktisadi hayatını canlandırmakla birlikte bazen de başka toplulukların dikkatini çekerek güvenlik sorununun oluşmasına neden olmuştur.⁴³⁶ Kalkolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğusunda bulunan yerleşim yerlerinden Karaz, Pulur, Sos Höyük ve Güzelova yerleşimleri iktisadi hayat bakımından tarım ve hayvancılık ile uğraşmıştır. Aynı zamanda kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek madencilik faaliyetlerinde de bulunulmuştur. Kuzeydoğu Anadolu'da görülen bu yerleşim yerleri yerşekillerin engebeli oluşu ve iklimin olumsuz etkilerinden dolayı yaşamsal ekonomileri daha çok hayvancılık alanında gelişmiştir.⁴³⁷

Kalkolitik Çağ'ın devamı olarakta sayılan Tunç Çağ'ların başlamasıyla Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeyinde bulunan Kura-Aras Havzası'nda ciddi anlamda nüfus artışı yaşandığı görülmüştür. Bu nüfus artışı sonucunda kültürel çeşitliliği beraberinde getirmiştir. Transkafkasya'dan gelen yarı göçebe kültürünü benimsemiş topluluklar Kura-Aras Havzası'nda iktisadi hayatta hayvancılığın gelişmesinde önemli bir rol üstlenmiş ve aynı zamanda hayvancılığı iktisadi hayatın önemli bir kaynağı haline getirmiştir.⁴³⁸ Erken Tunç Çağı'nın ilerleyen zamanlarında Doğu Anadolu Bölgesi'nde görülen yarı göçebe topluluklar iktisadi hayatı denetleyen

⁴³³ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 108.

⁴³⁴ Sırrı Tiryaki, *Kalkolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi Madenciliklerinin Başlangıç Evreleri*, s. 180

⁴³⁵ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Çağlarda Elazığ*, s. 55.

⁴³⁶ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 108-109.

⁴³⁷ Süleyman Çiğdem, *Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sonuna Kadar Erzurum ve Yöresi Geçim Kaynakları*, s. 201-204.

⁴³⁸ Sırrı Tiryaki, *Başlangıçtan Orta Demir Çağı'na Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo - Ekonomik Yapısı*, s. 643.

merkezleri de zayıflatmıştır. Yayılmacı politikalarıyla istikrarsızlaşmaya neden olan bu kültürel guruplar merkezi ekonominin çökmesiyle siyasal olarak küçük aşiret beylikleri kurmuştur.⁴³⁹ Ayrıca bu yarı göçebe topluluklar çok geniş bir alana yayıldıkları için kültür hakkında standart bir sosyal-ekonomik yapıdan bahsedilemez. Göçebe yaşam tarzını benimsemiş insanlar bulunmuş olduğu coğrafi şartlara göre akarsu vadilerinde hayvancılık yaparak ve belirli dönemlerde yer değiştirerek geçimlerini sağlamıştır.⁴⁴⁰

Doğu Anadolu Bölgesi'nde doğal su kaynaklarının bol olması iktisadi hayatı şekillendirmekle kalmamış ve aynı zamanda bilgi birikimin artmasına, toplumsal yaşamın her alanında köklü değişimlerin yaşanmasına katkı sunarak kentsel yaşamın oluşmasını sağlamıştır. Özellikle kentsel yaşamın başlamasıyla toplumda sosyal bir yapılanmayı da beraberinde getirmiştir. Bu sosyal yapılanma içerisinde iktisadi hayatı tekelinde bulunduran tüccarlar ve din adamları elit gurup içerisinde sayılırken, tarım ve hayvancılıkla uğraşan çiftçiler alt tabakadan sayılmıştır. Bundan dolayı Arslantepe ve Altınova yerleşmeleri hem su kaynaklarına yakınlığı hem de coğrafi etkenlerden ötürü Kalkolitik Çağ ve Tunç Çağlar'da kentsel yapılaşma ve iktisadi canlılığa tanıklık ederek kentsel görünüm kazanmıştır.⁴⁴¹

3.2. Tarıma Olan Yansımaları

Dünyamızın ısınmaya başlamasıyla Anadolu'daki buzullar kuzeye doğru çekilmeye başlamıştır. Yaşanan bu iklim değişikliği sonucunda Doğu Anadolu Bölgesi'nde Paleolitik Çağ'dan itibaren insanlar günlük besin ihtiyaçlarını doğal su kaynaklarının havzalarında karşılamaya başlamıştır. Ancak Neolitik Çağ'ın başlamasıyla özellikle Fırat-Dicle nehirleri arasında kalan verimli topraklarda ilk tarım toplulukları görülmeye başlamıştır. İnsanların su kaynaklarını birer üretim aracı olarak görmesi su kaynaklarının bol olduğu coğrafyalar da tarımsal üretimin yapıldığı köylerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁴⁴²

⁴³⁹ Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, s. 195.

⁴⁴⁰ Mehmet Işıklı, Hatice Ergürer *Erken Tunç Çağı Doğu Anadolu Bölgesi Kura-Aras Kültürü'nde Mekân Ve Mekân Kullanımına Dair Gözlemler*, <https://scholar.google.com/> s. 52 Erişim Tarihi: 12.06.2022 .

⁴⁴¹ Süleyman Çiğdem, *Eski Anadolu İnsanınin Geçim Kaynakları ve Yaşama Biçimleri*, s. 148-149.

⁴⁴² Enver Akın, Reşat Esgici, *Eski Çağda Tarım Aletleri, Tarım Makinaları Bilimi Dergisi* (Journal of Agricultural Machinery Science), <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/444975>, Erişim Tarihi: 24.01.2022.

Neolitik Çağ ile yerleşik yaşama geçilmesine rağmen Doğu Anadolu Bölgesi'nde sadece Cafer Höyük'ün tarımcı topluluğu olduğunu kanıtlayan tarım aletlerine ve tohumlara rastlanılmıştır.⁴⁴³ Bunun dışında Kalkolitik Çağ'ın başlamasıyla Elazığ- Malatya yöresinde tarımsal üretim yaygın bir şekilde yapılmaya başlamıştır. Özellikle Elazığ Norşuntepe yerleşmesinde tarımsal üretimin yoğun bir şekilde yapıldığı Arkeolojik kazılar sonucunda anlaşılmıştır. Elazığ, Altınova yerleşmelerinde Kalkolitik Çağ'da tarımsal üretimin daha verimli yapılmasını sağlayan araçların olması ve aynı zamanda fazla ürünlerin depolanmasını sağlayan mimari yapıların ortaya çıkarılmasıyla bölge halkının tarımda ileri seviyede olduğunu kanıtlamıştır. Doğal su kaynaklarının tarım üzerinde önemli etkisi olmakla birlikte Kalkolitik Çağ'da tarım aletlerinin bakır madeninden yapılması hem üretimi artırmış hem de Doğu Anadolu Bölgesi'nin Mezopotamya ile ticari ilişkilerinin artmasını sağlamıştır.⁴⁴⁴

Tarımsal üretim için su kaynaklarının bolluğu önemli bir unsur olmakla birlikte tek başına yeterli değildir. Çünkü Doğu Anadolu Bölgesi'nin yerçekillerinin engebeli oluşu ve iklimin olumsuz olmasından dolayı Tarih öncesi çağlardan günümüze kadar olan tüm bu süreçte tarımsal faaliyetlerde istenilen verim alınamamıştır. Bundan dolayı Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzey yerleşmeleri içerisinde görülen Karaz, Pulur ve Sos Höyük gibi yerleşim yerlerinde tarım bulgularına rastlanılmasına rağmen bölge halkının yaşamsal ekonomisinin hayvancılık ve avcılığa dayalı olması yerçekillerinin tarım üzerinde olumsuz etkisini kanıtlamıştır.⁴⁴⁵ Ayrıca bölgenin kuzey yerleşmelerinde yaşayan insanlar tarımsal faaliyetlere Geç Kalkolitik Çağ'da geçmiştir.⁴⁴⁶

⁴⁴³ Merve Göker, *Cafer Höyük Ve Değirmentepe Ortaçağ Topluluklarının Karşılaştırılmalı Antropolojik Analizi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019 Ankara, s. 27-28.

⁴⁴⁴ Özlem Doğan, *Başlangıçtan Geç Demir Çağına Kadar Anadolu'da Yaşamsal Ekonomi*, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl 2020, s. 50-51.

⁴⁴⁵ Süleyman Çiğdem, *Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sonuna Kadar Erzurum ve Yöresi Geçim Kaynakları*, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/31696>, s. 197-200, Erişim Tarihi: 24.01.2022.

⁴⁴⁶ Süleyman Çiğdem, Birol Can, *Erzurum Müzesinde Bulunan Tarım Aletleri Işığında Geç Kalkolitik ve Tunç Çağlarında Bölgedeki Tarımsal Aktiviteler*, Anadolu, 2005, <https://dergipark.org.tr> s. 17 Erişim Tarihi: 20.06.2022.

Fırat ve Dicle Havzası'nda Kalkolitik Çağ ve Tunç Çağlar ile birlikte iklimin ısınmasıyla doğal su kaynaklarının biriktirdiği alüvyonlu ovalarda nüfusun hızla arttığı görülmüştür. Artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Doğu Anadolu Bölgesi'nin Elazığ ve Malatya bölgelerinde tarımsal üretim artmış ve böylece ihtiyaç fazlası tarım ürünleri elde edilmiştir. Bu da siyasal ve toplumsal değişimleri beraberinde getirmiştir. Çünkü ihtiyaç fazlası tarımsal ürünlerin depolanması ve ticari amaçlarla kullanılması siyasal bir gücün oluşmasını sağlamıştır. Aynı zamanda tarımsal ürünlerin fazlalığı bazı gurupların zenginleşmesine olanak sağlamıştır. Ticari ve siyasal gücü elinde bulunduran elit kişiler yaşadıkları yerleşim yerlerinde ekonomik, politik ve sosyal organizasyonları yapacak yönetici konumuna gelmiştir.⁴⁴⁷ Kalkolitik Çağ'da Mezopotamya yerleşmeleri doğal su kaynaklarını verimli kullanarak tarımsal üretimde önemli artış sağlayarak yerleşim yerlerinin hızla büyümesini sağlamıştır. Ancak su kaynaklarının bol olduğu Doğu Anadolu Bölgesi tarımsal üretimde istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Bundan dolayı buradaki yerleşim yerlerinin Mezopotamya'ya nazaran daha küçük kaldığı anlaşılabilir.⁴⁴⁸ Kalkolitik Çağ'da tarımsal üretimin yaygın bir şekilde yapıldığı Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Erken Transkafkasya Dönemine gelindiğinde pastoral yaşamı benimseyen yarı göçebe kültürlerin etkisi altına girmeye başlıyor. Böylece Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde Hayvancılık yaşamsal ekonomide birinci faktör olarak yerini alıyor. Doğu Anadolu Bölgesi'ni etkisi altına alan göçebe guruplar bölgedeki bütün yerleşim yerlerinde görülen hayvan sayılarının artmasını sağlamakla birlikte tarımı ise ikincil faktör olarak görülen yarı göçebelik yaşam tarzının benimsemesini sağlamıştır.⁴⁴⁹

3.3. Hayvancılığa Olan Yansımaları

Doğu Anadolu Bölgesi'ni hayvancılık açısından değerlendirecek olursak bu bölgenin diğer bölgelere nazaran daha fazla önem teşkil etmiştir. Bunun en önemli nedeni ise bölgenin coğrafi özelliklerinin engebeli olması, mera ve çayır gibi

⁴⁴⁷ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 110-112.

⁴⁴⁸ Belgin Aksoy, *Üretim Ekonomisi ve Toplumsal Altyapı: Neolitik ve Kalkolitik Çağlar*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl. 11 Sayı. 2, 2018, s. 1489.

⁴⁴⁹ Emsal Koçerdin Öztürk, *Pastoralizm ve Doğu Anadolu*, Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Dergisi, C 4, S 2, Bahar 2018, s. 125-134.

otlakların bol olması ve tarıma elverişli olmayan sert bir iklimden dolayı hayvancılığın yapılması yaşamsal ekonomide önemli birer kaynak haline gelmiştir.⁴⁵⁰

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan bilimsel kazılar sonucunda insanların Paleolitik Çağ'dan itibaren varlığının olduğu kanıtlanmıştır. Paleolitik Çağ'da insanlar akarsu havzalarında avcılık ve toplayıcılık yapmakla uğraşmış ve aynı zamanda su kaynaklarına yakın alanları yaşam alanı olarak benimsemiştir. Doğal su kaynaklarının havzaları daha ılıman olması ve bol miktarda hayvanlara ev sahipliği yapmasından ötürü insanlar günlük yaşamsal ihtiyaçlarını bu havzalarda karşılamıştır. Görüldüğü gibi su kaynaklarının havzaları besin bolluğundan ötürü tüm canlılar için birer uğrak alanı sayılmıştır.⁴⁵¹

Neolitik Çağ'ın başlaması ile Doğu Anadolu Bölgesi'nin akarsu vadilerinde sığır ve koyunları evcilleştirmek için bol miktarda bulunan otlaklardan yararlanılmıştır. Böylece hayvancılık yaşamsal ekonomide önemli bir yer edinmeye başlamıştır. Evcilleştirilen hayvanlara rağmen insan topluluklarının Neolitik Çağ'da çok yoğun bir şekilde avcılık yapmaya devam ettikleri görülmüştür. Buna örnek olarak Van'da yapılan bilimsel kazılar sonucunda avcılığın Neolitik Çağ'da iktisadi bir faaliyet olarak devam ettiğini kanıtlayan kaya resimlerine rastlanılmıştır.⁴⁵²

Hayvancılığın Doğu Anadolu Bölgesi'nde gelişimi daha çok Geç Kalkolitik Çağ ile İlk Tunç Çağı'nda Kura-Aras kültürüyle ortaya çıkmıştır. Bu çağda Doğu Anadolu Bölgesi'ne gelen pastoral gruplar su kaynaklarının havzalarında yoğun bir şekilde hayvancılık yapmış ve hayvancılığı yaşamsal ekonomide önemli bir kaynak haline getirmişlerdir. Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda bu durumu kanıtlayan hayvan formları ve kilden yapılmış hayvan figürlerine rastlanılmıştır.⁴⁵³ Aynı zamanda Doğu Anadolu Bölgesi'nde hayvancılığa dayalı yaşam tarzının oluşu bölgenin yoğun göç almasına sebebiyet vermiştir. Bundan dolayı Doğu Anadolu Bölgesi'ne yapılan bu konar-göçer toplulukların Erken Tunç Çağı'nın başlamasından gelişimine kadar sosyal, kültürel ve ticari açıdan katkıları olmuştur. Özellikle bölgeye Kafkasya'dan akarsu vadileri boyunca gelen halkların Erzurum-Kars

⁴⁵⁰ Vedat Sezer, Hazal Ocağ, *Arkeolojik Veriler Işığında Doğu Anadolu Hayvancılığına Kısa Bir Bakış*, Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Dergisi, C 4, S 2, Bahar 2018, s. 149.

⁴⁵¹ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 17-19.

⁴⁵² Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 110-112.

⁴⁵³ Vedat Sezer, Hazal Ocağ, *Arkeolojik Veriler Işığında Doğu Anadolu Hayvancılığına Kısa Bir Bakış*, s. 149.

Bölgesi içerisinde bulunan Karaz Höyük, Pulur Höyük, Güzelova ve Sos Höyük gibi yerleşim yerleri ile kültürel etkileşim yaşanmasında bu bölgede yaşayan toplulukların akarsulara yakın verimli topraklarda yaşamaları ve hayvancılığa dayalı yaşam tarzlarının oluşu etkili olmuştur.⁴⁵⁴ Doğu Anadolu Bölgesi'nin coğrafi özelliklerinden ötürü, özellikle akarsuların derin vadiler oluşturarak akması ve yüksek rakımlı geniş düzlüklerin olması hayvancılığın gelişimini zorunlu kılmıştır.⁴⁵⁵ Bunun sonucunda hayvan sürülerine sahip topluluklar hayvanlarının otlak ihtiyaçlarını karşılamak için sürekli yer değişikliği yapmıştır. Kısacası hayvancılık yapan tüm insanların, hayvanları için kendi yerleşkelerini terk edip başka coğrafyaya hareket etmelerini sağlamıştır.⁴⁵⁶

Bunun dışında bölgenin kuzeydoğusunda, Aras Vadisi'nde bulunan Sos Höyük yerleşmesinde elde edilen hayvan kemikleri incelendiğinde %56'sının koyun, %42'sinin ise sığırlara ait olduğu ve hayvanların genç yaşta kesildiği tespit edilmiştir. İkinci bir yerleşim yeri olarak Arslantepe Höyüğü'nde ise %70 civarında koyun kemiğine rastlanması ve diğer yerleşim yerleri olan Erzurum'da Karaz, Pulur, Güzelova; Van'da Dilkaya, Karagündüz; Elazığ'da Tepecik, Norşuntepe, Korucutepe gibi yerleşim yerlerinde bol miktarda hayvan kemiklerine rastlanması bölgenin hayvancılık açısından önemli olduğu anlaşılmıştır.⁴⁵⁷ Doğu Anadolu Bölgesi'nin hayvancılığın uygun ortamda yapılması için bol miktarda akarsu havzalarının bulunması göçebe olarak gelen halkların Doğu Anadolu Bölgesi'nin her tarafına yayılmasını sağlamıştır. Ayrıca Elazığ-Malatya Bölgesi'nden Van Gölü Havzası'na kadar geniş bir coğrafyada etkili olan bu pastoral guruplar nüfusun artmasının yanı sıra birçok küçük yerleşim yerlerinin de ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁴⁵⁸ Transkafkasya'dan gelen bu göçebe topluluklar yayılcı politikaları ile aynı zamanda Doğu Anadolu Bölgesi'nde istikrarsızlığı da beraberinde getirmiştir. Erken Tunç Çağı'nda işgücü ve ticari mallarının denetiminden sorumlu ekonomilerin çökmesiyle birçok alanda gerileme görülmüştür. Daha sonraları geniş

⁴⁵⁴ Sırrı Tiryaki, *Başlangıçtan Orta Demir Çağı'na Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo - Ekonomik Yapısı*, s. 635-636.

⁴⁵⁵ Adnan Baysal, *Doğu Anadolu Arkeolojisinde Göçebelik Ve Yayılcılık Kültürü (M.Ö. II. Bin): Veriler Işığında Yeni Düşünceler*, s. 258.

⁴⁵⁶ Jak Yakar, *Transhumance and the Question of Nomadism in Early Anatolia*, X. Türk Tarih Kongresi, II. Cilt, 1986 Ankara, s. 597-606.

⁴⁵⁷ Emsal Koçerdin Öztürk, *Pastoralizm ve Doğu Anadolu*, s. 133

⁴⁵⁸ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 145-146.

alanlara yayılan bu kitleler birbirinden bağımsız küçük beyliklerin kurulmasını sağlamıştır.⁴⁵⁹

3.4. Taşımacılığa Olan Yansımaları

İnsanların Neolitik Çağ'da akarsu havzalarına yerleşmesiyle tarım alanlarının oluşmasına ve bunun sonucunda da çeşitli tarım ürünleri elde etmiştir. Uygun iklim koşullarının oluşması, verimli ovaların işlenmesi ve tarımsal üretimde aletlerin de kullanılmasıyla ihtiyaçtan fazla tarım ürünleri üretilmiştir. İhtiyaç fazlası üretilen tarım ürünleri ticaret yapmak amacıyla katır ve eşek gibi hayvanlar kullanılarak karayolu ticaret ağı oluşmuştur. Ancak karayolu ticaret ağının hem uzun sürmesi hem de güvenlik açısından tehlikeli olduğundan dolayı nehir taşımacılığı önem kazanmıştır. Böylece nehirlerden küçük tekneler aracılığı ile ürünleri götürmek hem daha ucuza hem de daha fazla ürünlerin gitmesine olanak sağlamıştır. Yapılan nehir taşımacılığı coğrafyanın yerçekillerine ve akarsuların özelliklerine göre nehir taşıtları da değişkenlik göstermiştir. Tarih öncesi çağlarda ilk nehir taşımacılığı Ubeyd Kültürü döneminde Mezopotamya'da yapılmıştır.⁴⁶⁰ Ayrıca Neolitik Çağ'da nehir kenarlarına yerleşen insanların nehrin diğer tarafına geçme ihtiyacını hissetmesi akarsu taşımacılığının ortaya çıkmasını doğurmuştur. Böylece su taşımacılığı insanların günlük birer ihtiyacı haline gelmiştir. Taşımacılık, Neolitik Çağ'da sadece ağaç kütükleriyle yapılmış ve ayrıca taşımacılığa uygun nehir kıyılarında kurulan yerleşim yerleri ticari ve politik açıdan önemini artırmıştır.⁴⁶¹

Doğu Anadolu Bölgesi'ne bakacak olursak yerçekillerinin engebeli olması ve akarsu akışının hızlı olmasından dolayı nehir taşımacılığı için elverişli değildir. Ancak buna rağmen Anadolu ve Mezopotamya arasında gerçekleşen ticaret ağının Fırat Nehri üzerinden çeşitli kayıklarla yapıldığı anlaşılmıştır.⁴⁶² Fırat ve Dicle Nehirleri uzak coğrafyaları da suladığı için kendi havzasında güvenli ve doğal yolların oluşmasını sağlamıştır.⁴⁶³ MÖ 4000 yıllarında Kuzey Suriye, Kuzey Mezopotamya ve Anadolu'nun Fırat Havzası arasında ağaç, bakır, kurşun, gümüş ve

⁴⁵⁹ Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, s. 195.

⁴⁶⁰ Mehmet Hanifi Dinç, *Eski Yakınoğuda Nehir Taşımacılığı*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2016 Denizli, s. 24-25.

⁴⁶¹ Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları I*, s. 40.

⁴⁶² Mehmet Hanifi Dinç, *Eski Yakınoğuda Nehir Taşımacılığı*, s. 32.

⁴⁶³ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi (Başlangıçtan Perslere Kadar)*, https://www.academia.edu/42915653/Kemalettin_K%C3%B6ro%C4%9Flu_Eski_Mezopotamya_Tarihi, Erişim Tarihi: 02.07.2022 s. 201.

altın gibi madeni kaynaklara ulaşmak için ticaret kolonileri kurulmuştur. Bundan dolayı Kuzey Mezopotamya'daki politik güçler bu kaynaklara ulaşmak için Anadolu ve Kuzey Suriye arasında bulunan Fırat ve Dicle Nehirlerinde taşımacılığı ticari amaçlarla kullanmıştır.⁴⁶⁴ Ancak buna rağmen Doğu Anadolu Bölgesi'nin engebeli bir coğrafyaya sahip olması ve mevsimler arasında sıcaklık farklarının fazlalığından dolayı akarsuların debilerinde ani değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu da Mezopotamya ve Anadolu arasında nehirlerde ulaşım ve taşımacılığı daha az kullanılmasına sebebiyet vermiştir.⁴⁶⁵

3.5. Mutfak Kültürüne Olan Yansımaları

İnsanoğlunun doğumundan başlayarak ölümüne kadar olan süreçte günlük aktivitelerini gerçekleştirebilmek için yeterli düzeyde beslenmeye ihtiyaçları vardır. Her canlı gibi insanlarda günlük yaşamsal ihtiyaçlarını yaşadığı çevreden temin eder. Mutfak kültürü, insanların yeryüzünde görüldüğü andan başlayarak birçok aşamadan geçerek insanların yaşamış olduğu çevreden ve yaşama biçimine uygun olarak günümüze kadar gelişerek ulaşmıştır.⁴⁶⁶

İnsanlar, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Paleolitik Çağ'dan Neolitik Çağ'a kadar olan süreçte zorlu doğa koşullarında avcılık ve toplayıcılık yaparak yaşamlarını sürdürmüştür. Neolitik Çağ'dan itibaren beslenme kültürleri değişime uğrayarak buğday, arpa ve mercimek gibi tahıllar doğal su kaynaklarının havzalarında yetiştirilmeye başlanmasıyla mutfak kültürü oluşmaya başlamıştır. Bununla birlikte mutfak kültürünün şekillenip gelişmesini sağlayan bir başka unsur ise kilden yapılmış çanak çömleklerin yapımı olmuştur. Çanak çömleklerden yapılan kap kacaklar yöresel mutfak kültürünün yüzyıllar içerisinde zenginleşmesini sağlamakla birlikte besinlerin lezzet kalitesini de arttırmıştır.⁴⁶⁷ Ayrıca kilde yapılmış büyük küpler sayesinde besinlerini uzunca bir dönem saklayabilmişlerdir. Doğada bol miktarda bulunan killerden kerpiç ve tuğlaların yapılmasıyla mimari yapılar ortaya

⁴⁶⁴ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 134.

⁴⁶⁵ Ezgigül Doğan, *Eski Yakındoğu'da Nehirler*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2015 Kahramanmaraş, s. 46.

⁴⁶⁶ Galip Akın, Vahdet Özkoşak, Timur Gültekin, *Geçmişten Günümüze Geleneksel Anadolu Mutfak Kültürünün Gelişimi*, https://www.researchgate.net/publication/288873538_Gecmisten_gunumuze_geleneksel_Anadolu_mutfak_kulturunun_gelisimi, s. 35-38, Erişim Tarihi: 01.02.2022.

⁴⁶⁷ Galip Akın, Vahdet Özkoşak, Timur Gültekin, *Geçmişten Günümüze Geleneksel Anadolu Mutfak Kültürünün Gelişimi*, https://www.researchgate.net/publication/288873538_Gecmisten_gunumuze_geleneksel_Anadolu_mutfak_kulturunun_gelisimi, s. 39-40 Erişim Tarihi: 01.02.2022.

çıkıştır. Böylece evin içerisinde ayrı bölmelerde yapılan ocaklar sayesinde bize mutfak kültürünün oluştuğunun gösterilmesi açısından önemli sayılmıştır.⁴⁶⁸ Özellikle Kalkolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi'nin büyük yerleşim yerleri arasında bulunan Arslantepe yerleşmesinde saray içerisinde büyük depolar tespit edilmiştir. Fazla üretilen tahıllar saray yönetimi tarafından büyük depolarda muhafaza edilmiş ve tek elden tekrar dağıtımı yapılmıştır. Arslantepe Höyüğü'nün saray yönetiminin mutfak kültürünü oluşturacak besinler daha çok tahıllar ve evcilleştirdikleri koyun, keçi ve sığır gibi hayvan etlerinden oluşmuştur. Buna rağmen tapınak ve tören yemeklerinde az da olsa av hayvanlarının kalıntılarına da rastlanılmıştır.⁴⁶⁹

Doğu Anadolu Bölgesi'nde su kaynaklarının kıyılarında kurulan yerleşim yerlerinde tarım ve hayvancılığın gelişimine bağlı olarak şekillenen beslenme alışkanlıkları mutfak kültürünün gelişimine katkı sağlamıştır. Kalkolitik Çağ'da Fırat Nehri kıyısında bulunan Norşuntepe yerleşmesinde siyah taştan olta ucunun yapılması balıkçılığında mutfak kültüründe yer edindiğinin kanıtı sayılmıştır. Bununla beraber su kaynaklarının havzaları daha ılıman olması nedeniyle midye, su kaplumbağası ve kızıl geyiklerin bol olması insanların yaşamsal ekonomilerine katkı sağlamıştır.⁴⁷⁰

Doğu Anadolu Bölgesi, Transkafkasya Kültürüne girmesiyle bölgenin tamamında standart bir sosyo-ekonomik yapıdan bahsedilmesi mümkün olmamıştır. Hayvancılığı benimsemiş olan bu kültür daha çok Doğu Anadolu Bölgesi'nin otlak bakımından zengin yüksek yaylalarını ve akarsu vadilerini tercih etmiştir. Bölgenin tamamında etkili olan bu kültür mutfak kültürlerinde protein ağırlıklı olan besinler tercih edilmiş ve yarı göçebe sistemi benimsemiştir. Erzurum-Kars Bölgesi, Yukarı Fırat Bölgesi ve Yukarı Murat Van Bölgesi'nde görülen Transkafkasya kültürleri çevreyle alakalı koşullara bağlı olarak mutfak kültüründe tüketilen besinlerde de değişkenlik göstermiştir. Buna örnek verecek olursak Elazığ-Malatya bölgesinde görülen yerleşim yerlerinde tahıl ağırlıklı mutfak kültürü oluşmuşken, Erzurum-Kars

⁴⁶⁸ Fatma Soğandereli, *Eski Mezopotamya ve Anadoluda Mutfak Kültürü*, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, Yaz 2020, s. 1323.

⁴⁶⁹ İnan Yüksel, *Malatya Arslantepe'de Kalkolitik Çağ'a Ait İzler*, Tarih Okulu Dergisi, Yıl 13, Sayı XLV, Nisan 2020, s. 758-783.

⁴⁷⁰ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 72.

ve Van civarlarındaki yerleşim yerlerinde protein ağırlıklı mutfak kültürü oluşmuştur.⁴⁷¹

3.6. Güvenliğe Olan Yansımaları

Doğal su kaynaklarının verimli havzalarına yerleşmiş insan toplulukları tarih boyunca bu bölgelerden tam anlamıyla tatmin oldukları söylenemez. Çünkü verimli havzalara yerleşmek aynı zamanda bu havzaları dış tehlikelerden korunmayı gerektirdiği için tarih boyunca sürekli savaflara sahne olmuştur. Bundan dolayı Eski çağ'da şehirler ulaşılması zor, savunulması kolay olan sarp kayalıklara ve bölgeye hâkim olan yüksek yerlere kurulmuştur. Buna örnek olarak Urartu Devleti'ne başkentlik yapmış olan Tuşpa Şehri çok sarp bir alanda kurulduğu için kendinden daha geniş coğrafyaya egemenlik kurmuş Asur İmparatorluğu'na bile hiç çekinmeden kafa tutabilmiştir.⁴⁷²

Tarih öncesi çağlarda Doğu Anadolu Bölgesi'ne bakacak olursak Paleolitik Çağ'da insanlar doğanın zorlu yaşamından ve vahşi hayvanların saldırılarından korunmak için akarsu vadilerinde bulunan daha güvenli olan mağaralara ya da kaya altı sığınaklarda yaşamlarını sürdürmüştür. İnsanların Neolitik Çağ'da yerleşik yaşma geçmeye başlamasıyla kendilerini dış tehlikelerden korumak için mimari yapılarını birbirine yapışık düzende hiç aralık bırakılmadan farklı yüksekliklerde inşa etmiş ve giriş kapılarını da damlara yapmıştır.⁴⁷³ Neolitik Çağ insanları akarsulara yakın alanları özellikle üretime elverişli ovaları güvenli alanlar olduğunu düşünerek açık alanlara yerleşmiştir. Fakat bu tür yerleşim yerleri depremlerle, salgın hastalıklar ve dış saldırılara maruz kalarak yıkılmıştır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen yerleşme yerleri terk edilmemiş aksine yıkıntılar düzeltilip tekrar yerleşim alanı olarak tercih edilmiştir.⁴⁷⁴ İnsanların doğal su kaynaklarının verimli ovalarından vazgeçmemesi ve aynı zamanda tarımsal üretimi gerçekleştirilmesiyle birçok sosyo-ekonomik değişimi de beraberinde getirmiştir. Özellikle Kalkolitik Çağ'da insanların kentleşme sürecine girmesiyle Doğu Anadolu Bölgesi'nde kurulan yerleşim yerlerinin Mezopotamya'da su havzalarında kurulan yerleşim yerlerinin

⁴⁷¹ Mehmet Işıklı, Hatice Ergürer, *Erken Tunç Çağı Doğu Anadolu Bölgesi Kura-Aras Kültürü'nde Mekân Ve Mekân Kullanımına Dair Gözlemler*, <https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/56031619> s. 52 Erişim Tarihi: 01.03.2022.

⁴⁷² Ekrem Memiş, *Tarihi Coğrafyaya Giriş*, s. 6-7.

⁴⁷³ Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları I*, s. 31-42.

⁴⁷⁴ Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları I*, s. 35-36.

gerisinde kaldığı görülmüştür. Buna rağmen Doğu Anadolu Bölgesi geniş otlakları ve maden yataklarını elinde bulundurduğu için güneydeki su havzalarındaki toplulukların ihtiyaçlarını karşılamaya başlamıştır. Başlangıçta ticari amaçlar için gerçekleştirilen bu kültürel yaklaşma daha sonraları Doğu Anadolu Bölgesi'nin verimli havzalarına sahip olmak için siyasal seferlere dönüşmüştür.⁴⁷⁵

Doğu Anadolu Bölgesi coğrafi yapısı itibari ile dağlık bir bölge olduğu için bölgenin güneyi ile olan kültürel bağlantı Fırat Vadisi'nde bulunan doğal geçitlerden sağlanmıştır. Böylece Mezopotamya kültürleri Yukarı Fırat Bölümü'ne kadar etkili olmuştur. Bununla birlikte İlk Tun Çağ'ın başlamasıyla Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeyinde bulunan Kura-Aras Vadisi boyunca Transkafkasya'dan çok yoğun biçimde göç almıştır.⁴⁷⁶ Özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşanan politik kriz sonucu oluşan iktidar boşluğu yarı göçebe olan Kafkasya kültürlerinin bölgede denetimsiz bir şekilde hareket etmelerine ve geniş coğrafyalara yerleşmesine neden olmuştur.⁴⁷⁷ Karaz Kültürü olarak adlandırılan bu göçler Doğu Anadolu Bölgesi'nin büyük bir bölümünü etkisi altına almıştır. Doğal su kaynakları kültürler arası sınır kabul edilmekle birlikte aynı zamanda doğal geçitleri barındırdıkları için sürekli dış göçlere maruz kalarak Doğu Anadolu Bölgesi'nin kültür yapısının şekillenmesinde etkili olmuştur.⁴⁷⁸

3.7. Ticarete Olan Yansımaları

İnsanoğlu, Neolitik Çağ'ın başlaması ile birlikte tarımsal üretim gerçekleşmiş ve bunun sonucunda da ihtiyaç fazlası ürünlerin elde edilmesi, insanlar arasında ticaret yapma ihtiyacını doğurmuştur. Doğal su kaynaklarının verimli havzalarında kurulan yerleşim yerleri ihtiyaç fazlası ürünleri değiş-tokuş sistemi ile ticaretin doğup ongunlaşmasına katkı sağlamıştır. Ticaretin başlamasıyla topluluklar arası kültürel etkileşim de hız kazanmıştır.⁴⁷⁹

Doğu Anadolu Bölgesi'ne bakacak olursak Neolitik Çağ'da Elazığ-Malatya yöresinde kurulan yerleşim yerlerinde ticaretin yapılmaya başlamasıyla

⁴⁷⁵ Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, s. 185.

⁴⁷⁶ Savaş Harmankaya, *Türkiye İlk Tun Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme*, s. 20-22.

⁴⁷⁷ H. Gönül Yalçın, *Karaz-/Kura-Aras-/Khirbet Kerak Kültür Olgusu ve Tarihöncesi Bölgelerarası İlişkiler*, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1786185>, s. 178, Erişim Tarihi: 02.03.2022.

⁴⁷⁸ Savaş Harmankaya, *Türkiye İlk Tun Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme*, s. 20-22.

⁴⁷⁹ Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları I*, s. 40.

Mezopotamya arasında kültürel etkileşim yaşanmaya başlamıştır.⁴⁸⁰ MÖ 5600-5000 yıllarında Kuzey Mezopotamya’da ortaya çıkan Halaf Kültürü, iyi düzenlenmiş bir ticari sistem ile geniş bir coğrafyayı etkisi altına almıştır. Özellikle Doğu Anadolu Bölgesi’nin akarsu ve göl kıyılarında kurulmuş yerleşim yerleri ile yoğun ticari ilişkiler içerisinde bulunulmuştur. Buna örnek olarak; Fırat Nehri’nin kıyısında bulunan Cınaz, Korucutepe, Tülüntepe, Çayboyu yerleşmelerini ve Van Gölü kıyısında bulunan Tilkitepe yerleşmesini ticaret kolonisi haline getirmiştir.⁴⁸¹ Fırat ve Dicle akarsuları arasında kurulan Mezopotamya’nın ziraatçı toplulukları, artan kentsel nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için Doğu Anadolu Bölgesi’ne göz dikmiştir.⁴⁸² Bununla birlikte Doğu Anadolu Bölgesi’nin dağlık bölgelerinde avcılığın yapılmaya devam edildiği ve bu avcı toplulukların ve güneydeki tarımcı topluluklarla olan etkileşim türü tam olarak anlaşılmamıştır.⁴⁸³ Aynı zamanda Doğu Anadolu Bölgesi’nin zengin maden yataklarına sahip olması nedeniyle Fırat-Dicle akarsularının etkileşim alanı içerisine girmiştir. Böylece Doğu Anadolu Bölgesi Mezopotamya’da ortaya çıkan Halaf ve Ubeyd kültürlerinin etki sahası içerisinde kalmıştır.⁴⁸⁴ Çünkü Mezopotamya’nın zengin kentlerinde yaşayan insanlar farklı madenler, değerli taşlar ve kereste ihtiyaçlarını Doğu Anadolu Bölgesi’nden karşılamıştır. Kuzeye doğru gerçekleşen bu ticari yayılım savaşlarla değil, göçlerle ve akarsu havzalarında bulunan doğal geçitler aracılığı ile gerçekleşmiştir.⁴⁸⁵

Doğu Anadolu Bölgesi’nin Fırat Nehri etrafında bulunan yerleşim alanlarının MÖ 4000 yılından başlayarak zenginliği ve gücü temsil eden metal üretiminde önemli bir yere sahip olmuştur. Yukarı Fırat Bölümü’nde kurulan Arslantepe, Korucutepe, Tülüntepe, Değirmentepe, Norşuntepe ve Tepecik yerleşmelerinde metal üretimi yapılmıştır. Malatya Arslantepe Höyüğü’nde ise metal üretimi önemli bir yere sahip olmuştur. Elit gurupların kullanmış olduğu metal nesnelere Fırat Nehri boyunca tüm yerleşim yerlerinde ihtiyaç duyulmaya başlamıştır. Böylece Arslantepe Höyüğü Mezopotamya ile ticari ve kültürel faaliyetlerin artmasında önemli rol

⁴⁸⁰ Galip Akın, *Prehistorya’ya Giriş (Prehistorik Arkeoloji)*, s. 90.

⁴⁸¹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 93-94.

⁴⁸² Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, s. 185.

⁴⁸³ Galip Akın, *Prehistorya’ya Giriş (Prehistorik Arkeoloji)*, s. 90.

⁴⁸⁴ Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, s. 41.

⁴⁸⁵ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi (Başlangıçtan Perslere Kadar)*, https://www.academia.edu/42915653/Kemalettin_K%C3%B6ro%C4%9Flu_Eski_Mezopotamya_Tarihi, Erişim Tarihi: 02.07.2022 s. 201.

üstlenmiştir.⁴⁸⁶ Bununla birlikte Arslantepe Höyüğü'nün doğal su kaynaklarının merkezinde bulunması ticari açıdan her dönemde önemli bir merkez haline gelmesini sağlamıştır. Özellikle Geç Kalkolitik Çağ ve İlk Tunç Çağı'nda Kuzey Mezopotamya ve Karaz türlerine ait çanak çömleklerin birlikte kullanılması önemli bir ticari kavşakta olduğunu da kanıtlamıştır.⁴⁸⁷ Kalkolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğusu olan Erzurum- Kars Bölgesi'nde yoğun bir şekilde iskân faaliyetleri gerçekleşmiştir. Bu coğrafyaya yerleşen topluluklar tarım ve hayvancılık ile uğraşarak geçimlerini sürdürmüş ve çağın sonlarına doğru Karaz Kültürü'nün etkisi altında kalmıştır.⁴⁸⁸

Doğu Anadolu Bölgesi'nde İlk Tunç Çağı I evresine gelindiğinde Malatya ve Elazığ'ın verimli ovalarında Mezopotamya ile kültürel ve ticari ilişkilerin yapıldığı kentler görülmüştür. Ancak Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeyinde bulunan Karasu, Murat ve Kura-Aras akarsularının geçtiği Erzurum, Erzincan, Muş ve Ardahan'ın verimli ovalarında Karaz Kültürü'nün hâkim olduğu görülmüştür. Transkafkasya'dan gelen bu kültür ile Doğu Anadolu Bölgesi'nin nüfusunu artırmakla birlikte ticari potansiyeli de artırmıştır.⁴⁸⁹ Karaz Kültürü'nün çok geniş bir coğrafyaya yayılması özellikle Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'da Karaz türü yerleşim yerlerinin bulunması ticaretin yoğun bir şekilde yapıldığını kanıtlamıştır. Ayrıca Doğu Anadolu Bölgesi'nde Karaz türüne ait çanak çömleklerin doğal su kaynaklarının havzalarında kurulmuş yerleşim yerlerinde görülmesi ve aynı zamanda geniş bir coğrafyada yayılması bölgeler arası farklı ticari potansiyelinin de olduğunu kanıtlamıştır.⁴⁹⁰

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Elazığ ve Malatya havzalarında doğal su kaynaklarının oluşturduğu verimli arazilerin varlığı ve yaşanılabilir ikliminden dolayı sürekli yerleşim alanı seçilmiştir. Bundan dolayı bu bölgede kurulan yerleşim yerleri Karaz Kültürü ve Mezopotamya kültürleriyle kültürel ve ticari ilişkilerde önemli konumda sayılmıştır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü Karaz türü çanak çömleklerin yayılım alanı içerisinde kalarak hem bu bölgeye hem de geniş

⁴⁸⁶ Sırrı Tiryaki, *Kalkolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi Madenciliğinin Başlangıç Evreleri*, s. 186.

⁴⁸⁷ Veli Ünsal, *Doğu Anadolu'da (Malatya – Elazığ) Karaz Türü Yerleşmeler*, s. 322-323.

⁴⁸⁸ Veli Ünsal, *Kuzeydoğu Anadolu'nun İskân Tarihi Üzerine Bazı Gözlemler*, s. 373-374.

⁴⁸⁹ Savaş Harmankaya, *Türkiye İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme*, s. 20-22.

⁴⁹⁰ H. Gönül Yalçın, *Karaz-/Kura-Aras-/Khirbet Kerak Kültür Olgusu ve Tarihöncesi Bölgeler arası İlişkiler*, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1786185>, s. 172-179 Erişim Tarihi: 15.02.2022.

bir coğrafyaya kültürel kimlik kazandırılmasında önemli katkıları olmuştur. Karaz mallarının dışında Mezopotamya çanak çömlekleri de görülmüş ve zamanla bu çanak çömleklere yerel bir görünüm kazandırılmıştır.⁴⁹¹ Erzurum ve Kars Bölgesi ise Kura-Aras nehirlerinin Transkafkasya'yı Doğu Anadolu'ya bağlayan geçitleri barındırmasıyla bölgeye yoğun bir şekilde konar-göçer yaşama modelini benimsemiş guruplar gelmiştir. Böylece bu göçebe gurupların yerleştiği coğrafyada ticari potansiyelleri hayvancılık alanında ilerlemiştir. Van Havzası, MÖ 3000 yıllarında Transkafkasya ve Kuzeybatı İran'dan gelen yoğun göçler ile nüfus artmış hayvancılık ve küçük ölçekli tarımsal üretim yaşamsal ekonomide önemli bir yer edinmiştir.⁴⁹² Özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeyi Kura-Aras Nehirleri'nin oluşturduğu meralar hayvancılık açısından önemli alanlar sayılmıştır. Bu akarsuların geçtiği havzalarda yaylacılık yapmak için gelen pastoral guruplar bölgede ekonomik ve siyasi bir güç haline gelmiştir.⁴⁹³ Ayrıca Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşamsal ekonomisinin hayvancılığa doğru ilerlemesinde etkili olan pastoral guruplar zaman içerisinde ortak kültürün oluşmasında da etkili olmuştur. Bunun dışında Tunç Çağlar'da hayvancılığın önemli bir ekonomik kaynak sayılmasının yanı sıra madencilikte ticari faaliyetler içerisinde önemli kaynak sayılmıştır. Çünkü gelişen teknolojik araçlar nedeniyle madenciliğin önemi artmış ve uzak bölgelerle yapılan madeni ticaretlerle güçlü ekonomik ve politik güçlerin oluşmasına olanak sağlamıştır.⁴⁹⁴

⁴⁹¹ Veli Ünsal, *Doğu Anadolu'da (Malatya – Elazığ) Karaz Türü Yerleşmeler*, s. 328.

⁴⁹² Saeid Mirzaei, *M. Ö. II. Binyıl'da Doğu Anadolu Boyalı Seramik Kültürü Ve Çevre Bölgelerle İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Protohistorya Ve Önasya Arkeolojisi) Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2014 Ankara, s. 13.

⁴⁹³ Jak Yakar, *Yakar, Jak. Göçebe insanların özellikleri: Türkiye'de etnoarkeolojik ve arkeolojik araştırmalar*, https://scholar.google.com/scholar?start=10&q=+jak+yakar&hl=tr&as_sdt=0,5, s. 53-55, Erişim Tarihi: 02.07.2022.

⁴⁹⁴ Sırrı Tiryaki, *Başlangıçtan Orta Demir Çağı'na Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo - Ekonomik Yapısı*, s. 649-650.

SONUÇ

Anadolu jeopolitik konumu itibariyle Paleolitik Çağ'dan başlayarak günümüze kadar önemli yerleşim yerlerine ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca jeopolitik konumu dışında doğal su kaynaklarının varlığı ve topraklarında zengin maden yataklarının bulunması Anadolu'nun önemini arttırmıştır. Anadolu, günümüz modern Cumhuriyet'inde ekonomi, ticaret, iklimi ve yerşekilleri birbirinden farklı 7 bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgeler içerisinde Doğu Anadolu Bölgesi, engebeli arazisi, sert iklimi ile günümüz cumhuriyet'in en yüksek ve en soğuk bölgesidir.

Doğu Anadolu Bölgesi tüm olumsuz coğrafi şartlarına rağmen topraklarında doğal barınakların bulunması ve akarsu havzalarında bol miktarda besinlerin yetişmesi Paleolitik Çağ'da insanların bu zorlu coğrafyada yaşamasına imkân sunmuştur. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Buzul Çağ'ın sona ermesi ve iklimin ısınmaya başlamasıyla insanlar mağaralarda yaşamaya başlamıştır. Doğu Anadolu Bölgesi'nde doğal su kaynaklarının havzalarında bulunan mağaralar ve kaya altı sığınakları insanların yaşamaları için uygun ortamlar sayılmıştır. Ayrıca Elazığ, Kars, Muş, Hakkâri vb. birçok ilde yapılan bilimsel kazılar sonucunda Paleolitik Çağ'a ait kalıntılar bulunmuştur. Böylece bölgenin akarsu havzaları ve mağaraları Paleolitik Çağ'ın tespitine yönelik yapılan yüzey araştırmalarında önemli alanlar sayılmıştır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Neolitik Çağ'ın başlamasıyla doğal su kaynaklarına yakın yerlerde ilk yerleşim yerleri görülmüştür. Bu bölgede bulunan Fırat, Dicle ve Murat Nehirlerinin verimli havzaları ile Van Gölü Havzası ilk nüfuslanan alanlar olmuştur. Ortaya çıkan ilk yerleşim yerlerinde toprakların kullanılmaya başlamasıyla üretim yapılmıştır. Tarımsal üretimin başlaması ve taş endüstrisinin gelişmesi sosyal ve toplumsal değişimleri beraberinde getirmiştir.

Neolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi'nde taş endüstrisinin önemli bir hammaddesi sayılan obsidiyenin bol miktarda bulunması ve bu coğrafyaya ait obsidiyenin farklı coğrafyalarda da ortaya çıkması bölgeler arası ticari ve kültürel etkileşimin olduğunu kanıtlamıştır. Ayrıca benzer çanak çömleklerin farklı yerleşim yerlerinde görülmesi bölgeler arası etkileşimin bir başka kanıtı sayılmıştır.

Neolitik Çağ'ın sonlarına doğru günlük yaşamda kullanılmaya başlanan çanak çömlekler mutfak kültürünün oluşumuna ve gelişimine önemli katkı sunmuştur. Çanak çömleklerden yapılan kaplarda pişirilen yemeklerin daha lezzetli olduğu ve ürünlerin bozulmadan saklanmasında rol aldığı için mutfak kültürünün önemli bir parçası haline gelmiştir. Neolitik Çağ, Doğu Anadolu Bölgesi'nin tamamında aynı anda görülmemiştir. Bölgenin batısı olan Elazığ-Malatya civarında bulunan doğal su kaynaklarına yakın yerleşim yerleri Neolitik Çağ'a ait alışkanlıklar kazanırken, dağlık Kuzeydoğu ve Doğu coğrafyasında doğal su kaynaklarının derin vadiler oluşturduğu alanlarda yaşayan insanlar Paleolitik Çağ alışkanlıklarını sürdürmüştür.

Kalkolitik Çağ'ın başlamasıyla Doğu Anadolu Bölgesi'nde teknik, sosyal ve kültürel alanlarda önemli değişimler görülmüştür. Bu olumlu gelişmeler neticesinde Fırat, Dicle, Murat ve Karasu Nehirlerinin havzalarında kurulu yerleşim yerlerinde tarımsal faaliyetler artmış, bölgeler arası ticari ve kültürel etkileşim hız kazanmıştır. Özellikle Kuzey Suriye ve Mezopotamya'da ortaya çıkmış Halaf, Ubeyd, Uruk kültürleri Fırat ve Dicle su yollarını takip ederek Doğu Anadolu Bölgesi'nde Fırat, Murat ve Karasu Havzaları'nda kurulu olan yerleşim yerlerinden Norşuntepe, Tepecik, Değirmentepe, Arslantepe, Korucutepe, Tülintepe ve Van Gölü kıyısında kurulan Tilkitepe gibi birçok yerleşim yerini de içine alarak ticari ve kültürel faaliyetlerini sürdürmüştür. Doğu Anadolu Bölgesi'nde görülen bu kültürel ve ticari faaliyet akarsu havzalarında kurulan yerleşim yerlerinde nüfusun artmasını sağlamıştır. Teknik bilginin artmasıyla doğal su kaynakları daha verimli kullanılmış ve yaşamsal ekonomide ürün çeşitliliği artmıştır. Özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nin Güneybatısında Murat, Karasu Nehirlerinin birleştiği ve Fırat, Dicle Nehirlerinin olduğu coğrafyada kurulan yerleşim yerlerinde doğal su kaynaklarının olumlu yansımaları daha çok görülmüştür. Balıkçılığın mutfak kültürüne girmesi, tarımsal üretimin artması, akarsuların ticari amaçlarla ulaşımda kullanılması, madenlerin akarsu havzalarında işlenmesi, ekonomik ve politik güçlerin oluşması gibi yaşanan gelişmeler doğal su kaynaklarının yerleşim yerlerine her alanda olumlu katkıları olduğunu kanıtlamıştır. Bunun dışında Güney kültürlerinin Doğu Anadolu Bölgesi'nde görülen yerleşim yerlerinde bu denli etkili olmasının temelinde önemli yer altı kaynaklarına sahip olduğu tespit edilmiştir. Madencilik Kalkolitik Çağ'da

kullanılmaya başlamasıyla Mezopotamya kentlerinin değerli eşya ve silah yapımında kullanılan hammadde Doğu Anadolu Bölgesi'nden karşılanmıştır.

Kalkolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi'nin Kuzeydoğusu olan Erzurum, Kars, Ardahan, Ağrı ve Erzincan'ın Kuzeydoğu yamaçları gibi dağlık coğrafi alanlar Kura-Aras ve Karasu-Murat Havzaları içerisinde kalmıştır. Bu coğrafyalarda kurulan yerleşim yerleri içerisinde Karaz, Pulur, Sos Höyük ve Güzelova gibi yerleşim yerlerinde doğal su kaynakları hayvancılık amacıyla kullanılmıştır. Tarım yapılmasına rağmen bölgenin sert iklimi ve dağlık yapısı burada yaşayan insanların yaşamsal ekonomilerin hayvancılığa dayalı olmasını zorunlu kılmıştır. Kura-Aras Havzası'nda yetişen verimli otlaklar hayvancılığın gelişmesine ve hayvan sayısının artmasına katkı sağlamıştır. Böylece hayvancılık insanların geçim kaynağı haline gelerek ticari bir değer kazanmıştır. Hayvancılık için önemli bir coğrafi bölge sayılan Doğu Anadolu Bölgesi, Kalkolitik Çağ'ın sonlarına doğru Transkafkasya'dan çok yoğun bir şekilde göç almıştır. Karaz kültürü olarak adlandırılan bu göç Doğu Anadolu Bölgesi'nin büyük bir alanına yayılarak nüfusunun artmasına neden olmuştur.

Tunç Çağı'nın başlamasıyla Doğu Anadolu Bölgesi'nde doğal su kaynaklarının havzasında kurulu yerleşim yerlerinde daha iyi örgütlenebilen toplumlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca su kaynaklarını değişen yaşam kaynaklarına bağlı olarak daha faydalı şekilde kullanılması tarım ve ticaretin artmasını sağlamıştır. Bunun dışında bakır-kalay madenlerinin kullanılmasıyla daha etkili silahların üretilmesini ve ince süs eşyalarının yapılmasını sağlamıştır. Bunun sonucunda doğal su kaynaklarının etrafındaki yerleşim yerlerinde maden işçiliği gelişerek ekonomik bir kaynak haline gelmiştir.

Tunç Çağlar'da Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli su kaynakları olan Murat, Karasu, Fırat, Dicle, Kura-Aras Nehirleri ve Van Gölü, Hazar Gölü gibi önemli havzalarda kurulu yerleşim yerlerinde sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda gelişimler yaşanmıştır. Özellikle Mezopotamya, Kafkasya, Kuzeybatı İran kültürleri ile sosyal, kültürel ve ticari etkileşim yaşayarak halkın refah seviyesi artmıştır. Murat-Karasu Nehirleri'nin birleştiği Elazığ ve Malatya Bölgesi, Doğal su kaynaklarının olumlu yansımalarının yanı sıra teknolojik gelişmelere de paralel olarak güçlü ekonomilerden oluşan beylikler ortaya çıkmıştır. Ancak bu gelişmeler

rağmen Doğu Anadolu Bölgesi'nin dağlık yapısı ve uzun süren kış ikliminden dolayı hayvancılığın yapılmasını daha cazip bir hale getirmiştir. Bundan dolayı bölgenin Kura-Aras ve Karasu ve Murat Nehirlerinin geçtiği havzalarda verimli otlakların olması hayvancılığın gelişmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca Tunç Çağlar'da Transkafkasya ve Kuzeybatı İran'dan gelen pastoral grupların Doğu Anadolu Bölgesi'nin bu verimli otlaklarını yaylak olarak kullanarak kültürel etkileşimi hızlandırmıştır.

Kura-Aras Vadisi boyunca gelen bu pastoral gruplar Erzurum-Kars ve Van-Muş Bölgesi'ni de içine alarak geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Doğal su kaynaklarının havzalarında yarı göçebe yaşam biçimleriyle hayvancılığın yaşamsal ekonomide önemli bir kaynak olmasını sağlamıştır. Bu pastoral grupların hayvancılık üzerinde olumlu katkıları olmakla birlikte düzensiz hareket etmeleri ve kural tanımaz davranışlarıyla merkezi güçlerin zayıflamasına neden olmuştur.

Doğu Anadolu Bölgesi, Doğal su kaynaklarının oluşturduğu verimli alüvyon ovalarda yaşamsal ekonomide tarımcılık benimsenirken, otlakların bol olduğu yüksek vadi ve platolarda hayvancılık geçim ekonomisi olarak benimsenmiştir. Kısacası su kaynaklarının varlığı tarihin tüm çağlarında insanların yaşam alanları olarak benimsenmiştir. Bundan dolayı Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan akarsu ve göllerin havzaları Tarih öncesi çağların gün yüzüne çıkartılması için yüzey araştırmaları açısından önemli coğrafi alanlar içerisinde sayılmıştır.

KAYNAKÇA

AKARSU, Rabia *Erken Tunç Çağı Sonu ve Orta Tunç Çağı'nda Güneybatı Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/32473>, s. 214, (Erişim Tarihi: 20.06.2022)

AKIN, Galip, *Prehistorya'ya Giriş (Prehistorik Arkeoloji)*, Alter Yayımevi, Ankara 2018.

AKIN, Galip, ÖZKOŞAK, Vahdet, GÜLTEKİN, Timur, Geçmişten Günümüze Geleneksel Anadolu Mutfak Kültürünün Gelişimi, <https://www.researchgate.net/publication/288873538> Gecmisten gunumuze geleneksel Anadolu mutfak kulturunun gelismisi, s. 39-40 Erişim Tarihi: 01.02.2022.

AKIN, Enver, ESGİCİ, Reşat, Eski Çağda Tarım Aletleri, Tarım Makinaları Bilimi Dergisi (Journal of Agricultural Machinery Science), <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/444975>, Erişim Tarihi: 24.01.2022

AKKAN, Erdoğan, *Türkiye'de Akarsulardan Yararlanma*, Fiziki Coğrafya ve Jeoloji Kürsüsü,

AKSOY, Belgin, *Üretim Ekonomisi ve Toplumsal Altyapı: Neolitik ve Kalkolitik Çağlar*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl. 11 Sayı.2, 2018

AKURGAL, Ekrem, *Anadolu Tarihinin Oluşmasında Jeomorfolojik Özelliklerin Rolü*, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/12732> Erişim Tarihi: 07.12.2021

ALPARSLAN, Metin, *Anadolunun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul 2010, s. 32-33

ARAS, Ayşegül Akın, *Bingöl İli Obsidiyen Kaynaklarının Yakın Doğu Ticaretindeki Yeri Ve Önemi*, Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Dergisi, C 4, S 2, Bahar 2018

ARINÇ, Kenan, *Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri*, Eser Osfet Matbaacılık, Erzurum, 2016

ARSLAN, Dursun, Tepecik Höyük, <https://www.academia.edu/34214197/> TEPECİKHÖYÜK Erişim Tarihi: 15.04.2021

ARSLANTAŞ, Yüksel, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, Elazığ Belediyesi, Elazığ 2017

ARSLANTAŞ, Yüksel Tarihöncesi Dönemlerde Elazığ Yöresinin Çevre Bölgelerle İlişkileri, <https://dergipark.org.tr/en/pub/esosder/issue/6138/82360>, s. 384-385 Erişim Tarihi (01.03.2021)

ARSLANTAŞ, Yüksel *Kalkolitik Çağ'da Harput ve Çevresinin Genel Vaziyeti*, Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi, Cilt. I, Sayı. 2, Elazığ 2014

ARSLANTAŞ Yüksel, *Kalkolitik ve Tunç Çağı'nda Norşuntepe'nin Suriye ve Mezopotamya ile İlişkileri*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi Cilt: V, Sayı:1, Elâzığ 2007

ATALAY, İbrahim, *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*, Ege Üniversitesi Basım Evi, İzmir 2000

ATALAY, İbrahim, Pleistosen Sonu ve Holosen Başlarında, Anadolu'nun Paleocoğrafya Şartlarına Genel Bir Bakış, *Coğrafya Araştırmaları*, S:4, Yıl:1992, Ankara, s. 8-10

BAHAR, Hasan, *Eskiçağ Uygarlıkları*, Kömen Yayınları, Konya 2011

BAHAR, Hasan, Elâzığ, Bingöl, Tunceli İlleri Prehistorik Yüzey araştırması, 1987 VI Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1988 Ankara, s. 501

BAŞAK, Oktay, Taş Çağı'ndan Tunç Çağı'na Anadolu'da Maden Sanatın Gelişimi ve Kullanımı, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/28448>, s. 22-23, Erişim Tarihi: 01.04.2022

BAYKARA, İsmail, DİNÇER, Berkay, ŞAHİN, Serkan, *Gürbaba Tepesi: Alt ve Orta Paleolitik Dönem Buluntu Yerleri*, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/674651>, s. 78 Erişim Tarihi (02.03.2021)

BAYSAL, Adnan, *Doğu Anadolu Arkeolojisinde Göçebelik Ve Yaylacılık Kültürü (M.Ö. II. Bin): Veriler Işığında Yeni Düşünceler*, Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl.13, Sayı.23, 2012, s.258

BİLDİRİCİ, Hüseyin, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Neolitik Çağ Heykel Sanatı*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011

BÜLBÜL, Cemil, DOĞAN, Ezgigül, *Eski Yakındoğu'da Nehirler ve Kentler*, Asia Minor Studies- international Journal Of Social Sciences, Cilt: 4, Sayı: 8, Temmuz 2016

CANAN, Duygu, *Eskiçağ'da Erzincan'ın Ulaşım Ağları*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan 2019

CAUVİN Jacques, Cafer Höyük Kazısı, *V. Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Yıl 1983, s. 65-66

CEYLAN, Alparslan, *Doğu Anadolu araştırmaları (Erzurum, Erzincan, Kars, Iğdır 1988-2008)*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2008

CHATAIGNER, Christine, AKIN, Ayşegül, ARAS, Oğuz *Kuzeydoğu Anadolu Obsidyen Kaynaklarının Tespitine Yönelik Yüzey Araştırmaları*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı, 2014 Ankara

ÇALIŞKAN AKGÜL, Hülya, *Van Gölü Havzası Prehistoryasında Çanak Çömlek Üretimi: Değişim ya da Gelişim*, <https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/>, s. 4 Erişim Tarihi (02.03.2021)

ÇİĞDEM, Süleyman *Eski Anadolu İnsanın Geçim Kaynakları ve Yaşama Biçimleri*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 1996.

ÇİĞDEM, Süleyman *Eski Anadolu'da Tarım, Hayvancılık ve Ticari Faaliyetin Boyutları*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 1991.

ÇİĞDEM, Süleyman *Başlangıçtan Eski Tunç Çağı Sonuna Kadar Erzurum ve Yöresi Geçim Kaynakları*, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/31696>, Erişim Tarihi: 24.01.2022

ÇİĞDEM, Süleyman, CAN, Birol, *Erzurum Müzesinde Bulunan Tarım Aletleri Işığında Geç Kalkolitik ve Tunç Çağlarında Bölgedeki Tarımsal Aktiviteler*, Anadolu, 2005, <https://dergipark.org.tr> s. 17 Erişim Tarihi: 20.06.2022

ÇİLİNGİROĞLU, Altan, *Van Dilcaya Höyüğü 1984 Kazıları*, VII. Kazı Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1985.

ÇİLİNGİROĞLU, Altan *Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları Kapanış*, XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1992 Ankara

ÇİLİNGİROĞLU, Altan, *Van Dilkaya Höyüğü Kazıları 1985*, VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1986.

ÇOBAN, Berkay, *MÖ I. Binyılda Hazar Denizi Çevresi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2020.

ÇOKSOLMAZ, Ece, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011.

DARGA, Muhibbe, *Şemsiyetepe Kazıları 1980 Yılı Buluntuları*, III. Kazı Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1981, s. 55-56

DARGA, Muhibbe, *Şemsiyetepe 1979 Yılı Çalışmaları*, II. . Kazı Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1980, s. 27-30

DİNÇ, Mehmet Hanifi, *Eski Yakındoğuda Nehir Taşımacılığı*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2016.

DİNÇER, Berkay, YILMAZ, Yasemin, KARAHAN, Göknur, POLAT, Mehmet Ali, ÖNCEL, Zeynep Kelpetinken, ÖZBUDAK, Mehmet Ozan, *Tunceli İli Paleolitik Çağ Araştırmaları*, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1652519> s. 3-9, Erişim Tarihi: 01.03.2022

DOĞAN, Özlem, *Başlangıçtan Geç Demir Çağına Kadar Anadolu'da Yaşamsal Ekonomi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih anabilim Dalı, Bingöl 2020.

DOĞAN, Ezgigül, *Eski Yakındoğu'da Nehirler*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş 2015, s. 46

ERTAŞ, Fatih Kerim, *Malatya İli Karakaya Barajı Kurtarma Kazıları Kapsamında Çıkarılan Hayvan Kemiklerinin İncelenmesi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2019

ERTEM, Hayri, *Hanibrahimşah Kazısı 1970 Yılı Ön Raporu*, Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı. XIX Cilt. I, Ankara 1972.

ESİN, Ufuk, HARMANKAYA, Savaş, İkiz Höyük (Kuluşağı Malatya) Kurtarma Kazısı 1986”, XII. *Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Yıl: 1990

ESİN, Ufuk, HARMANKAYA, Savaş, Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı 1986 IX. *Kazı Sonuçları Toplantısı I*, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1987.

ESİN, Ufuk, *Değirmentepe Kazısı 1979*, II. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1980 Ankara

ESİN, Ufuk, HARMANKAYA, Savaş, *1985 Değirmentepe (Malatya İmamlı Köyü) Kurtarma Kazısı*, VIII. *Kazı Sonuçları Toplantısı I*, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1986 Ankara

ESİN, Ufuk, *Değirmentepe (Malatya) Kazısı 1981 Yılı Sonuçları*, IV. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1982 Ankara

ESİN, Ufuk Tepecik ve Tülintepe Kazıları, VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, 1976 Ankara, Cilt I

ESİN, Ufuk, ARSEBÜK, Güven, Tülintepe Kazısı 1974, ODTÜ Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları, Ankara 1982

ESİN, Ufuk, Değirmentepe Kazısı, V. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1983 İstanbul, s. 75

ESİN, Ufuk, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Eski Eserleri Kurtarma Projesi Tepecik Kazıları, VII. Türk Tarih Kongresi, Cilt I, 1970 Ankara, s. 42-43

ESİN, Ufuk, Tepecik Kazısı 1968 Raporu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Kürsüsü Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı. XVIII, Cilt. I, 1970 Ankara s. 54

ESİN, Ufuk, Tülintepe’ye Ait Obsidiyen Hidrasyonu Yaş Tayinleri Hakkında Diğer Bir Görüş, III. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 1987 Ankara, s. 79-82

FRANGIPANE, Marcella, *Arslanteppe 1994:A Fourth Millennium Temple/Palace* XVII. *Kazı Sonuçları Toplantısı I*, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1995 Ankara

FRANGIPANE, Marcella, *The Results of the 1991 Campaign At Arslanteppe-Malatya*, XIV. *Kazı Sonuçları Toplantısı I*, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1992 Ankara

FRANGIPANE, Marcella, *The Late Chalcolithic / Eb I Sequence At Arslantepe. Chronological And Cultural Remarks From A Frontier Site*, Publications de l'Institut Français d'Études Anatoliennes, s. 439-471

FRENCH, David Aşvan 1971 Recent Archaeological Reserch in Turkey, Anatolian Studies, Volume 22, Ankara 1972

GÖKER, Merve, *Cafer Höyük Ve Değirmentepe Ortaçağ Topluluklarının Karşılaştırılmalı Antropolojik Analizi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.

GÜNERİ, A. Semih, *Erzurum Karaz, Pulur ve Güzelova'da Geç Karaz Kültürü Evresi Yerleşmeleri ile ilgili Arkeolojik Keşifler*, Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıl Dönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı, Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları, 2007 İstanbul

GÜNEY, Emrullah, *Türkiye Hidrocoğrafyası*, Çantay Kitapevi, Diyarbakır 2004

GÜNGÖR, Arzu Neolitik Dönemde Beslenmenin İnsan Morfolojisine Yansımaları, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2153251>, Erişim Tarihi: 10.07.2022

GÜNGÖRDÜ, Ersin, *Türkiye'nin Coğrafyası*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2003.

HARMANKAYA, Savaş, Tülintepe Höyüğü (Elâzığ) Maden Buluntuları, VIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Ankara 1992

HARMANKAYA, Savaş, Türkiye İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme, http://w.tayproject.org/downloads/ITC_SH.pdf, s.21 (Erişim Tarihi: 20.02.2021)

HARMANKAYA, Savaş, Türkiye Neolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme, http://tayproject.org/downloads/Neolitik_SH.pdf s. 18, Erişim Tarihi: 20.02.2022

HARMANKAYA, Savaş, Türkiye Kalkolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme, http://tayproject.org/downloads/Kalkolitik_SH.pdf, s. 13, Erişim Tarihi: 12.03.2022

HAUPTMANN, Harald *Kalkolitik Çağ'dan İlk Tunç Çağının Bitimine Kadar Norşuntepe'de Yerleşmenin Gelişimi*, VIII. Türk Tarihi Kongresi Bildirileri, I. Cilt, Ankara 1979

HAUPTMANN, Harald, Norşuntepe Kazıları 1973, Keban Projesi 1973 Çalışmaları, Ankara 1979

HELMS, Svend, Taşkun Mevkii 1970-1971, *Anatolian Studies*, Cilt. 23, 1973 Ankara

HOŞGÖREN, Yıldız, Türkiye'nin Gölleri, *Türk Coğrafya Dergisi*, S.29, İstanbul 1994, s. 25-37

IŞIKLI, Mehmet, Urartu Devletinin Kuzey Yayılım Sürecinde Aras Havzası, *Tarih ve Kültür Ekseninde Orta Aras Havzası Uluslararası Sempozyumu*, 17-19 Kasım 2016 s. 7

IŞIKLI, Mehmet, *Erzurum'un İlk Madencileri*, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Cilt. 0, Sayı. 21, s. 62

IŞIKLI, Mehmet, *Erzurum Bölgesi'nde Karaz Kültü'nün Başlangıcı Son Dönem Araştırmalarının Genel Bir Değerlendirilmesi*, https://www.academia.edu/3279365/Mehmet_ISIKLI_Erzurum_Bolgesinde_Karaz_Kulturunun_BaslangiciSon_Donem_Arastirmalarinin_Genel_Bir_Degerlendirilmesi, s. 326, Erişim Tarihi: 20.02.2022

IŞIKLI, Mehmet, Kura-Aras Kültürel Kompleksinin Güney Yayılımında Bingöl Yöresinin Konumu, *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, Arkeoloji Özel Sayısı, Cilt 4, Sayı 2, Bahar 2018

IŞIKLI, Mehmet, ERGÜRER, Hatice Erken Tunç Çağı Doğu Anadolu Bölgesi Kura-Aras Kültürü'nde Mekân ve Mekân Kullanımına Dair Gözlemler, <https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/56031619> s. 52 Erişim Tarihi: 01.03.2022

İZBIRAK, Reşat, *Türkiye I*, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1996

KALA, Ahmet, *İktisadi Düşünce Tarihi*, [http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/iktisat ue/iktisadidustarihi.pdf](http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/iktisat_ue/iktisadidustarihi.pdf), Erişim Tarihi: 02.01.2022

KARACA Özgen, Pirot Höyük 1983 Kazıları, *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, İzmir, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Nisan 1984 Ankara

KARACA Özgen, Pirot Höyük 1980 Çalışmaları, III. Kazı Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1981 Ankara

KARADOĞAN, Sabri, KOZBE, Gulriz, *Dicle Nehri Vadisi Çevresinde (Batman Kenti Güneyi) Jeomorfolojik Tespitler ve Kültürel Yerbilimi Açısından*

Önemi, <https://www.researchgate.net/publication/321904981>, s. 344 Erişim Tarihi: 01.03.2021

KAYA, Mehmet Ali, *Türkiye'nin Eski Çağ Tarihi ve Uygarlıkları I " Tarih Öncesi Çağlardan Demir Çağına kadar*, İlya Yayınevi, 2. Baskı, İzmir 2011

KEJANLI, Türkan, *Anadolu'da İlk Yerleşmeler Ve Kentleşme Eğilimleri*, Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi, <https://dergipark.org.tr/en/pub/fudad/issue/47056/591981>, s. 91 Erişim Tarihi: 15.06.2022

KELEŞ ELİÇOK Ayşegül, Van Gölü Havzasında Kültür rotası ve Önerisi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.45 Van 2019, s. 180

KOÇERDİN ÖZTÜRK Emsal, Pastoralizm ve Doğu Anadolu, Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Dergisi, C 4, S 2, Bahar 2018, s. 125-134

KORFMAN, Manfred *Tilkitepe Ol ersten Ansötze prahistorischer Forshung der östlichen Türkei'de Verlang Emst Wasmuth tübingen* 1982

KOŞAY, Hamit Zübeyir, *Kebanın Pulur (Sakyol) Höyüğü Kazısında Bulunan Kutsal Ocaklar*, VIII. Türk Tarih Kongresi, I. Cilt, 1976 Ankara

KOŞAY, Hamit Zübeyir Sakyol (Pulur) Tarih Öncesi Kazısı, VII. Türk Tarih Kongresi, I. Cilt, 1970 Ankara, s. 53-54

KOŞAY, Hamit Zübeyir, Kemal Turfan, Erzurum-Karaz Kazısı Raporu, Türk Tarih Kurumu, Belleten Cilt. XXIII, Sayı. 91, 1959 Ankara

KÖKTEN, İ. Kılıç *1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları* <https://belleten.gov.tr/sayi/89>, , Cilt 11 Sayı.23, 1947, s. 160-162 Erişim Tarihi: 01.06.2022

KÖROĞLU, Kemalettin, Eski Mezopotamya Tarihi (Başlangıçtan Perslere Kadar), https://www.academia.edu/42915653/Kemalettin_K%C3%B6ro%C4%9Flu_Eski_Mezopotamya_Tarihi, Erişim Tarihi: 02.07.2022

KUNÇ, Şeref, ÇUKUR, Alaaddin, Yukarı Fırat Havzası Maden Ocakları ve Bazı Arkeolojik Buluntularla İlişkileri, IV. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Ankara 1988

MEMİŞ, Ekrem, *Eskiçağ Medeniyetler Tarihi*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2019

MİYAKE, Yutaka, *Doğu Anadoludaki Koyu Yüzlü Açıklı Çanak Çömlek*, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Prehistorya Bilim Dalı, İstanbul 1996

NARÇIN, Ali, A'dan Z'ye Urartu, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2013

ÖZDOĞAN, Mehmet, *Yakın Doğu Neolitiği ve Güneydoğu Anadolu Eleştirel Bir Değerlendirme*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları

ÖZDOĞAN, Mehmet, *Neolitik Dönemi Yeniden Düşünmek*, [https://www.academia.edu/32093862/ Neolitik_Donemi_Yeniden_Dusunmek](https://www.academia.edu/32093862/Neolitik_Donemi_Yeniden_Dusunmek), s. 52
Erişim Tarihi: 10.03.2022

ÖZDOĞAN, Mehmet, *Anadolu, Çanak Çömlek Öncesi Neolitik Çağ'dan İlk Tunç Çağı'nın Sonuna Kadar (10.500-2000 M.Ö)* <https://www.academia.edu/> s. 1527
Erişim Tarihi: 12.04.2022

ÖZGÜL, Oktay, *Eskiçağda Yukarı Aras Vadisi*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011

ÖZFIRAT, Aynur *Aras Boyalıları*, <https://www.academia.edu/AekeoAtlas3>: Orta ve Son Tunç Çağları Ed. N. Karul Doğan Burda Dergi Yayıncılık İstanbul,2004: 119 s. 119 (Erişim Tarihi: 24.02.2021)

PALMIERİ, Alba, FRANGIPANE, Marcella, *Excavations At Arslantepe*, 1986, IX. Kazı Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1987 Ankara

PALMIERİ, Alba, *Arslantepe Kazıları*, V. Kazı Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1983 İstanbul, s. 99

PARLITI, Umut, ÖNCEL, Kenan, PARLITI, Nilüfer, *Doğu Anadolu Bölgesi'nde Arkeolojik Açından Az Bilinen Bir Yöre: Tunceli*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Cilt.7 Sayı.2, Ordu 2017, s. 346

PATACI, Sami, *Transkafkasya Arkeoloji Kapsamında Ardahan*, Yeni Türkiye, Ardahan 2015 S. 72, s. 52

PEHLİVAN, Selma *Erzurum İlinde Yapılan Kazılar Hakkında Bir Değerlendirme*, [https://www.kafkas.edu.tr/dosyalar/sobedergi/file/17/13\(1\).pdf](https://www.kafkas.edu.tr/dosyalar/sobedergi/file/17/13(1).pdf) s. 248, Erişim Tarihi: 01.11.2021

REİLLY, B. Edward (1940), "Tilkitepe'deki İlk Kazılar", Türk Tarih Arkeoloji Etnoloji Dergisi, C: 4, 1940 İstanbul, s. 145-178.

SAGONA Antonio, SAGONA, Claudia, *Excavations at Sos Höyük 1998*, 21. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 24-28 Mayıs 1999 Ankara, s. 143

SAGONA Antonio, SAGONA, Claudia, *Excavations at Sos Höyük 1999*, 22. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 22-26 Mayıs 2000 İzmir, s. 129-130

SAGONA Antonio, ERKMEN, Mustafa, SAGONA, Claudia, *Excavations at Sos Höyük, 1995*, 18. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 27-31 Mayıs 1997 Ankara, s. 139

SAGONA, Antonio G., *The Aşvan Sites 3, (Erken Bronz Çağı)*, Ankara 1994

SAGONA Antonio, SAGONA, Claudia, *Excavations at Sos Höyük 1998 to 2000 fifth preliminary report*, <http://aragats.arts.cornell.edu> Erişim Tarihi: 01.06.2022

SAYGILI, Burcu, *Tilki Tepe*, https://www.academia.edu/33769030/Tilki_Tepe_s.13-16 Erişim Tarihi: 03.05.2021

SEVİN Veli, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2016

SEZER Vedat, OCAK Hazal *Arkeolojik Veriler Işığında Doğu Anadolu Hayvancılığına Kısa Bir Bakış*, Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Dergisi, C 4, S 2, Bahar 2018, s. 149

SOĞANDERELİ, Fatma, *Eski Mezopotamya ve Anadolu'da Mutfak Kültürü*, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, Yaz 2020, s. 1323

SÜRMEHİNDİ, Emine Gül, *Hazar Gölü (Elazığ) Çökellerinde Holosen'deki İklim Kayıtları*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2009

TAÇYILDIZ Derya, *Anadolu'da Başlangıcından MÖ I. Binyıla Kadar Gamalı Haç (Swastika) Motifinin Ortaya Çıkışı Ve Gelişimi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Protohistorya Ve Önasya Arkeolojisi, Bilecik 2016

TARTAR Yusuf, TURAN Mehmet AKSOY Ercan, *Hazar Gölü Yakın Çevresinde Jeolojisi ve Göl'ün Oluşumu, I Hazar Gölü Çevre Sempozyumu*, 20 Mayıs Sivrice/Elazığ 1995, s. 2-3

TİRYAKİ, Sırrı, *Başlangıçtan Orta Demir Çağına Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Tarih Okulu Dergisi, Sayı. 37, 2018, s. 626-627

TİRYAKİ, Sırrı, *Eski Çağ'da Muş İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.19 Temmuz 2019, s. 81-82

TİRYAKİ, Sırrı, *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Politik Güçler*, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 5, Cilt. 5, Sayı:9, Bahar 2015, s. 105-104

TİRYAKİ, Sırrı, "Kalkolitik Çağ'da Doğu Anadolu Bölgesi Madenciliğin Başlangıç Evreleri", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:7, S:13,Yıl:2017,s. 177- 200.

ÜNGÖR, İbrahim *Yeni Araştırmalar Işığında Erzincan'ın Eskiçağ Tarihi*, <https://hdl.handle.net/20.500.12432/2475> s. 217 Erişim Tarihi (01.03.2021)

ÜNSAL, Veli *Eskiçağda Çoruh Havzası*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2006 Erzurum

ÜNSAL, Veli, *Eskiçağda Anadolu Su Kaynakları Orta ve Doğu Anadolu*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 28, Konya 2012, s. 211-221

ÜNSAL, Veli, *Doğu Anadolu'da (Malatya – Elazığ) Karaz Türü Yerleşmeler*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 2, Elazığ 2012 s. 320-331

ÜNSAL, Veli, *M.Ö. III. Binde Kuzeydoğu Anadolu*, Journal of International Social Research, Cilt.1, Sayı.3, Kırşehir 2008

ÜNSAL, Veli, *Kuzeydoğu Anadolu'nun İskan Tarihi Üzerine Bazı Gözlemler Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD) The Journal of International History Researches* s. 364-365

WHALLON, Robert, *An archaeological survey of the Keban reservoir area of east-central Turkey*. Vol. 11. U of M Museum Anthro Archaeology, 1979, s. 246

WHALLON, Robert, KANTMAN, Sönmez, *Early Bronze Age Development in The Keban Reservoir, East-Central Turkey*, Current Anthropology, Vol. 10, No. 1, 1969 Chicago, s. 128

WHALLON, Robert, KANTMAN, Sönmez, *Keban Barajı Su Birikim Alanı Yüzey Araştırması 1968 Yaz Çalışmaları*, Ankara 1970

YALÇIN, H. Gönül Karaz-/Kura-Aras-/Khirbet Kerak Kültür Olgusu ve Tarihöncesi Bölgeler arası İlişkiler, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1786185>, ss. 172-179 Erişim Tarihi: 15.02.2022

YALÇIN, Ünsal, HAUPTMANN, Harald, HAUPTMANN Andreas, PEKNICKA, Ernest, Norşuntepe'de *Geç Kalkolitik Çağı Bakır Madenciliği Üzerine Arkeometallurjik Araştırmalar*, VIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Ankara 1993

VAN LOON, Maurits, GÜTERBOCK, Hans G., *The 1970 Excavation at Korucutepe Near Elâziğ*, Türk Arkeoloji Dergisi, S. XIX-I, 1972 Ankara, s. 127

VAN LOON, Maurits, BUCELLATI, Giorgio, *The 1968 Excavation at Korucutepe Near Elaziğ*, Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı.17, Cilt. I, 1969 Ankara, s. 79-82

YAKAR, Jak Transhumance and the Question of Nomadism in Early Anatolia, X. Türk Tarih Kongresi, II. Cilt, 1986 Ankara, s. 597-606

YAKAR, Jak. *Göçebe insanların özellikleri: Türkiye'de etnoarkeolojik ve arkeolojik araştırmalar*, https://scholar.google.com/scholar?start=10&q=+jak+yakar&hl=tr&as_sdt=0,5, s. 53-55, Erişim Tarihi: 02.07.2022

YARDIMCIEL, Ayhan, *Aras Boyalılarının İşlevselliği*, selevcia ad calycadnm <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1146678>, Erişim Tarihi: 01.06.2022

YARDIMCIEL, Ayhan, *Iğdır'da Bir Orta Tunç Çağı Kompleksi Aşağı Erhacı Yerleşimi ve Kalesi*, Seleucia, Sayı 8 Nisan - Mayıs 2018, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1146910>, Erişim Tarihi: 15.06.2022

YILDIZ, Sevcan, *Anadolu ve Tarih Öncesi Çağlar*, https://iksadyayinevi.com/wpcontent/uploads/2020/02/anadolu-ve-tarih_öncesi_çağlar_pdf_s.45 Erişim Tarihi: 01.04.2021

YILMAZ, Hasan *Geleneksel Bürokrasinin İlk İzleri: Malatya Arslantepe Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 31, Sayı.2 Elazığ 2021, s. 800

YILMAZ, M Levent, PEKER H. Sencer, *Su Kaynaklarının Türkiye Açısından Ekono-Politik Önemi Ekseninde Olası bir Tehlike: Su Savaşları*, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, Çankırı 2013

YİĞİT, Turgut, *İlk Tunç Çağı'nın Son Evresinde Anadolu'nun Siyasal Görünümü*, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/782553>, s. 172

YİĞİTPAŞA, Davut, *Doğu Anadolu Bölgesi'nde Akhamenid, Med Ve Post-Urartu Dönemi'nde Kültürel Değişim*, Uluslararası Amisos Dergisi, Journal of International Amisos C. 1, S.1, 2016, s.87-106

YÜKSEL, İnan, Malatya Arslantepe'de Kalkolitik Çağ'a Ait İzler, Tarih Okulu Dergisi, Yıl 13, Sayı XLV, Nisan 2020, s. 758-783

<http://www.tayproject.org>.